МОНОГРАФИЈЕ
Књига 29

Бранко Рогулић

(**приредиле Вања Санадер и Горана Лемајић**)

УСПОМЕНЕ БИВШЕГ ЛЕКАРА КАЗНЕНОГ ЗАВОДА У СРЕМСКОЈ МИТРОВИЦИ

Историјски архив „Срем“
Сремска Митровица
2025.

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице Српске, Нови Сад

343.812(497.113 Sremska Mitrovica)

РОГУЛИЋ, Бранко, 1889-1970
Успомене бившег лекара Казненог завода у Сремској Митровици / Бранко Рогулић ; приредиле Вања Санадер и Горана Лемајић. - Сремска Митровица : Историјски архив "Срем", 2025 (Нови Сад : Футура). - 186 стр. : илустр. ; 24 cm. - (Монографије / Историјски архив "Срем" ; 29)

Тираж 200. - Стр. 5-6: Неколико породичних цртица / Предраг Рогулић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија.

ISBN 978-86-84955-37-3

1. Санадер, Вања, 1977- [приређивач, сакупљач]
а) Казнени завод - Сремска Митровица - У сећањима

COBISS.SR-ID 175061769

Издавач
Историјски архив „Срем“

За издавача
Дејан **УМЕТИЋ**, директор

Уредник
Нада **СИМИЋ ЛЕМАЈИЋ**

Рецензенти
Проф. др Ненад **ЛЕМАЈИЋ**
Проф. др Ненад **НИНКОВИЋ**
Проф. др Снежана **БОЖАНИЋ**

Дизајн, слог и наслована страна
Др Александар **ДЕКАНСКИ**

ISBN **978-86-84955-37-3**

Тираж
200 примерака

Штампа
Футура д.о.о. Нови Сад

Захваљујемо се Граду Сремска Митровица који је обезбедио финансијску подршку за издавање ове књиге

Садржај

Предговор 1

Неколико породичних цртица 5

Изградња Казненог завода у Сремској Митровици
и затворенички живот 7

Комунистички покрет у Митровачкој казниони..... 12

Реч приређивача 19

СЕЋАЊА ДОКТОРА БРАНКА РОГУЛИЋА 23

Литература и извори 183

Предговор

Мемоари, сећања, дневници и белешке представљају специфичну историјску грађу, насталу са жељом да забележе и сачувају део прошлости. Њихова вредност за тумачење те прошлости је различита. Зависи од многих чинилаца, положаја писца у односу на догађаје о којима пише, талента да уочи битне елементе важних друштвених или политичких процеса, вештине да се литерарно изрази, а и значаја догађаја о којима пише. Још један фактор у оцени вредности овакве грађе представља количина и квалитет историјског материјала везаног уз теме или места која писац наведених списа описује. Установе у којима се чува историјска документација града Сремске Митровице не поседују довољно квалитетне мемоарске грађе која се односи на међуратни и на репресивни период првих деценија након Другог светског рата, као и на Казнено поправни дом који је од свог оснивања са градом нераскидиво везан. Сигурно је да сваки сачувани историјски документ о овим темама доприноси њиховом бољем схватању и тумачењу. Један од тих докумената је књига пред вама: ***Успомене бившег лекара Казненог завода у Сремској Митровици***. У њој су прикупљена сећања доктора Бранка Рогулића, угледног митровачког лекара, која је он оставио својој породици. Ове драгоцене списе брижљиво је сачувао др Предраг Рогулић, унук доктора Бранка и предао Историјском архиву „Срем“ где се трајно чувају као фонд Ф.1448 *Лични фонд др Бранка Рогулића (1889-1970), 1893-2013*.

Доктор Бранко Рогулић рођен је 1889. године у шатриначкој породици имућног земљопоседника племићког статуса. Завршава Медицински факултет у Грацу нешто пре почетка Првог светског рата, у којем учествује као лекар у Аустроугарској војсци. Након рата долази у Сремску Митровицу где се запошљава као лекар у Казнено поправном заводу (у два наврата 1919-1922. и 1931-1941). У граду је држао и приватну праксу од 1922-1931. године. Због угњетавања од стране власти НДХ, Други светски рат проводи као избеглица у Србији. Крајем 1944. враћа се у Митровицу када је мобилисан и постављен на дужност

управника Војне болнице. Након померања фронта исту дужност обавља и у Ђакову. Од 1946. године до пензионисања ради као лекар опште праксе, а једно време и као управник градске поликлинике при Митровачкој болници. Умире 1970. у осамдесет првој години живота.

Сећања др Бранка Рогулића објављена у овој књизи, мада се у понеком елементу приближавају класичној методологији мемоарске литературе, ипак то нису. Настала су у грчу живота и тешким временима у којима је др Рогулић провео најдужи део свог животног пута. Без жеље да их систематизује и објективизује, што је карактеристика класичних мемоара, аутор пише окружен бурним осећањима прошлих времена слажући реченице најчешће уз одмерени интелектуални цинизам хладног посматрача, али понекад и видно емотивно потресен оним сећањем које ставља на папир. Дело има готово интимни карактер и више је интроспекција себе и своје околине. Литерарним талентом и интелектуалном проницљивошту др Рогулић даје слику атмосфере Митровице и посебно њеног грађанског слоја у дужем раздобљу, као и слику установе у којој је провео највећи део радног века – Казнено поправног завода. Из ових разлога, књига ће свакако бити занимљива локалним историчарима, али и широј публици за разумевање давно прохујалог времена у граду лепе али и тешке прошлости.

Највећи део књиге која је пред вама чине из рукописа транскрибована сећања др Рогулића, која су илустрована материјалом из архивског фонда, породичним фотографијама и са неколико додатних фотографија које употпуњују читање књиге. Доктор Предраг Рогулић дао је у поглављу *Неколико породичних цртица* краћи осврт на приватни живот свог деде, пошто се он сам у својим сећањима није превише дотицао ове теме. Како би употпунили разумевање неких поглавља, објављена су и два краћа прегледна рада: *Изградња Казненог завода у Сремској Митровици и затворенички живот*, историчара Горане Лемајић и *Комунистички покрет у Митровачкој казниони*, историчара Вање Санадер.

Рукопис доктора Бранка сачуван је на неповезаним папирима који су током година несумњиво више пута мењали редослед, тако да смо одлучили да од њих у овој књизи формирамо засебне целине поређане по нама најлогичнијем редоследу. Прву и најдужу целину чини период докторовог рада у Казниони, састављен од 28 поглавља. У њима су детаљно описани изглед казнионе, начин поступања са затвореницима и њихове дневне рутине, штрајкови глађу, анегдоте из живота у Заводу, повреде и болести од којих су робијаши боловали и многе друге теме. Посебно занимљив и значајан део чине докторова сећања на историјске личности које је упознао у Заводу. Неки од њих су: Андрија Хебранг, Огњен Прица, Стипе Јавор, Мони Леви. Друга целина којој смо дали назив ратне успомене односи се на период када

је доктор служио у Аустроугарској војсци у Првом, и Народно-ослободилачкој војсци у Другом светском рату. Целину чини седам поглавља. Овде дознајемо о људским судбинама и специфичностима рата. Посебну целину формирају породична сећања на Други светски рат, а највише на трагичну смрт докторовог најстаријег сина Војина. Наредна целина коју чини осам поглавља описује Митровицу после Другог светског рата и доноси врло исцрпан опис живота под комунистичким репресивним апаратима ОЗНОМ и УДБОМ. Посебно поглавље формира докторово предавање одржано у Српском лекарском друштву, маја 1963. године на тему Прилике између I и II светског рата под којима је практични лекар радио. У наредној целини је груписана лична документација о докторовом брату Лазару, као и одредбе о сахрани које додатно дају увид у особеност докторове личности. На самом крају је поглавље Шатринци у коме сазнајемо занимљивости о овом месту које је доктор руком извукао из Споменице за нижу пучку школу у Шатринцима (документ који нам данас није доступан).

Поред материјала који је објављен у овој књизи у Личном фонду др Бранка Рогулића, налази се и следећа документација: чланске књижице разних врста, индекс, печат ординације, војна признања, писма и исечци из новина о њему или породици Рогулић. Проналазимо и две веома занимљиве књижице: *Повеља племићке породице Рогулић којом ју је године 1797-ме обдарио Њег. Вел. ФРАЊО ДРУГИ за учињене услуге Аустро-Угарској монархији*, штампана у Новом Саду 1893. године и сепарат Бранка Салатића – *Живот и рад др Бранка Рогулића* из Зборника радова читаних на VII састанку секције за САПВ Научног друштва за историју здравствене културе Југославије који је одржан 22-23. маја 1976. године у Сремској Митровици.[1]

Захвалност за могућност приређивања ове књиге пре свега дугујемо др Предрагу Рогулићу без кога овај драгоцени материјал не би био доступан јавности, као и др Бранковој деци Ивану и Мирјани којима је првобитно поверен на чување. Приређивачи овом приликом желе да се захвале и колегама из Историјског архива „Срем“, Завода за заштиту споменика културе Сремска Митровица и других установа на несебичној помоћи приликом припреме овог рукописа за штампу.

Овим путем се постхумо захваљујемо и доктору Бранку Рогулићу што је нашао мотивације, инспирације и снаге да на папир

[1] Велика је вероватноћа да су ово једини сачувани примерци ове грађе. Повеља је у целости публикована са краћим освртом на историјат племићке породице Рогулић у раду: Горана Лемајић, *Племићка повеља породице Рогулић и неколико цртица из њихове породичне историје*, Споменица Историјског архива „Срем“ 22, Сремска Митровица 2023, 143-156.

стави своја драгоцена, богата и у неким деловима врло тешка сећања, и тиме допринео бољем познавању историје не само града Сремске Митровице и њене Казнионе него и шире. Начин на који је успео да опише догађаје из свог живота и личности са којима се сусретао врло је сликовит, и сигурни смо да ће овај текст успети барем делом да врати читаоце у занимљиве периоде историје и оживи шаренолике ликове из прошлости.

Приређивачи:
Горана Лемајић
Вања Санадер
Лето 2025, у Сремској Митровици

Неколико породичних цртица

Сирмијум царски град, мајка градова, својим географско стратешким значајем вековима је био магнет и привлачио становништво. Тако је и у време Аустроугарске монархије град добио особине гранично војно трговачког центра. У то време када се смирују тензије Великог рата у град се досељава др Бранко Рогулић, млад лекар пореклом из старе велепоседничке породице племићког порекла. Запошљава се као лекар у Казненом заводу када му се из брака са супругом Јованком рађа син Војин. Човек широког образовања и културе брзо стиче високу моралну и професионалну репутацију. Аполитичан, веран принципима струке, поштују га грађани, запослени па и осуђеници. Држећи се етичких и стручних принципа није спреман на компромисе те долази у сукоб са управом Казнионе неколико пута што резултира његовим отказом. Бранко отвара у граду приватну ординацију која савремено опремљена – поседује чак и рентген апарат. Убрзо постаје хваљена и врло посећена.

Сл.1. Доктор Бранко Рогулић

Сл. 2. Делија Рогулић (рођ. Костић)

Заједно са тим успехом погађа га и породична трагедија – од шарлаха умире му супруга Јованка. Посвећен послу и детету упознаје у лекарским круговима Делију, кћи др Емила Костића угледног шидског лекара, са којом се жени. У њој стиче нови стабилан породични темељ, а њена култура и образовање уноси нови дах у социјални миље града. У овом браку рађа се двоје деце, кћи Мирјана и син Иван. Деца под

будним оком оба родитеља стичу широка знања и образовање. Мајка их упознаје са уметношћу, литературом и музиком. Од оца наслеђују чврстину личности и животне ставове. Лепи манири и страни језици се подразумевају. Породица доста путује, деца обилазе значајне културне знаменитости у земљи и иностранству. Добра материјална ситуација омогућава да им се пружи много. И док живот складно тече, над мирном Митровицом и целом земљом надвија се силовити облак рата. Бомбардовање, окупација, нови фашистички режим тера породицу у избеглиштво, у задњем моменту спас од усташког ножа и смрти. Но ово одлаже трагедију само на кратак рок. Син Војин, тада већ апсолвент медицине бива 1941. крвнички стрељан од немачке казнене експедиције. Избеглиштво по Србији, страх и немаштина, породицу пред крај рата ипак враћа у Митровицу, у опљачкану и девастирану кућу и ординацију. Таман када гранате престају да падају и мир се успоставља, стижу изненађења нове власти. Одузимање имовине и поштено купљене земље, а убрзо и забрана рада приватне праксе коју је сам оспособио.

Сл. 3. Доктор Бранко и Делија, моїуће у дворишту ūородичне куће у улици Краља Петра

Нови удар на живот, а првенствено на школовање деце, које је приоритет, доводи до првог можданог удара др Бранка. Убрзо нужни одлазак у пензију, чији је износ мизеран, ствара додатне тегобе. Но, деца се школују и знају то да цене. Мирјана завршава фармацију, а Иван медицину у редовним роковима и запошљавају се. Увек поштован и цењен др Бранко своје пензионерске дане проводио је мирно, шетајући парком свог унука, увек елегантан и поносан, а од мештана Митровице високопоштован. Држећи мене на крилу, уживао је у музици Делијиних ученика клавира, од којих су многи постали чувени музичари. И даље је био активан у струковним организацијама. Након другог можданог удара 1970. године, угасио се живот главе једне од последњих угледних породица које су обележиле историју нашег града између два рата.

Изражавам велику захвалност госпођици Горани Лемајић и екипи ентузијаста који својим трудом чувају сећање на једно време у једном дивном граду.

Др Предраї Роїулић
Сремска Митровица, лето 2025.

Изградња Казненог завода у Сремској Митровици и затворенички живот

Последње деценије XIX века у Аустроугарској монархији обележила је убрзана модернизација на свим пољима, великим делом подстакнута развојачењем Војне границе. Град Сремска Митровица некадашње војно-граничарско седиште, у ком је био смештен IX Петроварадински пук, постепено се трансформише у трговачки и економски центар у који се смештају значајне државне институције. Једна од њих је и новоосновани Судбени стол који је био надлежан за читав Срем и источну Славонију. У близини овог суда налазила се и Стара казниона – напуштена војна касарна која је од 1884. године коришћена за потребе смештаја затвореника. Због обима посла капацитети овог објекта убрзо су попуњени и јавила се потреба за изградњом новог, модернијег комплекса казнионе.

Митровачки казнени завод грађен је етапно, дужи низ година почевши од 1894. Било је предвиђено да се у њега упућују затвореници са простора целог Срема и Славоније. Планови за главну зграду нове казнионе довршени су већ 1886. године.[2] Од железничке пруге која је у град на Сави стигла 1891. године, пројектује се један крак ка земљишту одређеном за комплекс казнионе. Он ће и физички одвојити Митровачки казнени завод и град. Спајао их је једино нови пут, завршен 1897. године. Грубе послове на изградњи обављали су затвореници који су радили у врло суровим условима, док су стручни радови, након тендера, били поверени познатим и цењеним фирмама из свих крајева Монархије.

Први трајни објекат подигнут на простору будућег комплекса била је циглана. Чинили су је кружна пећ и шупе за сушење цигле. Од њених производа убрзо се подиже и високи зид, а потом и остали делови комплекса. У зидом окруженом делу комплекса гради се првих шест грађевина: управна зграда (494 m^2), главна зграда (3.128 m^2), економска – господарска зграда (1.342 m^2), болница (807 m^2), зграда самице (1.477 m^2) и зграде радионица (900 m^2). Радионице су се настављале једна на другу, осим ужарије. Било их је разних: столарска, чизмарска, кројачка, ковачка, ужарска, молерска, металостругарска итд. Опремане су зависно од знања и интересовања затвореника.

---

[2] Већина документације о изградњи Казнионе чува се у Хрватском државном архиву али се нешто планске документације може наћи и у фонду Историјског архива „Срем", Ф. 350, *Збирка планови старих пројеката и зграда 1889-1937*, кут. 1.

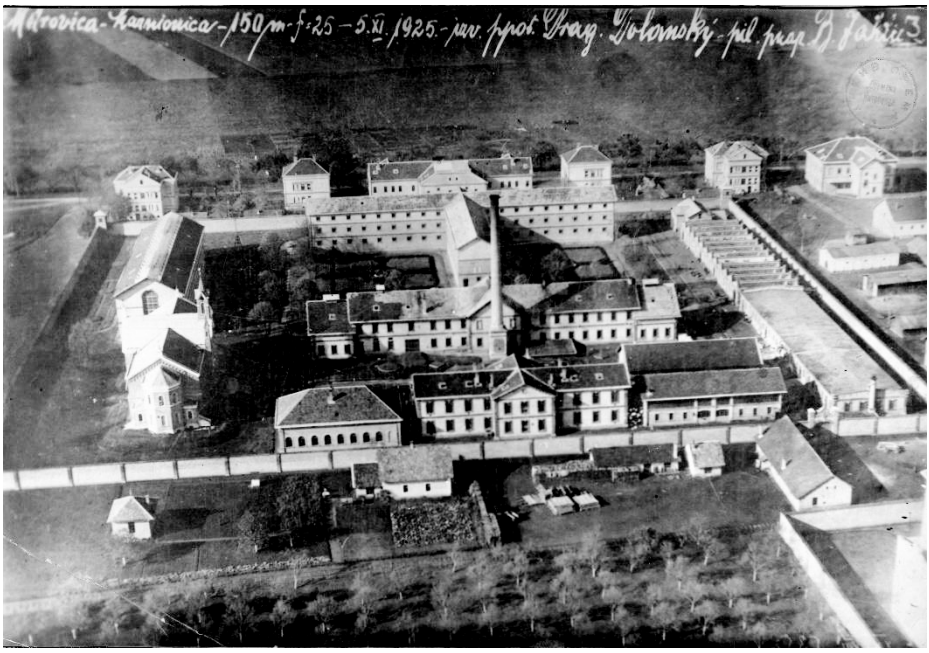

Сл. 4. Поīлед на комīлекс Казнионе из ваздуха, 1925. īодина

Већина објеката неопходних за прихват и рад са затвореницима подигнута је до краја 1896. године. Требало је још сазидати зграду за краткотрајне осуђенике као и станове за управитеља, лекара и управно особље (популарно Чиновничке станове); пошто су сви они послом били везани за Завод током целог дана, а град је био удаљен. Поред ових објеката подигнуте су штале за коње и друге зграде привременог карактера.

Међу последњима завршене су зграде школе и цркава, чија изградња се мало одужила након што је 1898. исцрпљен посебни инвестициони фонд основан ради подизања комплекса казнионе. Школа је имала шест просторија, од којих су две служиле за оболеле од заразних болести, а у две су смештани умоболни осуђеници. Она је имала два разреда и обавезно су је похађали сви затвореници млађи од 30 година старости, ако нису већ пре наступа казне стекли елементарну писменост. Часове су могли слушати и старији робијаши ако желе. Цркве су биле спојене у интересантну грађевину. Она је споља изгледала као један правоугаони објекат, а када се уђе у предворје са једне стране се налазила православна, а са друге католичка капела са звоником. У зграду је био уклопљен и централни црквени торањ са сатом. Цркве су коначно освећене 1904. године.

Сл. 5. Изглед цркава у Казниони

Казниона у Сремској Митровици је требало да буде најмодернији објекат ове врсте у Монархији на подручју Балкана. Постепено су у све зграде уведени водовод и централно грејање. Митровачки завод је међу првима имао струју, која је осим за расвету коришћена и за покретање машина. Митровчанин Никола Борота своју столарску фабрику подиже уз Казниону и користећи слабо плаћену затвореничку радну снагу и машине на струју производи готово најјефтинији намештај у Монархији а потом и Југославији. Ови напредни системи су због нестручног коришћења и одржавања врло брзо почели да се кваре и пропадају, поготово централно грејање и расвета. Тек доласком новог младог и енергичног управника др Милана Костића, почетком 1905. године, отпочиње озбиљно техничко дотеривање Казнионе и побољшање живота кажњеника у њој.

У комплекс казнионе спадали су и економски објекти на пољопривредном земљишту изван зидина. Овде затвореници у полуслободном режиму робије проводе последњи период своје казне. На Заводском али и изнајмљеном земљишту сеју се кукуруз, пшеница, раж и многе пољопривредне културе, сади се винова лоза, гаје се коњи, свиње и живина. Земљопоседници су могли и да унајме казненике, ради пољских послова.

Последњи објекат подигнут пре Првог светског рата је засебна зграда за младиће, називана Младићка зграда. Од 1910. године почело се расправљати о реформи казниона, како би се робијаши ефикасније реформисали. Одлучено је да се у казниону у Лепоглави сместе непоправљиви злочинци, а да се Митровица специјализује за рехаби-

Сл. 6. Рад осуђеника у виноїрадима Казнионе

литацију младића. Требало им је кроз рад и квалитетан одгој помоћи да се врате на прави пут и постану корисни грађани друштва. Казниона је већ имала одељење за младиће али његови капацитети су постали недовољни, тако да је убрзо подигнута нова вишеспратна грађевина. Младићка зграда ће у међуратном периоду постати централни објекат комунистичког револуционарног, образовног, пропагандног и преводилачког покрета у затвору.

У Митровачкој казниони се у време службовања др Рогулића примењивао прогресивни Ирски систем служења казни. Затвореник би током свог боравка у Казниони напредовао кроз четири фазе служења казне: 1. Самотни затвор (самица) у који је сваки новопридошли затвореник смештан одмах по пријему. Према процени лекара болесни затвреници су могли бити изузети. Период самовања у ћелији трајао је најчешће два до три месеца, зависно од понашања и дужине казне. Овде добијају да чијају перје, пребирају жито, а могу сами да започну изучавања неког заната. 2. Скупни затвор је период тамновања са осталим затвореницима у заједничким просторијама. Овде је вршена и њихова подела према томе да ли су већ кажњавани, по годинама, понашању, врсти злочина и личним особинама. Од овога је зависила и врста посла која им је додељивана, пошто су по закону у овој фази сви кажњеници морали обављати неку радну дужност. Најчешће је посао одређиван према способностима и афинитетима. Већина се међусобно обучавала разним занатима. За рад су добијали надокнаду, чији један део су могли да потроше у Заводском дућану. Кршење правила је врло строго дисциплински кажњавано. 3. Посредни затвор је био полуслободни режим казне. Уколико би се добро понашали након одслужене најмање 3/8 досуђене казне, неки затвореници су могли од комисије

добити статус слободњака. Били би пребачени у одељење за слободњаке изван зидина које окружују Казниону. Овде није било дисциплинских казни и строге контроле, затвореници су радили на затворској економији. Тестирана је њихова способност за самодисциплину и поновну интеграцију у друштво. 4. Условни отпуст су након одслуженог дела казне и уз примерено понашање могли добити затвореници који нису више од два пута кажњавани. Неке категорије затвореника нпр. осуђени за злочин из користољубља или по Закону о заштити државе нису могле добити условни. Пуштени затвореници су остајали под строгим надзором након изласка и отпуст је могао бити опозван због лошег понашања.

Сл. 7. Рад осуђеника у кројачкој радионици

Број затвореника у Митровачкој казниони се у првој половини XX века кретао између 1000-1300. У периоду другог службовања доктора Рогулића у њој је било у просеку 1200 робијаша. О њима се поред управника старало око сто чувара, један лекар и неколико административних службеника.

Горана Лемајић

Овај кратки приказ изградње и изгледа Митровачке казнионе и система служења казне написан је на основу: 1. Kolar-Dimitrijević Mira, *Zemaljska kaznionica u Sremskoj Mitrovici do 1918. godine*, Сунчани сат, број 8, година VII, Сремска Митровица 1998, 31-51. 2. Драгановић Небојша, Цвијановић Ђорђе, *Трагом Митровачке казнионе, Књ. 2-3,* Сремска Митровица 2022. 3. Голчевски Јулијана, *Краљевска земаљска казниона у Митровици у периоду 1885-1994, године (стручни прилог)*, Завичајни музеј Рума, Зборник VII, Рума 2015, 83-96. 4. Stevanović Zoran, *Zatvorski sistemi u svetu*, Beograd 2012, 43-45.

Комунистички покрет у Митровачкој казниони

Револуционарни талас који је покренула Октобарска револуција у Русији, осетио се у целој Европи. Млада југословенска држава са баластом нерешених економских, националних, демографских и других проблема била је погодно тле за развитак радничког покрета након уједињења социјалдемократских партија из целе земље. Будући да су ове партије потекле и егзистирале у различитим деловима југословенских земаља и тиме наследиле неуједначен поглед на класну борбу против владавине буржоазије, решавање националног питања и побољшање стања сељаштва, у једном су се све сложиле, а то је било неопходно организовање једног јединственог радничког покрета у држави.

Конгрес уједињења одржан је у Београду од 20. до 23. априла 1919. године. Створена је Социјалистичка радничке партије Југославије (комуниста) – СРПЈ(к), а затим и јединствени синдикални раднички покрет.

Југословенска влада је врло брзо осетила јачање класног радничког покрета који се ширио целом земљом. И поред забране јавних окупљања на отвореном, претреса, затварања радничких домова, гашења комунистичких листова, Радничка партија је својим неуморним политичким деловањем наставила да привлачи велики број нових чланова, нарочито међу омладином.

Револуционарни циљеви Партије дефинисани су на Другом конгресу у Вуковару, одржаном у јуну 1920. године, током којег је променила име у Комунистичка партија (КПЈ) и статутно се потпуно централизовала. Неочекиван успех је постигнут и на парламентарним изборима 1920. године када је КПЈ добила 200.000 гласова и била трећа по броју освојених мандата. Омасовљавање штрајкова и успех на парламентарним изборима навели су новоформирану владу владу на доношење акта *Обзнана* 29. децембра 1920. године којим се забрањује рад Комунистичке партије Југославије у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца.

Због појачаног полицијског терора који је настао доношењем *Обзнане*, једна група младих идеалиста, револтирана држањем Партије оснива терористичку групу *Црвена правда* и 21. јула 1921. године у Делницама, организује атентат на иницијатора *Обзнане*, министра унутрашњих послова Милорада Драшковића. Извршилац атентата Алија Алијагић, осуђен је на смрт вешањем. Из те групе ухапшен је и његов пријатељ Родољуб Чолаковић, који је као саучесник осуђен на робију од 12 година. Спасоје Стејић, још један млади револуционар,

одлучио се за индивидуални терор као одговор на репресију *Обзнане*, покушавши да изведе атентат на регента Александра. Осуђен је на смрт, али му је казна преиначена на 20 година робије. Робијао је у Сремској Митровици где је са групом од 32 комуниста успео да побегне из затвора у августу 1941. године.

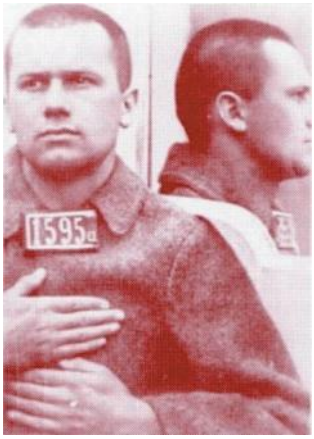

Сл. 8. Родољуб Чолаковић

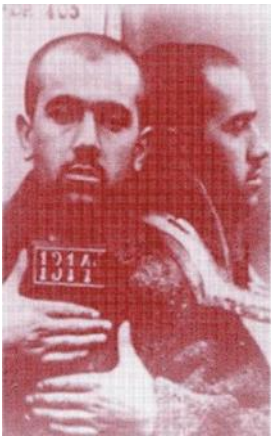

Сл. 9. Јован Веселинов Жарко

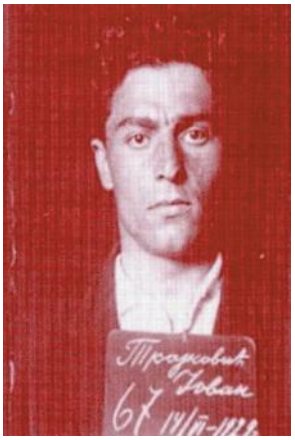

Сл. 10. Јован Трајковић

Атентати су били повод за доношење Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави (Закон о заштити државе) 2. августа 1921. године. Овим законом је забрањена свака комунистичка делатност, а робијашнице старе Југославије почеле су да се пуне комунистима који су своју револуционарну борбу настављали на другом фронту – иза решетака.

Робијали су у Главњачи, Лепоглави, Сремској Митровици и Марибору. Били су непоколебљиви револуционари, који су остали верни идеји комунизма и када су пролазили кроз нечовечне тортуре и мучења по којима су затвори старе Југославије били познати. Од њих је Партија тражила храброст, пожртвовање, одрицање од свега, па и од живота.

У старој Југославији, положај политичких осуђеника није био регулисан одређеним прописима. Комунисти су у том погледу, као политички осуђеници били у најтежем положају. Изједначавани су са криминалцима, држани у самицама, приморавани на тежак рад, без могућности добијања режима слободњака или условног отпуста. Било је потребно издејствовати посебан статус политичког осуђеника који ће комунистима омогућити основу за преговоре са Министарством правде зарад бољих животних услова на робији.

У пролеће 1927. године, у Митровачкој казниони, Моша Пијаде, један од највећих југословенских комунистичких лидера и интелекту-

алаца, преузима улогу организатора штрајка глађу како би политички осуђеници добили боље услове тамновања. Комунисти су поднели претставку Министарству правде о положају и захтевима политичких осуђеника у Митровици. У захтеву је тражена заједничка соба за смештај политичких осуђеника, доступност књига и часописа, више шетње, ослобођење од принудног рада, чешће примање посета и добијање пакета. Штрајк је трајао 12 дана и Министарство је пристало на њихове услове.

У тој атмосфери, комунисти предвођени Мошом Пијаде формирају Партијску организацију у коју су могли да уђу само они који су издржали штрајк глађу до самог краја. Такође, на основу држања након испитивања, комунисти су између себе, за приступ својим организацијама бирали само најодданије и најхрабрије. Од тог догађаја, у свим казнионама постојале су партијске организације. У Сремској Митровици и Лепоглави, постојали су Казнионски комитети (Какић). О раду свих чланова водио је рачуна Казнионски комитет.

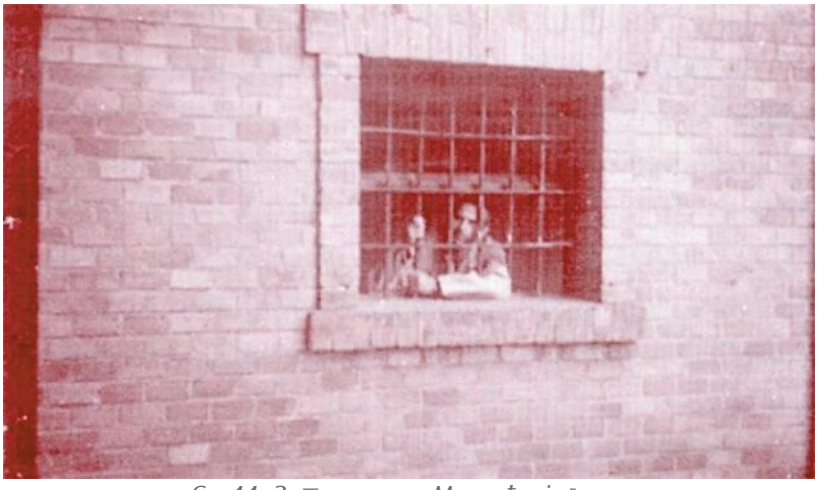

Сл. 11. Заївореник у Младићкој зїради

Главни задатак комуниста на робији било је организовање предавања. Када су сви комунисти пребачени у исту зграду, тзв. Младићку, створени су услови за образовање осуђеника из области марксизма, политичке економије, историје, филозофије. Организовани су и краћи курсеви за оне који су ускоро излазили на слободу и требали да стеченим знањем помогну радничком покрету. У затворској ћелији, Моша Пијаде је организовао „универзитет" и од тамнице створио школу. Посебан значај имао је његов превод *Комунисїичкоїа манифесїа* и Марксовог *Каїиїала,* урађен у сарадњи са Родољубом Чолаковићем. Међу истакнутијим предавачима био је образовани марксиста Огњен Прица, којег др Рогулић ословљава по његовом надимку Професор.

Прица је развио богату наставну активност захваљујући свом ерудитском знању. Затим ту су Јован Веселинов, Јован Трајковић, Родољуб Чолаковић, Отокар Кершовани и други. Колектив је нарастао на неколико стотина људи. Велики број комуниста није имао довољно образовања и предзнања за разумевање идеја марксизма, па су најпре организовани курсеви из математике, физике, матерњег језика, страни језици, све до постепеног увођења систематског марксистичког учења.

Управа Казнионе забележила је 4.500 књига, 2.000 разних часописа којима је располагао раднички универзитет. Цензор Казнионе Жика Филиповић, кога доктор спомиње у својим белешкама, у својим редовним извештајима Министарству правде бележи велики морал, дисциплину и оптимизам који влада у редовима комуниста. Од самог почетка све је било изграђено на систему међусобне солидарности. Велики подстицај позитивном духу осуђених, пружао је културни и спортски живот. Основан је робијашки хор, оркестар и драмска секција која је одржавала приредбе.

У Младићкој згради, налазила се и посебна кухиња за коју су се комунисти изборили, као и одељење за смештај болесника. Од неколико запослених лекара, др Рогулића су осуђеници звали добричином, пријатељски настројеним, увек спремним да упути пацијента на даље лечење у Београд и Загреб. Његову спремност да сваком оболелом затворенику изађе у сусрет, забележили су преживели робијаши касније у својим мемоарским делима (Пашко Ромац, Јован Веселинов Жарко, Милован Ђилас и др Саломон Леви). Издвојићемо пасус у којем је Милован Ђилас, југословенски комуниста и робијаш Митровачке казнионе, писао о хуманом односу др Рогулића према затвореницима.

Сл. 12. Комунисти робијаши раде у кухињи

„Лекар Рогулић је, међутим, био веома савестан и човечан. Можда је он био једина таква личност у управи. Далеко од тога да је чинио услуге затвореницима, али је као лекар – оно што је било ретко у казниона ма и затворима – савесно вршио дужност, и то је већ било довољно. У штрајковима глађу је тачно извештавао власти о стању здравља штрајкача, бринуо се о томе да после завршетка штрајка добијају прописну храну итд. У болници је строго водио рачуна о томе да се с болесницима у погледу хране, лекова, отпуштања итд. поступа савесно, одобравао је специјална лечења (у Београду и другде) итд. Спорих кретњи, опун, ваљао се ходницима, увек спреман на шалу. Био је, иначе, богат човек, „буржуј", али је његова човечност чинила да смо у њему налазили нешто блиско и увек предусретљиво, у границама његових дужности. Овакав човек и лекар био је реткост у казнионама...".[3]

Прве ратне године 1941. у Казненом заводу у Сремској Митровици налазио се велики број комуниста који су упорно тражили начин да побегну, нарочито након 10. априла, када је проглашена Независна држава Хрватска, чије је руководство пооштрило режим према комунистима, као и немачке власти које су планирале пребацивање комуниста у Београд.

По питању планираног бекства 32 политичка затвореника, Централни комитет и Окружни комитет КПЈ од почетка су заузели колебљив став. Одговорност за бекство преузео је Окружни комитет СКОЈ-а на челу са Станком Мунћан, касније Веселинов, Јоханом Микеом, Росом Вилић, Бошком Палковљевићем Пинкијем и Јованом Штокавцем Џојом. Веза између затвореника и партијске организације у Срему била је Станка Мунћан, која је редовно посећивала Јована Веселинова у Казниони где су међусобно размењивали информације о припремама за бекство и наредним корацима који ће се предузети након тога. Прва два покушаја бекства - копање тунела и пребацивање преко казнионског зида нису успела. Међутим, Станко Пауновић је убрзо пронашао могући излаз у новој згради, где су комунисти пребачени после 22. јуна, који је водио кроз цеви парног грејања. Организатори бекства обавестили су и остале комунисте који нису знали за планирани бег, па су у ноћи између 21. и 22. августа, успели да се провуку испод зида Казнионе. Са друге стране зида чекали су их Б. П. Пинки, Марко Перичин Камењар, Јован Штокавац Џоја и други. Сутрадан, затворским властима је било јасно да су комунисти кренули пут Фрушке Горе, али упућена потера за њима није успела. Поред Веселинова и Пауновића, из затвора су побегли Иван Мачек, Слободан

[3] Milovan Đilas, *Ideal i profesija: Uspomene revolucionara*, priredio i predgovor napisao Aleksa Đilas, Beograd 2024, 249.

Бајић Паја, Трајко Стаменковић, Спасоје Стејић, Маријан Стилиновић и многи други комунисти који су одмах распоређени у партизанске формације.

Вања Санадер

За писање текста послужио је следећи избор литературе: 1. Група аутора, *Историја Савеза комуниста Југославије*, Београд 1985; 2. Бранко Петрановић, *Историја Југославије:* књига I*: Краљевина Југославија*, Београд 1988; 3. Родољуб Чолаковић, *Кућа оплакана*, Београд 1971, 4. Paško Romac, *Borbe iza rešetaka*, Novi Sad 1976, 5. Đorđe Momčilović, *Jovan Veselinov*, Gornji Milanovac 1982, 6. Milovan Đilas, *Ideal i profesija: Uspomene revolucionara*, Beograd 2024, 7. Мони Леви, *У казаматима краљевине Југославије*, Прилози, Институт за историју радничког покрета, Сарајево 1971.

Реч приређивача

Сећања доктора Бранка Рогулића сачувана су на 125 рукописних страница папира. Видне промене у начину и стилу писања појединих делова текста наводе нас на закључак да је материјал сигурно настајао у различитим периодима његовог живота. Читајући текст, приметно је да се на више страница рукописа накнадно враћао како би кориговао и додао неке податке. Текст је подељен на поглавља, већином на дволисном папиру. Већи број поглавља била су временски и тематски неповезана, чак и ако су исписана на истој дволисници папира. Једину кохезивнију целину чине поглавља о Митровачкој казниони, али је и ту видљиво да су нека сећања накнадно записивана. Припремајући ове списе за објављивање определили смо се за редослед поглавља који прати временски ток догађаја у XX веку и омогућава лакоћу читања.

И поред тога што текст према данашњим правилима писања обилује правописним, лексичким и граматичким неправилностима и недоследностима, одлучили смо да га већином не исправљамо како бисмо очували аутентичност начина писања и говора тог времена. Измене су биле минималне и спроведене само тамо где је читање било заиста отежано. Скраћене речи, којих је био велики број, допуњене су на местима где је то било неопходно. Једноцифрене бројеве смо исписали словима, а везници, речи и на пар места краће реченице, додаване су како би помогле лакшем читању и разумевању текста. Из истог разлога су кориговани и додати знакови интерпункције на неким местима. Све ове промене означене су угластим заградама.

Читаоцу ће одмах запасти за око да је велики број речи које се данас по савременом језичком стандарду пишу малим словом, овде написано великим. У питању је карактеристика немачког правописа који је доктор очито усвојио током свог школовања. Навешћемо примере речи које се такође по данашњем правопису пишу без одвајања, али желећи да задржимо дух прошлих времена, у тексту смо их оставили онако како их је доктор тада записао (на пољу, у главном, у осталом, у напред, ни мало, на глас, у кратко, ни како, не тачно, до душе, по готово, за тим, од куд, свако дневно, у вече, од прилике, у јутро, по подне итд).

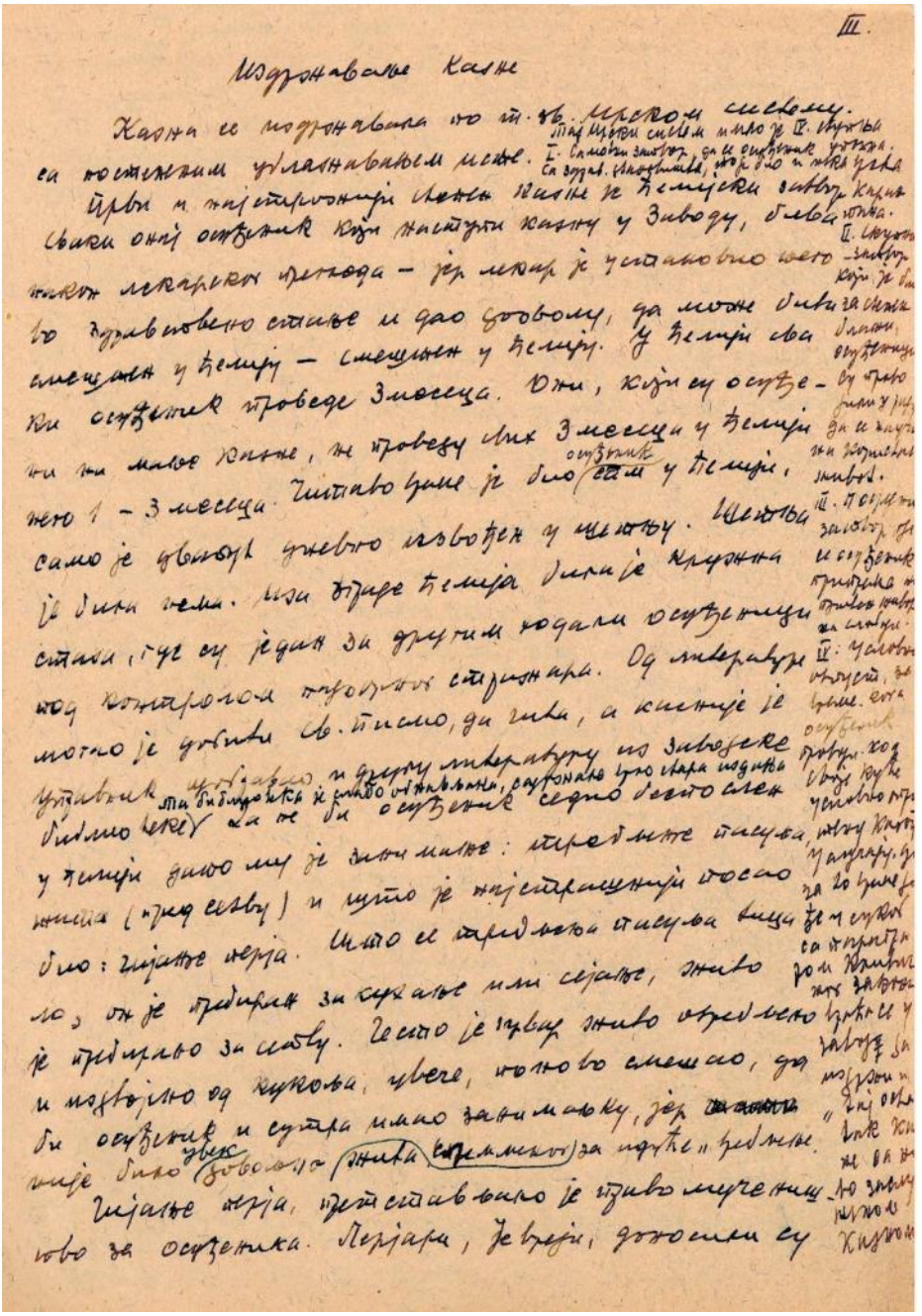

Факсимил странице докторової рукописа

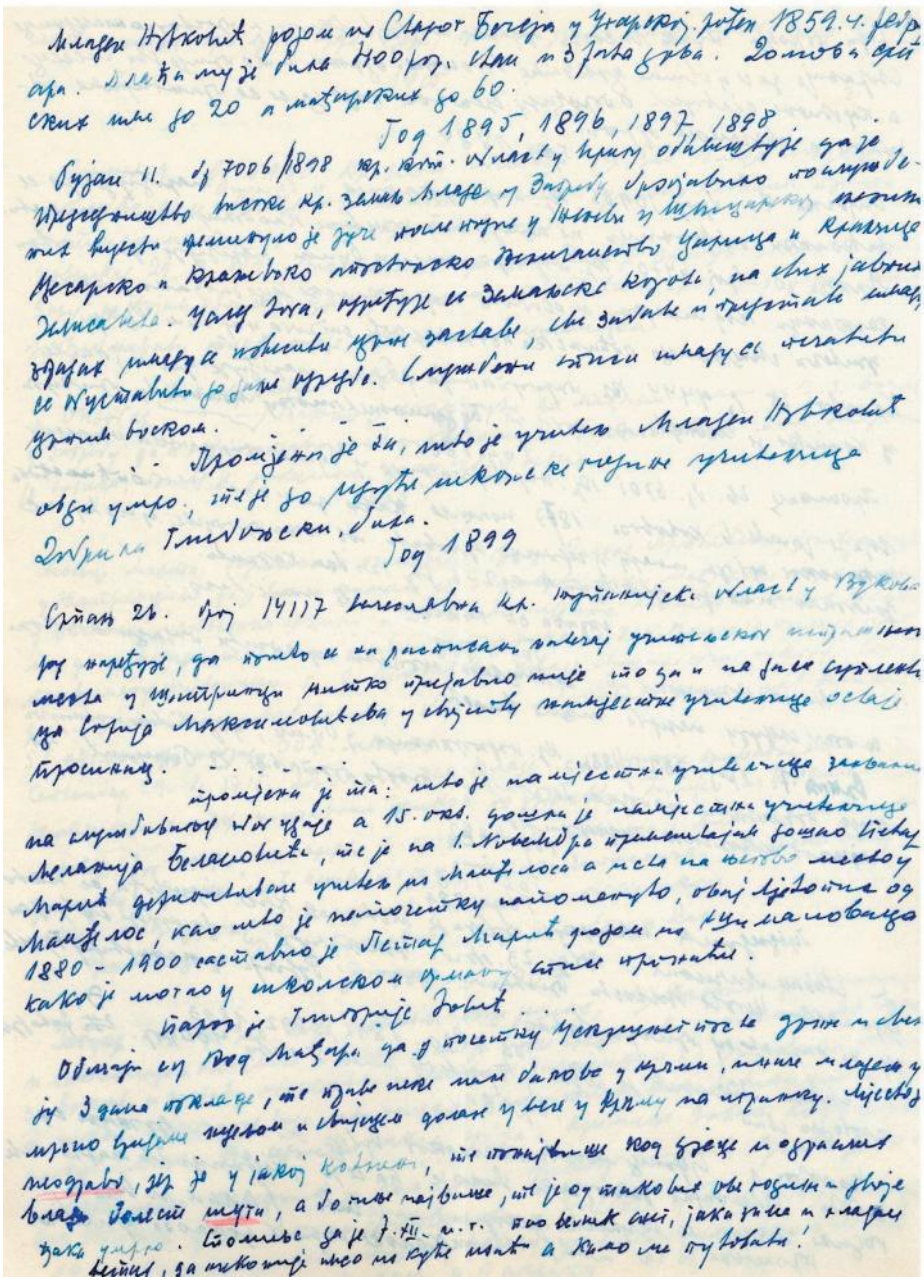

Факсимили странице докторовог рукописа

Др Бранко Роїулић (1889 -1970)

СЕЋАЊА ДОКТОРА БРАНКА РОГУЛИЋА

Dr.BRANKO ROGULIĆ

Rodjen je u Šatrincima,srez Ruma,10.II.1889 god.
Gimnaziju završio u Novom Sadu,maturirao 1907 god.
Medicinu studirao u Gracu.
16.XII.1913 god.položio poslednji ispit iz trećeg rigoroza,a 20.XII.1913 god.svečana promocija;ova dva datuma je smatrao značajnim datumima u svome životu.
Od 1.I.1914 god. do 30.III.1914 god.volonter u lečilištu za grudne bolesti u Horgasu kraj Graca.
Od 1.IV.1914 god. do 1.X.1918 god.služio austrougarsku vojsku; prvo u garnizonskoj bolnici u Zagrebu,odakle je otišao ravno na ratište kao lekar,neprekidno do kraja rata.
Od 1.X.1918 god. do 1.II.1919 god.radio kao lekar opšte prakse u Vukovaru.
Od.1.II.1919 god. do 30.V.1919 god.volonter na češkim klinikama u Pragu.
Po povratku,trebalo je da se odluči izmedju Morovića i Srem. Mitrovice i rešio se za Sremsku Mitrovicu,pa se zaposlio
Od 15.VI.1919 god. do 30.IX.1922 god. kao lekar u kaznenopopravnom domu u Srem.Mitrovici,kada,zbog neslaganja u službi sa tadašnjim upravnikom ,podnosi ostavku.
Od.1.X.1922 god. do 1.II.1931 god.bavio se privatnom lekarskom praksom.
Od 11.II.1931 god. do 30.VI.1941 god.ponovo lekar kaznenopopravnog zavoda u Srem.Mitrovici.
Otpušten od ustaških vlasti 30.VI.1941 god. i 15.VII.1941 god. izbegao sa porodicom u Srbiju.
Prvo vreme kao izbeglica,u Mačvi,kasnije u Beogradu,nezaposlen.
3.III.1942 god.postavljen za sreskog lekara u Ćupriji i dodeljen u Nacionalnu Službu Rada u Beograd kao lekar i radio sve do 20.X.1944 god.
Novembra meseca 1944 god.vraća se u Sremsku Mitrovicu,odmah je mobilisan i od 22.XI.1944 god.do 17.XII.1945 god.je u JNA.
Prvo je vršio dužnost upravnika prijemnog odelenja Vojne bolnice posle upravnika Vojne bolnice u Srem.Mitrovici.Sa tog položaja odredjen je 3.V.1945 god.za upravnika Vojne bolnice u Djakovu.
Kada je demobilisan,od 1.I.1946 god.bio je lekar,kasnije upravnik gradske poliklinike,do penzionisanja,1953 god.

Документ се налази у Историјском архиву ,,Срем" у архивском фонду Ф. 1448

- МЕЂУРАТНИ ПЕРОД -

Успомене бившег лекара Казн[еног] Завода у Срем[ској] Митровици

У времену од 15. [маја] 1919. до октобра 1922. а затим од јан[уара] 1931. до 30. јуна 1941. био сам кућни лекар у поменутом Заводу. Прекид службе наступио је због неслагања са ондашњим Управником Миланом Кнези[јем],[4] те сам поднео оставку на службу.

У првом периоду моје службе нисам ни помишљао да пишем нешто о животу и људима који су прошли кроз Завод или о онима који су службовали у Заводу, али сам у другом периоду мога службовања имао намеру да то учиним; да није дошло до пропасти бивше Југославије могао бих то врло лако учинити јер бих располагао са аутентичним подацима на основу којих бих у свако доба могао изнети хронолошким редом све догађаје. Сама пракса ме је упутила да заведем картотеку о свим осуђеницима који су ступили у Завод. Уз име и презиме осуђеника и његов матични број који му је управа при пријему дала, унети су у картотеку још и следећи подаци: препис пресуде из које се видело за које дело је осуђен, да ли је то прва пресуда или је повратник; ту су били и његови породични подаци, школе, занат или друго занимање; као и подаци, који су били унети у матични лист који је управа Завода водила о својим „питомцима". Тим подацима сам ја додао мој лекарски налаз при пријему. Сваки новопримљени осуђеник обавезно је идућег дана предведен пред лекара. Прво питање са стране лекара је било: „Јеси ли здрав?". Па без обзира на његов одговор да је здрав или болестан извршио сам преглед, а налаз убележио у картон. Измерена је и температура, измерена телесна тежина, прегледана је мокраћа, а према потреби извршен и рендгенски преглед плућа и желуца. У картотеку су редовно уношени: налази лекара који су га на слободи лечили и сви лечнички налази у току даљег бављења осуђеника у Заводу, када се све јављао на лекарски преглед, шта је том приликом установљено и шта ординирано, да ли је одређена поштеда или је примљен у болницу и сви лечнички налази за време бављења у болници, колико дана је био у болници, када је из болнице отпуштен, када је све добио „средњу храну". Лекар је имао право да по

[4] Милан Кнези, управник Митровачке казнионе у периоду од 1919. до 1924. године. Под његовом управом Казнени завод технички и структурно напредује. Небојша Драгановић, Ђорђе Цвијановић, *Трагом Митровачке казнионе 2*, Сремска Митровица 2022, стр. 27.

свом нахођењу предложи поједине здраве осуђенике да им Управник одобри т.зв. средњу храну, која је била врло слична храни коју су добијали осуђеници у болници – бео хлеб, месо, млеко, а која се месечно спремала за око 30 осуђеника. Али и овде се назори[5] лекара нису поклапали са назорима Управника. Лекар је одлучивао [о] здравственом стању и по изгледу осуђеника, малокрвност, по трајању – колико се који осуђеник налазио у Заводу па му се осуђеничка здрава храна дојела. Управник се руководио у главном једним мерилом, а то је, да ли је поменути осуђеник дисциплински кажњен и какав је радник па је ту примао сугестије и од тамничара. Но у крајњој линији, а нарочито каснијих година, лекар је тај спор решио једноставно, примивши поменутог на који дан у болницу. То је до душе било 4-6 дана, а по потреби и више, те се тако осуђеник и прописно одморио, имао при том болничку храну и задовољство, видећи да се и на њега пријатељски гледа без обзира на дело које је учинио. Средњу храну пак док је примао 30 дана, морао је радити.

Та картотека би ми данас идеално послужила – будући је садржавала драгоцене податке за приказ многих догађаја у Заводу и ван њега, јер би она била добар потсетник за многе фазе тога живота.

Запитаће неко, па добро куд се дȇла та картотека? Кад су ми Усташке власти дале тренутан отказ 30. јуна 1941, са разрешењем дужности, истог дана ја сам наредио мом канцеларијском болничару, осуђенику Ранковићу, да док ја предајем апотекарски инвентар нека спали картотеку, што је он и учинио. Нисам хтео да се ико користи том картотеком – тим више што је у тим картонима било бележака намењених мени лично! Тако је све пропало, а несрећа која се сручила на наше главе, па и моју, учинила је да су до данас, кад ове успомене стављам на папир, многи догађаји из тих дана сасма заборављени, а многи су оставили избледелу слику у мом сећању са нејасним временским подацима – често се сећам догађаја али датума и имена слабије!

Стара и нова Казниона у Ср[емској] Митровици

Стара Казниона, налазила се у центру града – била је прво гарнизонски затвор. Зидана је у другој половини XVIII века. У Ср[емској] Митровици била је команда IX граничарског пука, а гарнизони затвор је био исто у Ср. Митровици.[6]

---

[5] Гледиште, мишљење, схватање, убеђење. *Речник српскохрватскоīа књижевноī језика*, Књига трећа, К-О, Нови Сад – Загреб 1969, 542.

[6] Седиште IX регименте Петроварадинског пука налазило се у згради данашњег Историјског архива „Срем“ у Сремској Митровици. Затвор се налазио у грађевини у близини која више не постоји. (прим. приређивача)

Казнени Завод о коме ће у даљем излагању бити реч зидан је 1897. г[одине].[7] Зидала га је бивша А[устро-угарска] монархија. За оно доба то је био модеран Завод.

Сл. 13. Поīлед на Митровачку казниону 1909. īодине

Тај нови Казн[ени] Завод налази се на пољани, северно од жељезничке станице, око 1 клм удаљен од ње, а десно од друма који води из Ср. Митровице према селима Манђелос кроз Лежимир за Фрушку гору.

Завод је опкољен високим зидом у облику четвороугаоника. Зид је висок око 4 m. Сматрао се модерним, са павиљонима који су изван Заводског Зида од којих спомињем:

1.) Управну зграду одмах на улазу у Завод.
2.) Лево и десно од ње су павиљони са чиновничким становима.
3.) Слободњачко оделење.
4.) Штале, млин и циглана које су се налазиле изван Зида.

Унутар Зида налазили су се:

1.) Зграда ћелија – велика зграда у облику правоугаоника са десне стране од улаза. Покривена стакленим плочама, са широким ходником дужом и средином зграде. Са обе стране ходника налазе се ћелије 116

[7] Подизање нове казнионе је почело 1894. године, а велика већина објеката је завршена до 1896. године (последње су подигнуте црква и школа до 1904). Види: Mira Kolar Dimitrijević, *Zemaljska kaznionica u Sremskoj Mitrovici do 1918*, Сунчани сат: Часопис за науку, уметност и културу, број 8, Година VII, Сремска Митровица, 1998, стр. 31-51.

на броју. У ћелије се улазило преко коридора, који је постављен с обе стране ходника, тако да су једне ћелије имале прозоре окренуте према дворишту, а друге према пољани и жељезничкој станици. У ћелије које су се налазиле у приземљу ступало се из ходника, а у оне [на] I и II кату[8] са коридора; на коридор се одлазило – или преко бетонских степеница које су биле постављене десно од главног улаза у Зграду ћелија (самице) – или преко гвоздених степеница које су [у] виду спирале ишле са средине ходника. Ћелије су биле 4x2 m димензија, са патосом од дасака или асвалтним подом, прозором са гвозденим решеткама од око 1 m^2 димензија. Прозор је био у зиду високо узидан да кроз њега човек ни при стајању није могао гледати напоље. Забрањено је било стати на астал или кревет и гледати напоље!

Намештај ћелија: гвозден кревет на расклапање, сламарица пуњена сламом најмање један пут годишње, сламни јастук, чаршав на сламарици, 1-2 вунена ћебета, мали стол жуто обојен, хокла жуто обојена, пљуваоница и „кибла" у дрвеном сандуку. Грејање, парно са [две] или [три] дуге округле цеви, дебљине око 20 cm обима у свакој ћелији. У свим просторијама унутар Зида као и у Управној згради на улазу у Завод било је спроведено централно грејање. Са тим уређајем су се хвалили сви службеници кад су којег странца посетиоца спроводили кроз Завод да га упознају са уређењем модерног Казненог Завода. Све просторије су грејане по распореду који је машиниста начинио а Управник одобравао. Најбоље је грејана Управна зграда где су биле канцеларије, и разуме се и Управникова канцеларија, затим болница. Собе Скупног затвора, о ком ће касније бити реч, грејане су јутром пре буднице, и после свршеног посла кад су осуђеници долазили из радионица да приме ручак и вечеру. Ћелије су грејане 2-3 пута дневно по [један] сат. То је било најмодерније грејање а највише жалби на зиму сам чуо од осуђеника из ћелија које су у време великих мразева пре личиле на леденице, које су осуђеници својом телесном топлином морали грејати. При лекарским прегледима падало је у очи шаренило од тамно – црвених, великих мрља на кожи леђа, настало услед наслањања леђа на цеви парног грејања (кад је пуштена пара у њих, а у жељи да се згрију). Много сам по том питању узалудних интервенција имао, али успеха мало. Све се свело у првом периоду моје службе да су казани и парна инсталација дотрајали и нису у стању да даду довољну пару у ћелије (а ја верујем да је често у питању била уштеда на огреву!).

Да је парно грејање у ћелији лоше функционисало сведочи и то што је у просторији поменуте Зграде ћелија, у којој је уредовао надзорни чувар зграде била постављена пећ која је стално загревана.

---

[8] Спрат. Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад 2006, 592.

На свима вратима ћелија, у осталом као и на свима вратима просторија у којима су се налазили осуђеници, постојала је „буша“ – на прорезу даске стакло, а преко њега помични лим црно обојен, да надзорни орган у свако време може привирити у просторију. Испод „буше“ на вратима ћелије налазио се отвор у виду врашца, која [су] се могла лакоћом затворити, а служила су за протурање хране да се не би морала врата често отварати. Све је било предвиђено ради веће сигурности.

2.) На сред дворишта налазио се Скупни затвор, сучелице са улазом у двориште кроз Управну зграду. Велика зграда на [два] ката у виду слова Т. Ту су биле простране собе у којима је било смештено по 50 осуђеника. Свака соба је на крајњем делу имала умиваоницу са бетонираним валовом, више кога је било око 10 славина за воду. До умиваонице био је и клозет. Патос у собама је био асвалтиран. Намештај: кревети гвоздени, сламарице, јастучница од сламе, ћебад и бео чаршав на кревету. Пљуваоницâ је било у свакој соби неколико. Жалби на хладан патос у собама било је често, нарочито су комунисти у својим „пунктовима“ на рапорту упорно тражили измену бетонског патоса. Али он је и данас неизмењен кад комунисти управљају њиме.

3.) Иза Скупног затвора налазила се кухиња, пекара, вешерница и машинско одељење у једном реду.

Кухиња је била поплочана, зидови обложени плочицама а [четири] емаљирана казана за кухање на пару од по 250 литара сваки били су постављени у њеној средини. Велики штедњак[9] служио је за кухање болничке и средње хране. Примитивни столови и машина за љуштење кромпира на електрични погон била је такође у кухињи. Она је набављена око 1937. г[одине].

Храну је обавезно прегледао лекар пре издавања, а прегледао је и Управник. И тамничар је залазио у кухињу, али више ради надзора реда и дисциплине у кухињи.

Пекара је располагала најмодернијим уређајем за мешење хлеба, парном пекаром за печење хлеба и лебац је печен беспрекорно.

У машинском одељењу су била постављена два стабилна парна казана за давање паре. У зиму су оба била у погону, а у лето само један. Оба су 1936. набављена у иностранству заједно са парном пекаром. Овде се пумпала и вода из дубоког бунара и одводила у огромни резервоар, из кога се разводила пијаћа вода по читавом Заводу унутар и изван Зида.

---

[9] Шпорет. *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Књига шеста, С-Ш, Нови Сад 1976, 1005.

Вешерница је исто тако располагала модерним уређајем на машински погон, те је мали број осуђеника обављао прање веша за преко 1000 људи!

3.) Иза поменутих зграда налазила се болница, а са обе стране њене, била су два павиљона за радионице – крпарска и ципеларска.

Болница је била смештена у павиљон на [једном] кат[у]; паркетиране собе, велики редни прозори, зидови бело емаљирани; у собама је просечно било смештено 15 кревета – [једна] соба у приземљу и [две] на [првом] кату. Осим ове [три] велике собе било је неколико мањих просторија: амбулантна соба – где су вршени прегледи и апотека у приземљу, а на [првом] кату: [једна] соба за болесне чуваре, [једна] соба – кабинет за главног болничара – писара осуђеника, [једна] соба за болеснике које треба изоловати (заразне болеснике) и соба за рентген.

Болница по свом уређају и чистоћи није заостајала ни за којом грађанском болницом.

Сл. 14. Зїрада болнице у Казниони, исшочни зид

У продужетку Зграде ћелија, уз јужни зид, налазиле су се [две] цркве наслоњене једна на другу са заједничким предворјем, из ког се на десно ишло у католичку, а на лево у православну цркву.[10] Испод обе цркве налазио се подрум где је било смештено вино.

Дуж левог Заводског зида налазиле су се велике радионице – ужарска и столарска радионица.

[10] У питању су две бочне капеле са заједничким предворјем. Споља изгледа као једна грађевина. (прим. приређивача)

Издржавање казне

Казна се издржавала по т[ако] зв[аном] Ирском систему са постепеним ублажавањем исте. Тај Ирски систем имао је IV ступња:

I. Самотни затвор да се осуђеник упозна. Са здрав[ственог] становишта, то је била и нека врста карантина.

II. Скупни затвор (који је био за степен блажи), осуђеници су проводили у раду да се науче на користан живот.

III. Посредни затвор где се осуђеник припрема на поштен живот на слободи.

IV. Условни отпуст, за време кога осуђеник проводи код своје куће условно опроштену казну. У случају да за то време дође у сукоб са параграфом Кривичног закона враћа се у Завод – да издржи и тај остатак казне са на то заслуженом казном.

Први и најстрожији степен казне је ћелијски затвор. Сваки онај осуђеник који наступи казну у Заводу бива након лекарског прегледа смештен у ћелију – јер лекар је установио његово здравствено стање и дао дозволу да може бити смештен у ћелију. У ћелији сваки осуђеник проведе [три] месеца. Они, који су осуђени на мање казне не проведу свих [три] месеца у ћелији него 1-3 месеца. Читаво време је био осуђеник сам у ћелији, само је двапут дневно извођен у шетњу. Шетња је била нема. Иза Зграде ћелија била је кружна стаза, где су један за другим ходали осуђеници под контролом надзорног стражара. Од литературе могао је добити Св[ето] писмо да чита, а касније је Управник одобравао и другу литературу из Заводске библиотеке. Та библиотека је слабо обнављана, садржала [је] врло стара издања. Да не би осуђеник седио беспослен у ћелији дато му је занимање: требљење пасуља, жита (пред сетву) и што је најстрашнији посао био – чијање перја.[11] Што се требљења пасуља тицало он је пребиран за кухање или сејање, жито је пребирано за сетву. Често је чувар жито отребљено и издвојено од кукоља увече поново смешао, да би осуђеник и сутра имао занимаљку – јер није било увек довољно жита спремљеног за идуће „требљење".

Чијање перја представљало је право мучеништво за осуђеника. Перјари, Јевреји, доносили су у великим перинама перје за које нико није знао да ли потиче од свеже чијане живине или [је] купљено јефтино од породица чији су чланови умрли, а за време болести лежали на том

[11] Чија – длакасти меки део птичјег перја који се скида са комадића перја при чијању. *Речник српскоī језика*, Матица српска, Нови Сад 2011, 1484. Види и: Љиљана Радуловачки, *Чијање ӣерја као врста некадашњих узајмица у Срему*, Сунчани сат – часопис за науку, уметност и културу, бр. 14, Сремска Митровица 2006, 198-199.

перју (обично се радило о *Tbc*[12]). Тако перје је претстављало најсигурнији извор заразе. Приликом чијања стварала се ситна прашина, и само дисање осуђениково покретало је ту прашини која је летила по соби. А да и не говоримо како је изгледало у ћелији онда кад је случајно отворио чувар врата а прозор био отворен. Облак прашине се дизао са гомиле перја, па и само перје би полетело, а патос се забелио! Осуђеник је морао много више труда и времена утрошити за одржавање чистоће у ћелији. Требало је много труда, залагања, протеста код Управника, док сам га успео сломити да обустави чијање перја у ћелији и у Заводу у опште. Зар да седи [три] месеца беспослен и једе џабе храну? Зар да не осети казну на коју је осуђен? „Та Ваша рачуница није тачна", гласио је мој одговор. „Узмимо случај да је осуђен на [две] год[ине]. Он сад неће [три] месеца привредити ништа, али ће за оних преосталих 21 месец (у колико не оде на условни отпуст) привредити толико да ће надокнадити оних [три] месеца нерада. А ако је осуђен на 10 год? За [три] месеца нерада остаје му [девет] год[ина] и [девет] м[есеци] да ради. А ако добије *Tbc* па из ћелије уместо да иде у Скупни затвор оде право у болницу, и све време проведе у болници? Шта ће онда стајати његов боравак у Заводу? Па сам онда и на другу жицу загудио. Како му се то слаже модеран Завод, лекар у Заводу постављен да се стара о здрављу осуђеника, а управа уместо да спречи болест, не само да не предузима ништа него [и] доприноси да се болест шири. Један пак, туберкулозни болесник, у стању је да зарази сву своју околину. Таман смо успели да смањимо број оболења и смртности од *Tbc*, која је била необично велика после Првог светског рата, сад идемо у сусрет поновном масовном поболевању. У прилог мојим излагањима ишао је и случај једног оболелог од *Tbc* у ћелији па сам га живо изнео Управнику пред очи. Ко су ти људи који се налазе у затвору? Нису ли они чланови истог народа чији смо и ми чланови? Јесмо ли зато овде, да сатиремо свој народ? Ви онда не верујете у свој посао? Зар Ви не верујете да већина ових људи, који су овде на издржавању казне, треба после изласка из Завода да постану корисни чланови друштвене заједнице?

Коначно је одлучено да се више не прима перје на чијање. Мени је пао терет са срца, осетио сам олакшање, јер сам успео повољно решити једну корисну ствар по здравље затвореника. Ослободио сам многе људе мучеништва! И чуварима у ћелији је лакнуло, јер и они су лакшу бригу имали око чистоће у ћелијама!

Сваки осуђеник имао је да издржи у ћелији [три] месеца, сем ако је осуђен на мању временску казну н.пр. [једну] год[ину], онда га је Управник пустио и пре из ћелије у Скупни затвор. Ако се осуђеник

[12] Латинска скраћеница за туберкулозу. (прим. приређивача)

налазио на I казни,[13] он је по издржаних 2/5 казне ишао у слободњаке, а после издржане 1/2 казне на условни отпуст (365 дана: 1/5 = 73 2/5 = = 146 365:2 = 182); т.ј. он после тог времена стиче право на те олакшице, али да ли ће избавити за слободњаштво је одлучивала Заводска комисија коју су сачињавали: Управ[ник], лекар, свештеник и судија окр[ужног] суда кога одреди Мин[истарство] Правде, а за условни отпуст одлучивало је Мин. Правде на предлог Зав[одске] комисије. Ценило се да ли се осуђеник поправио и да ли је казна повољно деловала. За полит[ичке] осуђенике нису примењивани услов[ни] о[тпуст] и слоб[одњаштво].

Скупни затвор. Други степен казне издржавао је осуђеник у Скупном затвору. Управник је одредио који дан ће се осуђеник пустити из ћелије и преме[стити] у скупни затвор; том приликом се одређује и на рад – било у коју радионицу, а ако је казна на коју је осуђен кратка, а ради се о земљораднику, упућује се на Заводску економију.

Ја сам периодично сваких 14-21 дан обишао сваког осуђеника у ћелији. Тако да сам видео сваког, без обзира да ли је долазио на лекар[ски] преглед у амбуланту. Сем лекара, осуђенике у ћелији обилазили су и Управник, учитељ, свештеник, тамничар и његов заменик, али се они нису озбиљније позабавили са личношћу осуђеника – да би са њим дуже разговарали, упознали прилике под којима је живео, продискутовао о околностима под којима је допао зла, саслушали његово објашњење, посаветовали га и т.д.

У Скупном затвору обрео се осуђеник у соби са око 50 својих сапатника! Велика промена! У ћелији није имао с ким да говори, сем ако није због велике досаде и чамотиње почео сам са собом да разговара, овде га је окупило наједаред много људи и настало је упознавање, распитивања, па је наједном дошао у прилику да много говори. У ћелији је можда који пут успео да кришом проговори коју реч, са „пуцером“[14] приликом изнашања кибли у заход. Или истом приликом, да га чувар не примети, проговори са другим осуђеником из ћелије. У Скупном затвору устаје се на знак звона, иде у умиваоницу, затим се добија доручак, а на други знак звона излази [се] на двориште где се сврстава у дворедове и полази у Круг на шетњу. По изласку из зграде престаје говор и задиркивање који се смео обављати до изласка из зграде. Шетња траје [један] сат. Звоно оглашава прекид шетње, разврставање по радионицама и одлазак у радионице. Болесни, односно који су се јавили болесни, одводе се на преглед. Све се то обавља у највећој тишини. У радионици се остаје до ½ 12[h]. Звоно означава прекид рада, излазак из радионице, сврставање у дворедове

[13] Једногодишња казна. (прим. приређивача)

[14] Онај који чисти, чистач. Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник ...*, 1016.

[и] преглед са стране чувара – да није који понео неки алат из радионице или неки други предмет присвојио. Апсолутно је нетачно да је ико напољу у дворишту скидан у кошуљу и гаће или можда гô! Одлазак у Скупни затвор.

Сл. 15. Робијаши обућари у Митровачкој казниони

Као што је гласан говор при излазу из Скупног затвора умукао, тако је он при улазу настављен. Ту се обавештавају гласно шта је ко чуо током пре поднева, у радионици, на шетњи у болници која је одувек била центар где су се све могуће вести покупиле. То је била сабирна тачка свих осуђеника, како оних унутар Зида, тако оних изван Зида и ма како чувари пазили, осуђеници су се састајали, примали и одавали обавештења, вести, евентуално обављали разне шверцове (духан, ствари, и т.д). Настаје смеј, препирке, задиркивања. Неки се враћају уморни, нерасположени, седају на кревет, прегледају хлеб и оставу своју, спремају порције за пријем хране. Обавезно је прање руку пре јела. До 1^h по подне се одмарају. После звоно звони и зове на шетњу која траје 1^h, а после се иде на рад а са рада опет у Скуп[ни] затвор, прима [се] вечера и до 9^h у вече у соби Скупног затвора зуји као у великој кошници. У 9^h се гаси светло треба да влада мир.

За време док је осуђеник био на I степеној казни[15] у ћелији није могао примати посете ни писма ни пакета. [Кад] је он премештен у

[15] Самотни затвор. (прим. приређивача)

Скупни затвор, дакле на II степеној казни, примао [је] писма, могао и сам писати родбини, а по одобрењу Управника и другима, примао пакете, а што је најважније могао примати посете.

После издржане 2/5 казне осуђеник је стицао право (наравно за то је било мерило добро владање) на слободњаштво, дакле на III степену казну. Док је излазак из ћелије са I степене казне и одлазак у Скупни затвор на II степену казну, одређивао Управник, упућивање у слободњаштво уследило је по одлуци Комисије, коју су сачињавали Управник, свештеник, лекар, тамничар и [један] судија Окр[ужног] суда кога је одредило Мин[истарство] Правде. Мерило за комисију, да ли ће неког пустити у Слободњачко оделење, било је у главном добро владање, природа кривичног дела и да није сумњив да би побегао. То је у главном било за осуђенике који су по први пут били осуђивани. За повратнике се строжије судило! Трећи степен казне, слободњаштво, није примењивано за осуђенике осуђене по Закону о заштити државе.[16] Јер док се код криминалаца ценила околност – да су се поправили, код ових је сматрано да се нису поправили, и тако [је] образложено решење о не пуштању у Слободњачко оделење.

У Слободњачком оделењу кретање осуђеника изван Круга Казн[еног] Завода било је без пратње стражара – у непосредној околини Слобод[њачког] оделења. Није смео даље ићи сам, него до дућана на ћошку колоније чуварских станова, Управникова стана, баште. Смео је пушити, примати посете, пакете и писма. Издржавање казне на III степену имало је видне олакшице. То је била увек највећа жеља осуђеника унутар Круга, јер су рачунали да после слободњаштва долази условни отпуст. Но многи је враћен из слободњаштва у Скупни затвор у колико је заслужио неку казну!

После издржане једне половине казне, осуђеник стиче право на условни отпуст, IV степен казне. Заводска комисија ставља предлог

---

[16] Закон о заштити државе – Званични назив му је *Закон о заштити јавне безбедности и поретка*. Овај репресивни закон ступио је на снагу 1921. године. Њиме су све активности комуниста и других покрета који промовишу анархизам и тероризам у држави забрањене. За кршење закона прописане су врло строге казне. Ово је додатно пооштрено и проширено новим Законом из 1929. године. На основу ових закона у међуратном периоду велики број комуниста и национално опредељених политичара завршили су на робији. - *Zakon o zaštiti države*. *Hrvatska enciklopedija*, *mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. - 2025. (https://enciklopedija.hr/clanak/zakon-o-zastiti-drzave; приступљено 20.8.2025.) Види и: Martin I. Matijašević, *Zakon o zaštiti javne bezbednosti i poretka iz 1929. godine u Kraljevini Jugoslaviji – pravni, politički i bezbednosni aspekti*, doktorska disertacija, Niš 2020. (https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/18423/Docoral_thesis_29068.pdf?sequence=1&isAllowed=y; приступљено: 20.08.2025.)

Мин[истарству] Правде, а оно одлучује кога ће пустити на услов[ни] отпуст. Условни отпуст је подељиван [четири] пута у години.

Статистика

Осим месечних и годишњих извештаја о раду у Заводској болници које сам преко управе Завода слао Мин[истарству] Правде у Београду, имао сам графички приказ читавог пословања у Заводској болници. Табеларни прегледи су украшавали собу амбуланте и ходнике. Из тих табела се видело кретање броја осуђеника у Заводу, кретање болесника у болници, просечан број дана проведен у болници, смртност осуђеника по болестима, насилна смрт, утрошак разних лекова, њихова количина, коштање, (коштање нормалне исхране, болничке хране, „средње хране"). Све је то исказивано бројчано и графички н[а] пр[имер] коцкама, кривуљама и сл. То је било све лако урадити. Требало је само дати идеју, податке смо имали за све, а особу која ће то да спроведе није никад било тешко наћи. Све је то пропало! Узео сам га у болницу а он је радио![17]

Значајни датуми

Сваки човек има у свом животу известан број значајних датума за које су везани извесни догађаји из његовог живота, па били они радосни или жалосни. Од многих датума, навешћу два која обележавају радосне догађаје из мог живота; 16. [децембар] 1913. је дан кад сам полагао испит из хирургије, то је био последњи испит из трећег ригороза.[18] Положим га – стекао сам наслов доктора медицине, који ћу добити 20. [децембра] 1913. на свечаној промоцији. Циљ је постигнут. Испите сам у опште, сигурно и без падања полагао. Дакле 16. [децембар] 1913. и 20. [децембар] 1913. су два значајна датума у мом животу. И данас, после 50 год[ина] – кад [ово] пишем, 20. [децембар] 1963. пада у петак, а 16. [децембар] 1963. у понедељак. Проф[сор], дворски саветник, др Хакер[19]

---

[17] Доктор мисли на систем графичког приказа рада Заводске болнице који је касније применио и у Градској болници о чему пише у каснијим белешкама. (прим. приређивача)

[18] На универзитету: строг државни испит, докторски испит. Radomir Jovanović, *Veliki leksikon stranih reči i izraza*, Beograd 2006, 1152.

[19] Виктор фон Хакер (*Viktor Ritter von Hacker*), 1852-1933. Цењени аустријски, хирург и професор медицине. Значајно допринео развоју нових хируршких техника. Види: Jantsch, Marlene, "Hacker, Viktor Ritter von" in: Neue Deutsche Biographie 7 (1966), s. 409, (https://www.deutsche-biographie.de/gnd118699954.html#ndbcontent; приступљено 26.07.2025); Види и: https://www.chirurgie-innsbruck.at/en/viktor-hacker (приступљено 26. 07.2025)

је после пар год[ина] отишао у пензију, био је чувен у мед[ицинским] круговима, добар учитељ и добар предавач, ђаци су га поштовали. Кад је потписивао оцену, он ће тек рећи: „Е, па ово Вам је последњи испит и ја Вам честитам“. Дакле, прву честитку ми је упутио др Хакер. Он је конструисао и препоручио „Хакеров трокут“ – удлагу код прелома мишице, његова је *Sonde Ohne Ende* – сонда без краја, код сужења једњака, после опеклине киселином.

Сл. 16. Индекс др Роīулића из Граца

Тих година 1912-1913. завршила је Краљевина Србија своје ратове на Балкану. Одушевљење је било огромно међу нама ђацима Југословеним, а посебно међу Србима широм Аустрије. Неко једном рече, овде у Грацу кад се састану [три] Србина одмах је и прослављање!

Q. F. F. Q. S.

SUMMIS AUSPICIIS
AUGUSTISSIMI IMPERATORIS AC REGIS
FRANCISCI JOSEPHI I.
NOS
BERNARDUS SEUFFERT,
PHILOSOPHIAE DOCTOR, C. R. LITTERARUM GERMANICARUM PROFESSOR P. O.
H. A. UNIVERSITATIS LITTERARUM CAROLAE-FRANCISCAE
RECTOR MAGNIFICUS,
MAURITIUS HOLL,
MED. UNIV. DOCTOR, C. R. CONSILIARIUS AULICUS, ANATOMIAE PROFESSOR P. O.
H. A. ORDINIS MEDICORUM DECANUS,
HENRICUS ALBRECHT,
MED. UNIV. DOCTOR, C. R. ANATOMIAE PATHOLOGICAE PROFESSOR P. O.
PROMOTOR RITE CONSTITUTUS
IN
VIRUM CLARISSIMUM
BRANKO AB ROGULIĆ
NATUM SATRINCI IN SLAVONIA
POSTQUAM EXAMINIBUS LEGITIMIS CUM DOCTRINAE TUM FACULTATEM ARTIS MEDICAE PROBAVIT, DOCTORIS UNIVERSAE MEDICINAE SUMMOS ET HONORES POTESTATEMQUE ARTEM TAM MEDICAM CHIRURGICAMQUE QUAM OPHTHALMICAM ATQUE OBSTETRICIAM EXERCENDI CONSUETUDINIS IN EIUSQUE REI FIDEM HASCE LITTERAS UNIVERSITATIS SIGILLO MUNIENDAS CURAVIMUS.
DATUM GRAECII DIE VICESIMO MENSIS DECEMBRIS MCMXIII.

Сл. 17. Диплома Медицинског факултета у Грацу, др Роīулића

Како сам одлучио да компетујем за лекара у казненом заводу?

Промовиран сам 1913. г[одине]. После промоције, провео сам у лечилишту за туберкулозу у *Hörgasu*, код Граца, до 1. априла 1914. год[ине], кад сам морао да наступим одслужење војног рока. За то време, стајао сам у преписци са зубном клиником у Берлину, чини ми се у *Bellariagasse*, да после отслуженог војног рока 1. окт[обра] 1914. одем на специализацију. Рат који је 1914. год[ине] почео, а завршио у јесен 1918. год[ине] пореметио је планове. Све време рата провео сам у главном у заводској болници на ратишту, са мањим прекидима код

пука или батаљона. У јесен 1918. није се могло ни помислити, да као Србин идем у Берлин – у Немачку поражену ратом. Требало се осврнути и почети нешто да би се живело. Јануара 1919. одем на клинику у Праг да попуним потребно знање и да набавим инструментаријум потребан за праксу. У главном сам био на кожно-венуској клиници, ушној и гинеколошкој клиници требао сам да се одлучим куда ћу: или у Моровић или Ср[емску] Митровицу. Реших се за Ср. Митровицу за лекара Казненог Завода.

„Како сте могли да служите у Казненом Заводу?", запитао ме је доста осорним гласом др Гојко Николиш, Шеф војног санитета Нар[одно] Ослободилачке армије у Београду, коме сам се јавио крајем октобера, да видим могу ли се вратити у Ср[емску] М[итровицу] која је тих дана ослобођена. Заборавио је, да се режими мењају, а народ остаје као и то да служити под једним режимом, не значи, да се човек с њим идентификује. Ја сам мало изненађен тим питањем, одговорио: „Немам на то ништа друго да одговорим, него да се распитате о мени код оних који су ме упознали у Заводу".

Мој стари гимназијски професор Андрија М. Матић, звани „Чандра" (чича Андра, Ча-Андра), имао је обичај да рекне у разреду кад је био љут због незнања ученика: „Но, фала Богу, има све врсте лӯда на свету. Једни су затворени у лудници а други трче по сокаку. Међу ове друге спадаш ти". Тако и ја данас велим. Има две врсте луди. Једни су у казненим затворима а многи други, које кука параграфа није закачила, ходају као угледни, поштовани и имућни људи по улици. Ми с њима морамо да опходимо, а не разликују се ништа од оних иза зида Казненог затвора.

У Заводу је човек – само ако се потрудио – могао наићи на умне људе, разборите, трезвене, који су било под дејством алкохола, или понесени неком страшћу дошли до зла. Добри домаћини, трезвени, приликом деобе имања, побили се и доспели у Завод. Али си срео и покварењаке, друштвени олош, склоне за све што не ваља, који су овде из ниских побуда показивали и денунцирали остале и стварали им дисциплинске кривице. Такви људи, звани су у Заводу „цинкароши".

Одмах после Првог светског рата, млоги млади људи понесени националним фанатизмом ставили су себи у задатак, да се свете онима, који су им се за време рата – а подржавани од ненародних власти – било чим замерили. Тако је било онда доста тешких телесних повреда, убистава и разбојништва. Један од тих био је и Делија Живанић, сељак, младић, крупан, висок из села Вел[ики] Радинци недалеко [од] Ср. М[итровице]. И он је због почињеног разбојништва осуђен на више годишњу казну робије и допраћен у Казнени Завод у Ср[емској] Митровици.

Требао ми је болничар за болеснике у туберкулозној соби и ја поручим у Кућу,[20] да ли ће се који осуђеник добровољно јавити за ту службу. Јавио се и Делија Живанић. Мени се свидео и примим њега. Упутио сам га шта му је посао, упозорио сам га на опасност којој је изложен у тој соби. Поред тог упутства ја сам скоро свако дневно, за време визите по собама изабрао неку тему из хигијене и кратко предавање одржао својим болничарима, а и болесницима. Делија је држао добар ред у соби. Али се Делија земерио неким болесницима у соби. Међу њима нарочито двојици врло младих Цигана,[21] који су припадали једној опасној разбојничкој банди, која је за време Првог светског рата учинила многа злодела у свом крају. Међу осталим злочинима суђени су – добро се сећам – и за убиство једног старог млинара и његове жене. Кад су после извршеног убиства млинара и његове жене, истрчали из млина – поточара, који се налази изван неког славонског села у неком шумарку, опазе неку децу која [су] се играла у дворишту млина, јер се догађај десио по дану. Они се поплаше, да би их деца могла издати, те брзо реше да их побију. Кочевима поубијају децу. На суђењу, кад су похватани, неки старији чланови банде заврше на вешалима, а младићи добију робију по 20 година сваки. Суђење им се отегло, док се истрага споро водила, ја сам их у Заводу затекао као тешке болеснике од коштане туберкулозе и скрофулозе.[22]

Једног дана, кад сам вршио визиту, јавише та двојица да их болничар Делија малтретира на разне начине, псује их и да им је и уста мазао изметинама. Остали болесници се нису жалили на болничара. Мање грешке болничара, расправљао сам сâм, укорио бих кривца и опоменуо да у будуће не чини грешке. За читавих 13-14 год[ина] службе нисам ни с једним болничаром имао неку тежу грешку да расправљам. Али томе је и то разлог, што сам ја могао да бирам кога ћу узети за болничара, па сам пазио да узмем доброг и уредног човека. Радије сам узимао оне, који су суђени на дуже временске казне, ти су се на раду показали бољи.

И ако сам сумњао, да су наводи Цигана истинити, нисам хтео да расправљам тужбу Цигана са болничаром. Зато наредим надзорном чувару, да ствар пријави Управнику Казненог Завода. И тако сутра дан,

---

[20] Младићка зграда. (прим. приређивача)

[21] Примедба приређивача: овај назив за припаднике ромског народа данас није примерен, али су приређивачи одлучили да у тексту оставе назив којим се доктор Рогулић користио, како би очували аутентичност ауторског текста.

[22] Туберкулоза је заразна болест коју изазива узрочник бактерија *Mycobacterium tuberculosis*. Може захватити скоро сваки део тела. *Medicinska enciklopedija*, 9, Shiz-Tul, Zagreb 1964, 615. Скрофулоза је туберкулозно обољење лимфних вратних жлезда. *Речник српскохрватскоīа књижевноī језика*, Књига пета, П-С, Нови Сад 1973, 823.

оде болничар Делија на рапорт код Управника. С њим заједно пођоше два Цигана, које су болничари на носилима понели, а сву групу је спровео надзорни чувар болнички.

Сл. 18. Унутрашњи изглед болнице у Казниони

Још за време трајања лекарске визите вратио се Делија победоносно с рапорта! Питам чувара шта је било, а он ми исприча. Цигани су ружили болничара на сваки начин, да их терорише и коначно да им је мазао уста изметинама, а кад завршише Цигани Управник упути Делију шта он на то каже. Делија се испрси у став мирно, па у место, да побија Цигане, поче са тужбом: „Па зар Ви њима г. Управниче верујете? Па то су највећи покварењаци. Договарали су се, да кад већ морају да умру због болести, да и Вас г. Управниче кад будете дошли у болницу нападну штакама и убију".

Управник Милан Кнези, чувши изјаву Делијину, поверовао му је одмах, а можда се и препао. Завршио је одмах рапорт с њима. Делију ослободио оптужбе, а овој двојици није могао ништа јер су били тешки болесници. Делија је остао и даље као болничар. Немогуће је да је могао терорисати болеснике, јер ако ми чувар не би пријавио, или ако не би приметио, мени би свакако још неко од болесника нешто рекао за њега. После Другог светског рата јавио ми се Делија. Жив и здрав, живео је негде у Србији близу Свилајнца. После издржане казне, није се враћао у село него је отишао у Србију.

Србислав Иконић, канц[еларијски] писар – болничар.
Стеван Корач, канцеларијски писар – болничар.
Ранко Лучић, канц[еларијски] писар – болничар.
..... Ђорђевић, канц[еларијски] пис[ар] – болн[ичар].
..... Ранковић, [канцеларијски писар] – болничар.

Србислав Иконић, поштански чиновник у Ср[емској] Митровици, дошао је у Завод због своје лакомислености. Имао је чини ми се, 4-5 разреда гимназије. Потиче из једног места око Шида (Илинаца?). Био је висок, лепо развијен и врло леп младић. Имао је многа познанства са младим девојкама. У чему је била његова кривица? Он је радио на шалтеру за чекове. Данас уплаћен новац није одмах слао даље, него је изузео онолико новаца колико му је за трошкарење требало; странци издао потврду о уплаћеном чеку, а чек је задржао у ладлици код себе, да би га сутра дан експедирао са новцем уплаћеним идућег дана. Тако се он служио државним новцем. Уплату је задржавао свега по један дан, сваку! Једног зимског дана 1918-1919. замоли свог шефа да изостане по подне од дужности. „Ишао сам на сањкање, са госпођицама" – како он вели, овај му то дозволи, а заменуће га на шалтеру његов колега *Weiss*. Вајс, вероватно није то по подне имао много посла, па је у доколици отварао ладлице писаћег стола и тамо пронашао чековне уплатнице од јучерешњег дана. Одмах је схватио о чему се ради, узео чековне уплатнице и с њима у џепу отишао држ[авном] тужиоцу *Hennebergu*! Овај подигне оптужницу – суђење је следовало и Србислав добије око осам год[ина] затвора и ако није била велика сума коју је проневерио, али му је отежавајућа околност била што је било кривично дело у повратку.

Србислав верује, да не би ни доспео у затвор, да је Вајс ствар пријавио шефу уреда. Рачунао је да би се све свршило на дисциплинској казни. Ја не знам како би се свршило, знам како је било по његовој причи верује да суд није био непристр[асан] према њему као Србину. После II свет[ског] рата, срео сам га једаред, дошао је послом у Ср. М[итровицу] па ме је посетио. Живи у Бачкој Планци.

Ја сам с њим као и са Корађом, Лучићем и Ранковићем био необично задовољан, но не могу рећи да сам то био и са Ђорђевићем. Били су врло дисциплиновани, врло учтиви, са болесницима у опхођењу предусретљиви, а службу су обављали тачно и савесно.

Стеван Корађ, бивши митровачки велетрговац, крупан, црн, нешто просед, помало ћелав, разрок и кратковид – носио наочаре. Дебео. Затекао сам га после I светског рата у Ср[емској] М[итровици]. Добро је радио као трговац, живео је на великој нози. Ожењен је био са кћерком шумарског инжењера Станковића – Јованком. Брак није хармонирао. Разишао се са женом. Познавао сам му и родитеље, честите људе родом и[з] Лике. Не знам тачно какове струке му је био отац, знам једино да је био пензионер. Онако, како је после рата нагло развио посао и брзо дошао на глас као трговац – те се нагло обогатио, још краће је требало времена да пропадне! После је отишао у Београд, као што су то у осталом чинили многи други кад у животу нису успели у

свом крају – као пропали трговци и слично, отишли су у Београд и онде започели неки посао!

Нисам га ни виђао ни чуо за њега, док једног дана не прочитах у дневним листовима о великој афери фалсификатора таксених марака од по 1000 дин!

Корађ је дошао у везу са неким пештанским цинкографима[23] с којима се споразумео о подели добити, а они су у Пешти израдили фалсификате поменутих марака. Фалсификат је успео тако добро, да га нико не би могао распознати чак ни најбољи стручњак. Марке су Пештанци донели вешто смотане у бамбусовој трсци, које су као дршке за пецаљке ношене, а они као туристи, аматери пецароши дошли у Београд.

Сад је требало организирати продају марака. Врбован је (чини ми се Мирковић?) главни благајник Управе фондова, који је продавао таксене марке. Он је у своје табаке на сваких 2-3 табака марака, убацио по један табак од 100 марака фалсификата. Фалсификаторска дружина је била нестрпљива, продаја марака није ишла брзо, а они су хтели што пре да продају што више марака, а то им је дошло главе. Корађ је пронашао неког бифе-џију, близу неког суда, па је с њим утаначио да му отступи марке које би овај уз велику провизију продавао. Бифеџија је напет пристао на посао, али касније му је читава ствар изгледала сумњива, и оде пријави ствар београдској полицији. Ови му нареде да с Корађем – као да се није ништа десило – и даље проговара. И тако једног дана, Корађ је овом човеку требао једно по подне пред хотел – Паризом, да преда 100 ком[ада] марака. Корађ се уреченог дана шетао пред Паризом очекујући „муштерију". „Кад наједном спазим", како је Корађ ствар приказао мени „где ми иде у сусрет један такси". На предњем седишту до шофера, препознам „бифеџију". „Отсекоше ми се ноге, кад га спазих у ауту. Одмах ми је читава ствар била сумњива." И заиста кад је такси зауставио, из аута је изашао прво бифеџија, за њим из стражњег дела изађоше два њему непозната господина, прињоше Корађу, па га уз оно типично: „У име закона, ми смо од полиције. Ви сте ухапшени, пођите с нама". Поведоше га у полицију и после ислеђења судили су и њему и благајнику фондова. Корађ је добио око [осам] год[ина], а други нешто мање. Корађ је то тако живо описивао, па кад би се занео у причу додао би: „То је тако вешт фалсификат, да би сте и Ви г. докторе ушли у тај посао". Нисам му хтео кварити весеље да му кажем: „Али Ви, Корађ, заборављате моралну страну тог посла".

Отишао је из Митровице, кад му је Мин[истарство] Правде поделило условни отпуст. За време док је био на робији, највећу му је бригу задавало што је било са оних 100 ком[ада] таксених марака, које

[23] Особа која урезује слике или слова у плоче цинка ради штампања. (прим. приређивача)

су као *Corpus delicti*, биле на судијском столу за време суђења? Веровао је, да их је неко ипак уновчио, и непрестано је спомињао да ће о том правити питање кад изађе из затвора. Сумњам да је то [у]чинио. За време окупације сретао сам га често у Београду, имао је са Кубат Матом радњу „Србо храна" на Бајлоновој пијаци. Оперисан од чира на [дванаесто]палачном цреву (проф. др Костић), умро је 1943. у Сан[аторијуму] Станковић.

Ранко Лучић, свршен правник. Син честитих сељачких родитеља, био је ожењен малодобном девојком из породице Кириловић из Кузмина. Малог раста, кратковид, блед и мршав. Боловао је од аналне фистуле. Прво службовање му је било код овдашњег среза. Ангажовао се политички, па је због тога а можда и због неког другог узрока прешао у службу овдашње болнице као економ.

Врло лепог понашања, добар, осетљив. Не би што наш народ вели „муву увредио". Око болесника врло заузимљив. Ако је неки болесник ноћу доведен увек је тачно просудио кад треба звати лекара. Он је тај, који ме је тачно известио о оном истраженику, са тешким дисањем после повреде гркљана, који је о Духовима упућен у болницу.[24]

Доброта и лакомисленост довели су га у Казниону. Политички се експонирао, на зборовима се и трошило, а за тај трошак није достајала чинов[ничка] плата једног пристава.[25] Слаба контрола ондашњег Управника болнице, а још слабија контрола фин[ансијских] стручњака, који су вршили ревизију његовог пословања имала је за последицу да је проневерена сума досегла више од ¾ милиона динара.

Мин[истарство] фин[ансија] доделило је овд[ашњој] болници кредит од [једног] или [два] мил[иона] дин[ара] за будућу изградњу болнице. Тај кредит је био депонован код чини ми се, Пошт[анске] штедионице, а уложна књижица код економа болнице у његовој каси.

Лучић је изузимао новац примљен на име болничког лечења од болесника. Требао га је слати на текући рачун код Пошт[анске] штедионице. Он је испуњавао новчане уплатнице, носио их на овд[ашњу] пошту, ударао на њих поштански жиг и враћао уплатнице натраг. Прва два дêла уплатнице уништавао, а као покриће задржао потврде о уплаћеној своти коју *de fakto*, није ни уплатио. Како је то могао чинити? Једноставно! Његов лични пријатељ је био чин[овник] на пошти Тоша Тимотијевић, који је био необично кратковид. Носио је наочари од линије -10 [до] -12 диоптрија. Тимотијевић га је пуштао код себе у канцеларију, а Лучић је, кад је Тоша изишао из канцеларије, уграбио прилику па изударао поштански жиг на уплатницу – боље рећи

---

[24] Објашњено у каснијем поглављу. (прим. приређивача)

[25] Високообразовани помоћни чиновник, најчешће ради при суду. *Речник срȗскохрвāтскоīа књижевноī језика*, Књига пета, ... 105.

само на потврду о уплаћеном новцу. Или је за време док је и Тоша био у канцеларији, тобоже играјући се са поштанским жигом ударао жиг на новине и на пошт[анску] уплатницу – потврду о уплаћеном новцу. Вероватно је било и другог фалсификата, ја се више не сећам. Тако је правдао суме које је за себе задржао – потврдама о уплаћеном новцу. Али је требало исказати на текућем рачуну да је тај новац заведен. То је било једноставно. Дописом Пошт[анској] штедионици са фалсификованим потписом Управника, др Боже Лужанина, наређивао је Пошт[анској] штедионици да са депозита пребаци одговарајућу суму на текући рачун. Ни једна контрола се није интересовала да погледа Књигу депозита, где је требало и интерес преконтролисати. Др Божи Лужанину је скретана пажња да Лучић много троши, да се карта. Лучић је лансирао вест да је добио на лозу!

Кад је проневерена сума нарасла, Лучић је био узнемирен! Дошла је финанс[ијска] контрола из Сарајева – онда је Митровица потпала под Дринску бановину. Лучић је помислио, како ми је причао: „Сад сам печен". Али на његово највеће изненађење један од контролора запита га, може ли добити кафу, али да га послужи кака згодна девојка? Лучић му је најприправније изашао [у] сусрет. Отишао је у бирцуз, прекопута болнице код бирташа Тоше Мандића и поручио кафу с тим да најлепша девојка донесе инспектору кафу. Мандићев локал је био ноћни локал, женске послуге је било на избор. Инспектор је потписивао не гледајући ставке у јануарској књизи. И та контрола прошла је срећно по Лучића!

Али је онда дошло нешто што је читаво пословање изнело на видело. Лучић се растао са својом женом још много пре, живео је лакомисленим животом. Последња авантура му је била Пољакиња. Упустио се у забављање с неком проблематичном женском Пољакињом, узео ауто и отишао с њом изван Митровице и изостао више дана. Ником се није јавио куда иде, нико није знао где је. После пар дана, веровао је да су ушли у траг његовом пословању и кад се вратио у Ср. М[итровицу], отишао је директно у јавно тужилаштво и пријавио проневеру. Тек онда се видело шта је радио и колико је проневерио.

После издржане казне, запослио се код једног мерника, који је радио комасације у Ср. М[итровици] и околини. По издржаној казни, оженио се фризерком у Ср. М[итровици], а кад је изведен масовни покољ Срба од усташа и он је на овд[ашњем] гробљу убијен. Имао је јединца из првог брака, умро је пре II свет[ског] рата од *Tbc*.

Ђорђевић Иван, рођен је негде у Војводини. Свршио је морнаричку школу и био на речном бродарству. Висок, грацилан, црне косе и бркова. Нешто неправилна раста зуба. Извршио је грабежно уморство над својим рођаком. Не сећам се детаља, али му је казна била 20 г[одина] или доживотна прво па смањена на 20 г[одина].

Био је доста пргав, колебљива карактера, често се упуштао у дарке са осуђеницима не промишљено, и често сам га спасавао да не буде кажњен. Приликом једног штрајка, галамио је много, критиковао све, али се покајао. Било га је срам да се врати у болницу, тако да сам [га] ја узео за канцеларијског писара – болничара.

Ранковић Драгољуб, који је био последњи мој болничар с којим сам се растао 30. VI 1941. кад сам разрешен од усташких власти. Он је сељак био са [четири] разреда основне школе. Живео је у неком селу близу Београда. Због потстрекивања на уморство суђен је на смрт, па му је казна претворена прво у доживотну, а после путем помиловања на 20 г[одина]. Видео сам га на некој претстави на позорници. Претставу су давали осуђеници, а он је играо кмета у неком народном комаду. Ја сам њега највише проматрао. Допало ми се код њега да је улогу играо природно, без икакове извештачености. Поручим му, хоће ли да дође за болничара – канц[еларијског] писара?

Он се у први мах скањивао. Бојао се да неће моћи задовољити на том положају. Ја сам га охрабрио, дао сам си труда, да га уведем у посао и успех није изостао. Шта ћу даље да причам, доста је да наведем овај пример. У Заводској апотеци било је око 700 бројева у инвентару. Разних лекова, са латинским именима како фармакопеја прописује, специјалитета, завојног материјала, затим инструменти и.т.д. На пр[имер] под салварзаном или *arsenobenzolom* заводили [су се] и посебно салварзани од 0,15 па 0,3 па 0,45 [па] 0,6 [па] 0,75 и 0,9. Од завоја: штиркани завоји, гипсани завоји, калико завоји, мул завоји, па опет сви према њиховој ширини и дужини. То је морало бити тачно разврстано према фактури како је који лек купљен. Све је то Ранковић свладао и тачно водио, књижио, расходовао према књизи издатака и рецептима.

Једног дана у разговору рече ми апотекарица, *Mag. ph.* Јулија Драгаш, жена мог пријатеља Милана Драгаша, инжењера – обоје погинули од руске гранате приликом ослобађања Земуна, да би волела да види Заводску апотеку. Женске су нерадо примане у Заводски круг. Ја ти рекнем Управнику, да би волео да дозволи да апотекарица дође у болничку апотеку да види да ли ја водим апотеку саобразно прописима болничких апотека. Јулија је била болнички апотекар. И тако једно по подне, дође Јулија самном у болницу и болничку апотеку Завода. Била је не мало изненађена, кад је видела чистоћу и ред у амбуланти, ходницима, болничким собама. Болничари у белим мантилима, добрим цокулама, белим чоханим чакширама, обријани, очешљани, чистих руку. Уђосмо у апотеку. Ранковић носи главни инвентар, књиге издавања и правдајућа документа. Говори тачно латинске називе, даје обавештења на питања, што сам ја хотимице пустио да он с њом говори. Ранковић је био човек близу 50 г[одина] стар. Кад је све било завршено, *Mag. pharm.* Јулија Драгаш пружа руку Ранковићу па ће да га запита:

„Реците ми г. колега где сте Ви дипломирали?“. Верујем да је Ранковићу поласкало признање које је на тај начин добио, па ће рећи: „Извините, ја нисам апотекар, ја сам само обичан сељак са [четири] раз[реда] основне школе“.

Ранковић је остао са осталим осуђеницима иза мене у Заводу. После су сви осуђеници, који дотле на неки начин нису побегли – што важи за оне из слободњачког одељења који су већином побегли, у договору са усташама [од] стране Немаца, пребачени у Бањицу. Они који су били суђени на више од [пет] год[ина] робије су побијени, а остали поразмештени у казн[ене] заводе на територији Србије. Ранковић је, како сам чуо стрељан.

Од болничара споменућу Момчила. Он је, чини ми се, био из Баната. „Оперисао“ је у Београду. Омањег раста, добро развијен, црне косе и брчића, немирних очију. Врло вредан, окретан, бистар, врло уредан. Занат је пекарски имао, али му се он није допадао. На жељезничкој станици носачи су уносили кофере у вагоне, а он их је на своју руку са друге стране вагона износио. Није његов делокруг рада био само на станици. Проваљивао је и у станове! Пао је шака полицији приликом једне провале у један стан, чији станари су отишли на годишњи одмор. „Како си обављао тај посао“? „Врло једноставно. У једном џепу сам имао неке мустре. Зазвонио бих на врата и очекнуо. Ако се неко јави, понудио бих мустре. Обично сам одбијен. Ако се нико не јави зазвоним још једном дуже. Нико се не јавља, вадим калауз и упадам у стан. Тако сам једном поступио последњи пут кад су ме ухватили. Нико се није јавио, упао сам у стан и ходао по стану гледајући шта би мени требало. Завесе на стану нису биле спуштене. Из противног стана опазили су ме неки станари, познаници станара у чији сам стан упао. Будући да су посумњали, да ту нису чиста посла, алармирали су укућане и упали у стан; где су ме скоро мимоишли, јер сам се сакрио у неку мрачну просторију, али ме коначно пронађоше – мало пропустише кроз шаке и предадоше полицији.

Момчило, који је суђен због провалне крађе, чувао је болнички инвентар врло савесно. Једном је ухватио једног осуђеника, који му је крао алкохол у амбуланти, ухватио га је за гушу и изшамарао. Догађај није добио шири публицитет и није дошао до ушију Управе. За време окупације живео је у Банату, шверцовао је дукате у Б[еоград] скривајући их под језиком, а кад се градила „Аутострада“ запослио се као пекар. Тада сам га последњи пут видео.

Још један болничар ми је остао у успомени, о њему ће бити речи касније, кад будем описао догађај о неуспелом масовном бегству из Казн[еног] Завода.

Бегства из Казн[еног] Завода

Кад сам први пут дошао са службом у Казнени Завод и кад сам га ради упознавања обилазио, тамничар ми је рекао да је служба у Заводу тако организована да је бегство из њега немогуће. Причао ми је о покушају бегства неких осуђеника на челу са чувеним сремским разбојником Штродлом – осуђеним на 20 г[одина] тешке тамн[ице], а који су једног предвечерја, кад је већ замрачило време дошли са мердевинама до кружног зида и почели да се пењу на њих. Лично он је случајно на њих набасао. Створила се гужва и галама, Штродл га је напао шустерским „кнајпом“[26] и тешко повредио по грудном кошу, трбуху и шаци десне руке, којом је потегао да отме нож нападачу. Показао ми је и укочене прсте десне руке. На галаму која се ту развила дојурила је стража и Управник др Костић,[27] те су осуђенике похватали и стрпали у ћелије.

Штродл је после тог неуспелог покушаја бегства из Завода, где је издржавао казну робије од 20 год[ина], премештен у Лепоглаву где се наводно обесио.

Но баш Флегар[28] је доживео, да су из тог Завода 1941. кад су њега Усташке власти поставиле за Управника Завода, комунисти – њих 34 на броју који су преостали у Заводу, на један смишљен начин – прокопавши под врло тешким околностима канал испод кружног зида, сви побегли. То су у танчине описали ондашњи учесници тог бегства – Пашко Ромац,[29] садашњи руководилац у Н[овом] Саду 1956. г[одине]. Ја сам беђ био избегао у Србију (15. VII 1941).

Један покушај масовног бегства из Завода свршио је с неуспехом, којом приликом је организатор бегства погинуо.

У притвору овдашњег Окр[ужног] суда налазио се неки „Кеда“ Лазић – такав му је био надимак, родом из Ср[емских] Карловаца, због

---

[26] Мањи обућарски нож за кројење, обраду доњих делова обуће. *Josip Fluksi, Stari obućarski alati iz Muzejske zbirke u "Slogi"*, Podravski zbornik, broj 9, Koprivnica 1983, 228 и 232.

[27] Милан Костић, управник Митровачке казнионе у периоду од 1905. до 1918. године. Небојша Драгановић, Ђорђе Цвијановић, *Траїом Митровачке казнионе 2*..., 27.

[28] Људевит Флегар, повереник Митровачке казнионе у периоду од априла 1941. до половине 1942. године. Н. Драгановић, Ђ. Цвијановић, наведено дело, 27.

[29] Пашко Ромац (1913-1982), учесник бекства комуниста из Митровачке казнионе, после рата одликован Орденом народног хероја и другим одликовањима, а био је и на многим значајним политичким функцијама у Војводини и Србији. О припреми бекства видети више: Paško Romac, *Borbe iza rešetaka*, Novi Sad 1976, 187-249.

тешког разбојништва. Постојала је оправдана сумња да „Кеда" намерава да побегне из притвора. Требало га је преместити у Казнени Завод, али у Завод се није могао примити јер није био осуђен. Обично су упућивани људи у Завод кад им је пресуда била правоснажна. Ствар се онда удесила тако да се „Кеда" прими у Заводску болницу као болесник и ако му није ништа фалило. Истраженици, којима је била потребна болничка нега, примани су у болницу Завода.

Једног дана ми канцеларијски писар – болничар, док сам издавао лекове у апотеци, рече да болничар у соби у којој је смештен „Кеда" има нешто врло важно и врло поверљиво да ми саопшти. Видео сам, да то врло важно и поверљиво знају и други болничари. Поменути болничар убио је свог поручника. Он је служио као болничар подофицир у болничкој чети, а претпостављени поручник га је наводно много кујонирао[30] и вређао. Кад је овом једног дана преврило, зграбио је пушку, упао у канцеларију, наперио на поручника пушку и са једним метком га убио. Поручник га је клечећи молио да га поштеди, али му није ништа помогло. Поменути болничар, кад је дошао у Завод – по издржаној I стеченој казни у ћелији, дошао је на моје тражење у болницу, где је вршио службу собног болничара одлично. Био је то леп Србијанац, висок, смеђе косе и брчића, отресит младић, дисциплинован, коме нисам требао никад ништа дваред рећи.

Он ми рече, да је „Кеда" организирао њих 10-12 осуђеника и начинио план за бегство. У ту организацију су ступили неки осуђеници који су у соби са „Кедом", неки су на оделу. Како су удесили да у одређени дан буду сви на окупу у болници? Гледаће да некако успеју да их лекар прими у болницу. А они, који не успеју да преко лекара дођу у болницу, симулираће грчеве и да имају крвав пролив. Знали су да су они који су оболели од пролива – нарочито крвавог, одмах примани у болницу и ако лекар није био присутан. Главно је било да за ту ноћ дођу у болницу. Ако не би те ноћи уследило бегство није било важно што ће их сутра лекар отпустити из болнице, кад се испостави да је столица нормална. Ухватили су везу са неким браварима који су требали исто да им се прикључе, те су им ови израдили лажне кључеве од врата болесничких соба и од улазних врата. И болничар „у страху да му се не свете, пришао им је". Мердевине су пронашли преко пута болнице – код зида ложионице и унели у подрум болнице под видом да им треба за поправку електричних сијалица, односно жица. Даље је у плану било да се ликвидира стражар који је ноћу поред кружног зида иза болнице. Он тамо шеће, треба га изненадити и тупим предметом убити.

[30] Мучити, ружно с неким поступати, прогањати, шиканирати. Речник српскохрватскога књижевног језика, Књига трећа ..., 113.

План је био у танчине израђен и да га овај болничар није одао успео би врло вероватно. Запрепастио сам се и рекао нека он то све јави Управнику. Он се бојао ићи Управнику, него је обећао да ће све написати и сутра дати надзорном чувару да достави Управнику. Ја сам све што сам чуо саопштио Управнику. После сам ипак дознао да је болничар био и код Управника, и овог о свему у танчине обавестио. Да ли је Управник мере сигурности касније одредио сам или је известио и Мин[истарство] Правде, није ми познато. Али рачунам да је требало све те, који су били у организацији, пребацити у ћелије и разместити у друге Заводе. Но одлучили су да пусте ове да покушају бегство и да их из заседе оружјем спрече у бегству. Болничар је желео да он при том покушају бегства не изгуби главу. Обећано му је да му се неће ништа десити. Како ће га познати? Он ће из болнице изићи последњи и носиће мердевине. На њега неће нико смети да пуца.

Сл. 19. Један од зидова који окружују Казниону

Управа је тачно знала ноћ у коју ће бегство уследити. Чувар иза болнице те ноћи је неопажено повучен. За припремано бегство управа је знала неколико недеља!!

Ја сам отишао на год[ишњи] одмор у Врњце и оно вече кад сам се вратио, након што сам око ½ 12 могао да спавам, зазвони звонце на мом стану. Пођем на прозор да видим ко ме тражи и од куд већ знају да сам се вратио са одмора, а оно спазим Јожу Боршчака, наредника чувара и надзорника штале, на колима. „Шта је?“ упитам Јожу. Он ми одговори: „Молим хитно да идете, има мртвих и рањених“.

Седнем на кола и пођем у Завод. Тамо чујем да су осуђеници о којима је реч заиста покушали да беже; стражари њих 6-8 размештени у кругу око излаза из болнице кад су приметили да се врата од болнице

отварају, притајили су се и пустили да сви изађу из болнице. Кад су спазили и последњег са мердевинама где излази, вођа патроле повиче: „Стој мирно, предај се!“ али „Кеда“ потрча, [као] да ће иза болнице. Стражари опале плотун и један метак га рани кроз грудни кош, повреди жилу куцавицу и овај за кратко време умре. Ја сам га мртвог затекао. Остали осуђеници су остали неповређени, јер се нису мицали испред болнице.

После тога су сви суђени за покушај бегства. Ја сам само толико интервенисао за болничара, да би њега на сваки начин требало ослободити казне за покушај бегства јер је спасао чувара сигурне смрти, пошто је одао тај покушај. Не знам шта је после с њим било јер је примљен у Нишки Казн[ени] Завод. У разговору једном о том догађају – Управник ми рече да не мора бити да је болничар то признање искрено учинио. Он је седао на [две] карте. Ако бегство успе, ником ништа. Ако не успе, он си је створио олакшавајућу околност – вели Упавник, можда је болничар тако резоновао.

Ја мислим да је Управа, иако обавештена о покушају бегства, а није га хтела спречити на напред споменут начин, поступила једино зато да покаже да је бегство из Завода немогуће.[31]

Појединачна бегства су се сваке године дешавала, нарочито су покушавали да беже осуђеници са ваљског рада. За време мог службовања познато ми да су њих неколико и убијени приликом покушаног бегства. У Заводу сам затекао једног чувара, Хрват Томашић Александар, који је у време пре мог службовања убио једног осуђеника који је покушао да бежи. Па и ако је овај већ одмакао далеко од њега, овај је прислонио пушку на крстину жита, нанишанио и опалио, те на месту убио бегунца. Плавшић Мирко, бив[ши] команд[ант] Старе пустаре[32] – убио [је] у бегству [једног] осуђ[еника].

Одмах прве године мог службовања утекао је из затвора један младић, миран и ни мало подозрив. По занимању сајџија. Он је био смештен у Скупни затвор па је сваког радног дана после јутарње шетње, долазио из Скупног затвора у Управну зграду. У Управну зграду се долазило споља – са улице на главна врата на којима је кључар пуштао

[31] У оквиру предмета *Саслушања оптужених и сведока*, везано за суђење робијашима који су у ноћи између 27. и 28. септембра 1935. године планирали бекство, предвођени тзв. Кедом Михаиловићем (доктор је направио грешку у презимену), сазнајемо да су оптужени намеравали да се након бега сместе у близини Фрушке Горе, а затим би се вратили у Завод, убили тамничара Људевита Флегара, а др Рогулића опљачкали. Небојша Драгановић, Ђорђе Цвијановић, *Трагом Митровачке казнионе 2*..., 194-195.

[32] Близу робијашнице, налазила су се два велика имања која су називана пустаре. Робијаши који су радили на пустарама, живели су у баракама и спавали на слами која је била расута по земљи. Родољуб Чолаковић, *Кућа оплакана*, Београд 1971, 104-109.

долазнике. И на вратима Управне зграде, која воде у Круг затвора где је Скупни затвор, налазио се кључар. Дакле, овај чувар који је познавао сајџију, пуштао га је у ходник. Пратио га је погледом док овај не би отишао у обрт.[33] Тамо је у првој соби седио стари и глухи Божичковић, ислужени жандар подофицир, а сад „официјал" водитељ обрта, под који су спадале све радионице и продавнице. Код њега је обично помагао и неки писар – осуђеник. До његове канцеларије налазила се једна пространа просторија која је имала [два] прозора који су гледали на улицу – друм. У тој просторији радио је неометано сајџија. Сајџија се обично јавио Божичковићу кад је јутром дошао [и] отишао у просторију да ради. У подне на знак звона излазио је напоље из обрта, јавио се кључару који га је пуштао у Круг да овај оде у Скупни затвор у своју собу, где је примио ручак и где се до 13 сати могао одмарати.

После ручка и обављене заједничке шетње, сајџија је опет дошао на излазна врата из дворишта, звонио кључару а овај га пропустио да би отишао у обрт. Сајџију нико није узнемиравао. Божичковић стар, дебео и тром, примао је странке а за сајџију није бринуо. Он је унутри у соби из које не може никуд! Тако је бар мислио Божичковић. Али сајџија, кад је видео дневни ред, реши се да побегне. Турпијица разних је имао у алату сајџијском, и он почне пилити решетке док их једног дана није у довољној мери препилио и изишао кроз прозор, те се нашао на друму на слободи. И ако је пред Управном зградом била баштица кроз коју је он могао проћи и преко ограде или враташца из баштице изаћи на друм – па и ако је на тротоару пред Управом стално шетао дежурни стражар, он је неопажен побегао. Ни кључар на вратима није приметио да сајџија не иде на ручак!

После неколико месеци је враћен у Завод. И даље је радио сајџијски занат, али не у згради Управе у којој је био обрт него у једној ћелији унутар Зида.

Какве сте вероисповести?

За време првог периода мога службовања у Казн[еном] Заводу осуђеник се из Завода није упућивао на лечење ван Завода за време издржавања казне. Тако је било до мог доласка у Завод, за време [првог] периода службовања све до другог периода. Ако је болест била така да му Заводски лекар или још који лекар из Ср[емске] Митровице позват на саветовање није могао помоћи, осуђеник је имао да умре у Заводу. Први случај који ми је дао главобоље, био је један млад осуђеник који је оболео од запалења средњег уха, па је наступила опасна компликација т.

---

[33] Обрт – занат(ство). Обртник – занатлија. *Речник срӣскохрваӣскоӣа књижевноӣ језика*, Књига трећа ..., 885-886.

зв. *Mastoiditis*. Наиме гнојна упала се проширила у околину кости. Ту обично спасава операција. Напишем реферат Управнику о чему се ради и да је потребно поменутог упутити у болницу, где има ушно оделење. Управник упути мој реферат (пошто није могао на своју руку да га реши) Оделењу за правосуђе у Загреб јер то је било прво време после I светског рата, а Завод је потпадао под управу загребачког Оделења за правосуђе. Чекамо решење, њега нема. Болеснику све горе. На срећу његову, једног дана се гнојење провали иза болесног уха и њему бй боље! У том дође и цинично решење мога реферата: „Да Заводски лекар надопуни извештај из кога се не види да ли би болесног осуђеника требало упутити на клинику у нашој или можда на иностранy клинику"! Нисам на то реагирао писмено, него Управнику усмено саопштио своје мишљење о лицу које је тај предмет решавало. За време другог периода мога службовања питање упућивања болесних осуђеника, којима није могла бити пружена лечничка нега у Заводу, решено је на тај начин да су они упућивани у овдашњу болницу – где су их чувари Завода чували; а они којима ни у овд[ашњој] болници није могло бити указано потребно стручно лечење, упућивани су на притвореничко оделење у Београд где су лечени од стручних лекара.

Био је пре [Првог] светског рата обичај да новопостављени чиновник учини посету шефу оделења Кр[аљевске] зем[аљске] владе код ресора ком припада у Загребу. Ја нисам сматрао потребним да то учиним. У мају сам дошао у Завод 1919, а сваке год[ине] у јесен је долазила комисија од Оделења за правосуђе из Загреба да изврши ревизију рада у Заводу: рачунски инспектори за рачунско-економско пословање и правни референт за правне ствари (извршење пресуда, жалбе и молбе осуђеника и чиновника). Те прве год[ине] службовања дошао је *Dr Ceufert*.[34] Висок, стасит, леп човек, достојанственог држања, формалист. Запитаће ме, као узгред: „Нема Вас г. лечниче, до нас". Ја му глатко и без предомишљања одговорим: „Нисам имао никаковог посла до сад у Загребу, а ако ме кад пут нанесе тамо учинићу им посету".

Не могу тврдити, али чини ми се да је *Dr Ceufert* био тај који је онај одговор на реферат о болеснику написао, као и одговор на моју претставку о завесама.

Конкурс за заводског лекара обезбеђивао је лекару сем плате и стан у нарави. Ондашњи Управник завода *D^r* Јосип Фулановић,[35] доче-

---

[34] Доктор име овог службеника у поглављу пише на неколико начина: *Dr Ceufert*, др Сејферт, Др Сајферт. (прим. приређивача)

[35] Др Јосип Фулановић, управник Митровачке казнионе од 1918–1919. године. Небојша Драгановић, Ђорђе Цвијановић, *Тра̄ом Мӣтровачке казнионе 2*,..., 27.

као ме је лепо и уз узвињење рекао: „На стану смо све уредили, нисмо могли изменити само завесе. Нигде нисмо могли наћи материјал за завесе. Ми ћемо и даље тражити тај материјал па ћемо Вам дати нове завесе. Али ако Ви негде нађете материјал, купите [га], а Завод ће Вам новац вратити". Сложио сам се са таковим обећањем. Али *Dr* Фулановић није дуго остао на Заводу. Овдашњи лист „Србија" осуо је бесомучну, клеветничку паљбу на њега, а сем тога су и код Мин[истарства] Правде у Београду интервенисали да се *Dr* Фулановић смени. Он је смењен и премештен у суд у Винковце, где је и умро.

Ја нисам оставио питање нерешено што се тиче завеса на стану. Од новог Управника Милана Кнези[ј]а да се завесе поставе. Он није уважавао мој захтев. Ја тада преко управе упутим претставку на Оделење за правосуђе у Загреб. У претставци поновим оно што ми је *Dr* Фулановић рекао и надопуним с констатацијом чему служе завесе: „да заштите стан од прашине и ствари од сунца, а у неку руку оне су и украс стана. Ове пак рйте на прозору не служе ничем, него претстављају ругло и грдобу на стану". Стан се налази у згради која лежи на прометном друму којим врве разна возила. Ту је и пијаца и вашариште, а и заводска стока се 2-3 пут протерује поред њега и при пролазу дижу несносну прашину.

Из Загреба стиже одговор на моју претставку, којим се одбијам од тражења са напоменом: „Да Управник завода упита заводског лекара – да ли и митровачки станари захтевају од својих станодаваца, да им стављају завесе на станове".

Нисам хтео остати ни ту дужан, него напишем повер[енику] за правосуђе мој одговор у ком им рекнем од прилике ово: „Чудим се таком питању и како је ко у Повереништву у Загребу могао начинити такову компарацију, јер ја нисам станар неки а стан је саставни део моје награде за службу коју обављам. Није дошао одговор. Ја сам кратко време после тога поднео оставку и отишао са Завода, оставивши им њихове завесе, да украшавају стан мом наследнику. Но оне су ипак замењене добрим завесама!

Тај др Сејферт потиче из Земуна. После ослобођења 1919. г[одине] убили су му брата у Земуну, из освете јер се наводно за време рата није лепо понашао према грађанима Србима. Др Сајферт, сав службен, имао је наводно једну аферу у Загребу у којој је понижен и осрамоћен. После је пензионисан, нисам ништа даље чуо за њега.

У вези упућивања осуђеника на лечење у болницу, хоћу да напоменем једну на око ову безначајну, а опет врло важну ствар. Осуђеници, комунисти, кад су путовали за Београд служили су се увек истим ручним кофером – тамно жуте боје. Тај кофер је имао два дна и у њему је преношена сва коресподенција упућена њиховој организацији ван Завода и други агит[ационо] пропагандни материјал. Нико у управи се није сетио да га прегледа. Лични претрес је вршен код

осуђеника пре излаза из Завода, а кофер није никад прегледао стручњак за прегледе! Чини ми се да је једаред дошао један поверљив акт Мин[истарства] Правде из Београда, у ком се каже да је Мин. унутр[ашњих] послова утврдило да неки пропагандни материјал, који је пронађен, потиче из Завода у Ср. Митровици.

Да се вратим насловној теми. Једног дана, упућен је један млад београдски „гамен“[36] суђен за крађу, у овдашњу болницу ради операције киле. Кад је примљен и смештен у кревет прилази му часна собна сестра тобож ставља му топломер под пазух, а при том га пита: „Које сте вероисповести?“, а он мангуп брзо се опсети и одговара: „Римокатоличке, **Ђ**асна сестро“, изговарајући оно часна са ђасна. То му је користило, јер је уз дужну негу и пажњу сваки дан добио по неку маленкост од „ђасне“, коју му је при доласку код њега ђушнула под покривач. Кад се вратио из Градске болнице у Заводску болницу, причао је тај доживљај свима што је дало повода смејању. Вероватно је тим забавио после и на оделењу своје познанике. Ову малу епизоду наводим, не мислећи умањити пожртвован рад часних сестара у болници, јер за све време нисам чуо ни једном неку жалбу на њихов рад, са стране осуђеника који су били упућивани у овдашњу болницу на лечење!

Хоћу да те отерам на робију, не дам ти кћерку

Понедељком пре подне обично сам посећивао осуђенике смештене у ћелијама. То сам тако удесио да у току од 21 дана видим сваког осуђеника барем једаред, без обзира да ли је он за то време био код мене на лекарском прегледу или није. Кад сам тако обилазио ћелије, падне ми у очи један леп, висок и лепо развијен млад човек, правилних црта лица, смеђе косе и бркова. Питам га зашто је у Заводу, а он ми рече, ради силовања. „Па шта је то било?“ Он ми исприча да је по занимању трговац у неком српском селу. Заволео је једну девојчицу комшику која је била добро развијена, те није ни мислио на њене године. И она га је волела. Мати је знала за однос и благонаклоно је гледала на њега. Али у то време су некако били избори за нар[одног] посланика. Разбуктала се политичка делатност, отац девојчин је припадао другој партији и они су се прегањали. Кад је отац дознао за његов однос са својом кћерком запретио је овом: „Не дам ти кћерку хоћу да те отерам на робију“. Није ништа помагала ни његова изјава да ће да се венча с девојком. И тако је он суђен и осуђен на [једну] год[ину] затвора. Кад је завршио причу, настави: „Тако ћу ја овде провести

[36] Мангуп, обешењак, улични дерaн. Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник ...*, 276.

нешто више од [шест] мес[еци] па се надам кући, а њему нека његова кћерка". Ја сам му рекао да не треба од једног зла чинити два. Ако он заиста воли девојку и она њега, треба да је по изласку са робије и ожени. Ако је отац девојчин чинио инат не треба и он да се свети и инати. Отишао је кући, не знам како је и шта било с њима.

У Завод је сваке године стигао по неки осуђен због силовања. Да ли су то све била силовања, није моје да после изречене пресуде оцењујем. То је била ствар суда. Хоћу овде да споменем нешто у вези са тим људима.

Споменуо сам већ да су осуђеници, кад су стекли законско право премештани, прво из ћелије је Управник по свом нахођењу премештао осуђенике у Скупни затвор. Из Скупног затвора је премештан у Слободњачко оделење. Да би неко био премештен из Скупног затвора у Слободњачко оделење о том је одлучивала Заводска комисија, састављена од Управника, лекара, зав[одског] свештеника, тамничара и судије Окр[ужног] суда кога је одредило Мин[истарство] Правде. Иста та Комисија је одлучивала, потом и предлагала осуђенике за које је сматрала да им треба поделити условни отпуст, о чему је Комисија код Мин. Правде доносила решење.

У последње време заводски свештеник је био „прота" Терзић. Један сенилан свештеник, који је из Зенице премештен у Ср. Митровицу. Прота, чија документа у Заводу по причању службеника, нико није видео да је произведен за проту, био је врло стар, телесно оронуо, слаб. Али је по његовом сватању силовање сматрао за такав грех који се не може окајати овоземаљским казнама, а по готово не за [шест] месеци. И предлог комисије о поделивању условног отпуста када је осуђеник суђен за силовање, био је увек већином гласова „за", г[осподин] прота Терзић „против". Наравно, да његово „против" Мин[истарство] Правде није уважавало, и ти људи су обично ишли брзо кући, сем ако с тим – силовање, нису биле у вези још неке друге отежавајуће околности, или ако у Заводу није показао добро владање, онда и остали чланови Завод[ске] комисије нису гласали „за".

Случајеви самоубиства вешањем

За време мог службовања у првом периоду није се нико обесио у Заводу. Причао ми је тамничар за један случај, који се десио пре мог службовања, да се један старији сељак који је убио свог сина одмах први дан, кад је дошао у Завод, обесио у ћелији.

Али у другом периоду мог службовања десило се неколико вешања. Прво се десило године 1932, приватни чиновник код *Standard oil Corp*, Бора Ћирић (Б.Ћ.) – око 30 г[одина] стар, осуђен је на 10 год.

затвора због убиства своје жене. Радило се о неверству жене. Ондашњи Управник Радослав Браловић[37] крене једног пре поднева да обиђе ћелије. Чувар Драгутин Плантић (ликвидиран од стране садашњих власти при ослобођењу Ср. М[итровице] од усташа) отварао је ћелије, а Управник је с појединим осуђеницима разговарао. У том „пуцери" стигоше са чабровима у којима се налазио ручак. Требало је прекинути са посетом. Но Управник погледа на таблу пред једном ћелијом и рече чувару: „Отвори и ову ћелију". Кад је чувар откључао ћелију и отворио врата исте имали су шта и видети – обешеног Б. Ћ. о свој кајш који је причврстио за прозорску куку. Чувар потеже брзо свој бајонет, пресече кајш и њих двојица положе обешеног на кревет. Позваше болничаре из болнице, ови метнуше спашеног на носила, однеше [га] у болницу. Телефоном нареди Управник у шталу да кола хитно пођу по мене у град и ја за најкраће време стигнем у Завод. Унесрећеног затекох у болници на кревету врло бледог, шокираног, нешто модрих усана са типичном браздом око врата које налазимо код обешених. Није био при потпуној свести. Дадох му *Injectije*, прозборих кратко с њим неколико речи, дадох упутства болничарима шта им ваља с њим даље чинити и вратих се кући. Бора је провео у болници око месец дана, постао расположен. Због покушаја вешања дадох предлог Управнику, који га прихвати, да се Бора ослободи даљег издржавања казне у ћелији.[38] Дошао је у Скупни затвор, запослили га у канцеларији. После неког времена премештен је у Нишки Казнени Завод. Те га изгубих из вида, али не и из сећања. Када ове успомене пишем сретох Бору сасма случајно. Једног дана, ишао сам на овдашњу пијацу, кад један добро обучен господин смеђе косе, обријаних бркова и браде, са наочарима на очима, љубазно ме поздрави са: „Добар дан г. докторе. Како сте? Да ли ме се сећате?". Ја му одвратих: „Лице ми је познато, али се имена не сећам". „Ја сам митровачки зет." Ја му одвратих: „То ми ништа више не казује", а при том га проматрам, да ли бих се могао човека присетити. Он ће на то: „Ја сам се оженио са кћерком пар[оха] чика Саве Вукића". Мени у то паде на памет и рекох: „Да нисте Ви онај што се вешао у ћелији?". „Јесам", рече Бора и поновисмо у разговору читав догађај. Њему је добро. Запослен је. Ја му рекох, да будући сам беспослен пензионер, хтео бих неке догађаје из Завода да прибележим, па би ли имао што противно да и његов случај спасем од заборава, на што он смешећи се рече: „Слободно г. докторе, шта је на том. Хвала Богу да се добро свршило". После тог сусрета нашао сам се још који пут са Бором.

---

[37] Радослав Браловић, управник Митровачке казнионе од 1932–1936. године. Небојша Драгановић, Ђорђе Цвијановић, *Трагом Митровачке казнионе 2*,..., 27.

[38] Ћелија самица. (прим. приређивача)

Некако истих дана затекао се у болничкој соби, у коју смо сместили Бору, и један млад радник – занатлија. Чини ми се да се звао Тот, по народности Мађар. Суђен је по Закону о заштити државе, због комунизма. Сећам се да је једног дана дошао један комуниста и рекао, да један њихов друг показује знаке меланхолије, жалостан је и тужан, па би ли ја хтео да га мало ослободим рада, да га на неко време примим у болницу? „Драге воље, нека само дође да га прво видим" рекох. И тако Тот дође идући дан на лекарску и ја га примим у болницу. У соби је био са још 15 болесника, а са обе стране његовог кревета лежала су два комуниста. Ништа особитог нисам код њега нашао, једино депресију. Ћутљив, жалостан и миран.

Бора је био неколико дана већ у болници, кад првог понедељка кад сам у јутро дошао у болницу известио ме болнички чувар: „Онај Мађар се обесио". У болничкој соби је кибла са великим чаршавом који је монтиран на дебелу жицу која у виду круга опкољава киблу, Тот је те ноћи пошао да врши нужду да не би било сумњиво за остале, ставио узицу на шарку врата и око свог врата, те се обесио. Нико га није спречио јер вероватно није нико ништа приметио, а у колико је и приметио није ни у шта посумњао, мислећи да је Тот пошао на киблу. То вешање извршено је 3-4 дана после Бориног покушаја вешања. Његови другови, који су иначе сваки догађај са свих страна темељито испитивали па га после коментарисали, брзо су преко њега прешли, изјавивши да је несрећни Тот имао младу жену код куће па га је неки пријатељ обавестио да јој понашање није беспрекорно. Та вест је на њега поражавајуће деловала и он се ето обесио. Нисам имао разлога да сумњам у тај коментар. Учињен је увиђај, а Тот после тога сахрањен. Покушај Бориног вешања, деловао је ето, заразно на Тота.

Тај Мађар је стално лежао између двојице комуниста! Да није од њих осуђен??[39]

Код комуниста, кад су они издвојени од криминалаца и пребачени у Зграду за старије малолетнике т.зв. Младићку зграду, догодило се још једно вешање. Тамо су собе мање, са по 8-10 кревета. Собе су биле незакључане – како је то у осталом увек код њих у тој згради било – од јутарњег отварања до ручка. За време ручка су се затварале до 2^h по подне, док су чувари били отсутни, да се опет после 3^h отворе и држе отворене до вечерњег затварања. Тако се десило једног дана док је њих неколико било у соби и играли шаха, да је један њихов млађи друг прошао кроз собу, отишао у просторију која служи за умивање – „умиваљка" и тамо се обесио. Ником није било ништа сумњиво нити су

[39] Ове две реченице је доктор накнадно написао на маргини листа. (прим. приређивача)

на њега обраћали пажњу, после 1-2 сата је неко од њих отишао у ту просторију јер је тамо био и клозет и приметио обешеног. Пошто је смрт наступила већ много пре није вредело ни предузето вештачко дисање ни *Cardiaca*. Ни ово вешање нису комунисти ничим коментарисали!

За време другог периода мог службовања догодило се још једно вешање. Но то није био осуђеник него службеник ..... Беговић. Он је изгледа имао неки мањак, но не велик, па се обесио у клозету свога стана. Затворио је клозет изнутра, обесио се за ручку апарата на енглеском клозету, те је вода из водовода нагло цурила, преливала се по поду и изливала у ходник. Жена примети воду, пође у клозет али није могла унутра. Док се снашла, алармирала суседе, док се врата развалила, прошло је доста времена те су сви покушаји да се Беговић поврати у живот остали без успеха.

Покушај самоубиства из очевог револвера

Јована Терзића, надстражара, затекао сам у Заводу кад сам први пут ступио у службу. Омален, слабуњав, просед, имао је преко 50 г[одина]. Оптерећен бројном породицом – сем жене имао је [три] одрасла сина, [три] женске деце од којих две млађе (око 15-16 год), а старија је била већ велика девојка. Жена му је била врло добра.

Био је топал, летњи дан. Седео сам за ручком у свом заводском стану у приземљу, [првог] павиљона с десне стране пута, а одмах до вашаришта. Наједаред упаде у стан једна девојчица, усплахирена, уплакана и завапи: „ Г[осподине] докторе, молим Вас, хитно дођите у наш стан. Велико зло се десило. Понесите завоје“. Брзо пођох за њом, зграбивши своју лекарску торбу.

Уђосмо у стан који се налазио у Колонији чуварских кућа, можда 5-6 кућа од мог стана. Било је летње доба, на свима становима врата и прозори поотварани. У соби затекох кћерку Терзићеву, седи у кревету у шоку, бледа у лицу, знојава, једва пипљивог убрзаног пулса, тешко дише. Брижна мати ме дочека. „Шта се десило?“ упитах. „Пуцала на себе из очевог револвера“, гласио је одговор.

Скинусмо с ње пажљиво, обрезивањем маказама, кошуљу и указа се изнад леве дојке рана са опрљеним рубовима коже, а на левој плећки друга – излазна рана. Превио сам је, дадох лекове да се донесу из апотеке. Тешко је дисала, покашљавала је, жалила се на пробаде при дисању, по мало је и крв изпљувала – прво више, а касније мало.

Шта је био повод покушају самоубиства? Међу слободњацима у Заводу налазио се један леп младић. Вршио је дужност курира – „пуцера“, и често пролазио поред стражарских станова, до стана Управниковог и до радње – трговине на крају Колоније, на углу Вашарске улице. Младић се допао девојци и она се заљубила у њега. То је било

1920-1921. године. Родитељи кад су приметили, иступили су према кћерки врло строго. Сматрало се за срамоту да се кћи заменика тамничара упусти у љубав са осуђеником. Девојка, очајна што се њени снови неће остварити, дограби очев револвер и упери у своја прса цев и опали!

У по бела дана, испаљен метак у близини Завода, у самој колонији стражарских станова и нико није ништа чуо. Наравно ја ником ни речи нисам рекао, тако да о овој афери нико ништа није дознао. Терзићеви су ми то понашање у пуној мери признали и одавали поштовање сваком приликом. За време окупације су мене и породицу почастили, њихов син трговац у Б[еограду] ми је чинио услуге, а највећа услуга која се не да вратити нити новцем платити била је – кад је моја жена ускоро умрла од шарлаха, стара Терзићка ми се нашла при руци да ми у кући помогне та два дана и ако је и њој тих дана старији син изненада умро.

Ја нисам поступио као мој претходник и многи службени лекари који су се огрешили о свој завет чувања лекарске тајне [и] у сличним случајевима све достављали Управнику завода, па и другим особама. И о овој теми би се могло много и нашироко приповедати и многи поучни примери изнети како треба у даном моменту поступити!

Савић и[з] доњег Срема и Шокац и[з] околине Моровића

Првих година после I светског рата у Заводу су била поменута двојица. Савић, немогућ човек, имао је страшну језичину и изазивао је сваког. Намерио се на овог осуђеника, који је радио у столарији. Био је то млад, леп младић, плав, темељан, средњег раста. Савић трампав, глават, крупан. Мора да је увредио опасно Шокца, док је овај решио да му се освети.

Једног јутра доведоше ми на преглед Савића. Реферат чувара је био – убо га штем-сизеном,[40] осуђеник чијег се имена не сећам. Радило се о Хрвату – Шокцу из околине Моровића. Пала ми је у очи велика узнемиреност Савићева. Т[емпература] нормална, бйло убрзано – пулс мекан и слабо, пуњена артерија радиалис. „Где те је убо?“, одговор је гласио: „У леђа“. Погледам на леђима у пределу кичме, испод ребарног лука разрез коже око 1цм дуб[ине]. Рана мала, не крвари, а узнемирење велико. Донесите ми оруђе којим је убоден. Донесоше ми столарски штемсизен који [је] поломљен. Где се догађај десио? У умиваљки, док је Савић нагнут над валовом прао се. Шокац му је пришао иза леђа и јаким замахом, зарио оштро оруђе овом у леђа. На убод се овај тргнуо

[40] Тање длето, алат за штемовање (дубљење длетом). Штемајзл. Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник ...*, 1487.

[и] викнуо. Притрчаше остали. Шокац је бацио алат у умиваљци. Наредим да претраже умиваљку, али не нађоше ништа сем већ предоченог дршка са једним делом гвожђа, на ком се разазнавао свеж лом. Сондом сам у дубини утврдио метал. Известим Управника. О упућивању у другу болницу није било ни говора, требало је гвожђе отстранити. Посаветујем се са др Гајићем, Среским лекаром и ми то поподне под наркозом извадимо забодени део гвожђа, који је био заглављен између кичмених краљежака,[41] а сломило се тако да га нисте могли ничим ухватити док претходно нисте с обе стране длетом одбили нешто кости са кичмених краљежака. Био је отворен и кичмени канал, јер је и поред шава у току ноћи много мождане течности (*Liquor cerebrospinalis*) истекло. Сав кревет је био уквашен. И без антибиотика све се добро свршило. Остала је код њега незнатна одузетост леве ноге, поремећен осећај за хладно и топло, и нешто повећана осетљивост на додир и убод коже. Шокац је добио од Окр[ужног] суда још [једну] год[ину] затвора. Догађај се у Заводу препричавао. Створио се табор да брани Савића и други да брани Шокца, како то обично бива, али се све свршило на коментарима. У читавој афери Шокац је имао на својој ствари све озбиљније људе, па и Србе. Савића нису многи волели због опаког језика. Савић је по издржаној казни отишао у његово место у Доњем Срему, али смо чули да га је у свађи неко убио. Његова нарав, дошла му је главе.

Нешто о породици Боршчак Јоже – надстражара

Кад сам први пут дошао у Завод затекао сам Јожу Боршчака, надстражара, запосленог у коњској штали. Надзорни стражар био је Ленардић, а кад је он отишао у пензију Јожа је дошао на његово место. Оба су били Загорци. За време старе Аустрије у Казн[ене] заводе на територији Хрв[атске] и Славоније чувари су регрутовани из Загорја. Осим те двојице било је више Загораца у служби код Казн[еног] Завода у Ср[емској] М[итровици]. Јожа: средње висок, глават, бркат, дебео, тром, није се истицао нарочитом бистрином. Кад је лепо време било седео је пред шталом, пушио и сунчао се. Ако је време било претопло макнуо је клупу у хладовину. Иначе, лежао је у штали и чекао да добије наређење да вози неког. Кад је аванзирао, возио је обично само Управника. Главна брига је била да буде увек на опрезу хоће ли Управник куда ићи! Његова жена Бара, проседа, крезубава, увек рашчупане косе. Црне пути – личила је на Циганку. Језик, да те Бог сачува од њега. Причају да је и Јожу строго држала, а и да је знала да га одалами (кажу тукла га је). Кад су за време I светског рата

[41] Пршљен на кичми. *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Књига трећа ..., 34.

Сл. 20. Штала за коње у Казниони

спроводили Србијанце – заробљенике у Каз[нени] Завод, Бара је истрчала на друм, који је водио одмах испред Колоније станова, и ружила те људе, пљувала на њих уз грдњу: „Ј.бо Вас Ваш Краљ Петар опанчар!" Др М[илан] Костић – Управник завода, с муком је отерао у стан. После [Првог] св[етског] рата нико је није узимао на одговорност. Јожа је био тај који је после покушаја бегства из Завода дошао по мене и конспиративно ставио руку на образ [и] тихо викнуо: „Г. лечник, ходите, велико зло, има и мртвих. А други пут, кад су биле у Загребу демонстрације приликом сахране усташе Степана Јавора,[42] мин[истар] председник Цветковић[43] звао је око 23h Управника на телефон. Пошто сам га ја замењивао, послали су кола по мене. Опет се Јожа у лице тајанствено: „Г. лечник, зове г[осподин] министар, али телефонисткиња је поручила да могу из града, са поште говорити". Вратим Јожу, одем на телефон и обавим разговор. Јожа је имао сина, добар и питом младић

---

[42] Стипе Јавор (1877-1936), трговац и политичар. Као члан Хрватске странке права иступа против југословенске државне заједнице и политичара који је подржавају. Након убиства Стјепана Радића 1928. године, приступа усташком покрету и постаје један од активнијих чланова. Због ношења оружја и припремања побуне осуђен је 1931. на основу Закона о заштити државе на дугу робију. Умире у затвору у Сремској Митровици. Усташки покрет, а потом и НДХ, је од његовог лика направио митску, мученичку личност. *JAVOR, Stipe. Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025. (https://hbl.lzmk.hr/clanak/javor-stipe ; приступљено: 20.08.2025.) - У поглављу Троје духова детаљно су описане околности његове смрти у Казниони. (прим. приређивача)

[43] Драгиша Цветковић (1893-1969), последњи југословенски премијер (1939-1941) до избијања демонстрација 27. марта 1941. године. (прим. приређивача)

је био. Изучио машин-браварски занат. Запослен је био у Каз[неном] Зав[оду], заљубио се у неку певачицу. Због несрећне љубави, једне ноћи се убио у кафани.

Имао је [две] кћери. Старија Мара, мушкобањаста, врло брбљава и млађа Реза, лепотица – лепо лице, бели зуби, правилне грађе. Носила је поред Завода обично доручак за оца у шталу. Кључар је био у то време Јанко Пејновић – Каплар, и наравно „кибицовао“[44] је лепу Резу.

Последица тог кибицовања је била да је Реза занела. Родила је женско дете, а пошто није дошло до брака све се свршило код суда. Јанко Пејновић је осуђен на плаћање алиментације. Дошла је окупација, и Мара и Реза умрле су [од] *Tbc*, инфициране од матере Баре која је пре њих умрла. Резина мала је оболела од коштане туберкулозе, лечена у Краљевици. После ослобођења видео сам је у Ср. М[итровици] као велику девојку. Нар[одна] власт је покушала да малу преда оцу Јанку. Јанко се оженио Милицом Кртинић, која је прво била удата за неког Босанца с којим се разишла и донела у брак Јанку једну девојчицу. Није хтео ни да чује за малу. Говорио је он не признаје осуду коју су донели фашистички судови. Данас (1963. г) и његова пасторка је удата. Резина мала је нестала из Ср. М[итровице], отишла је наводно у Брод. Јанко је директор Дубраве, на Казн[ено] попр[авном] дому. То је фабрика намештаја. Верујем да Јанко има врло велике приходе.

Кад сам демобилисан из Ђакова запослио сам се у Нар[одном] одбору општине као други лекар. Позову ме једног дана (1946-47) да прегледам Јожу Боршчака. Затекох га у кревету код неких добрих комшија, јер од породице није имао никог. Лежи у кревету, омршавео, блед, истиче се крупан костур. Морам рећи лежао је у чистој постељи и чистом рубљу. Коса као у неког калуђера, а проседа брада му сиже до [пола] грудног коша. *Diagnosa: Carcinoma penis*. Кратко време после тог посета умро је.

Једно бријање на суво

Сви осуђеници су бријани и шишани периодично у одређеним размацима. Новајлија, сваки без разлике, ишао је одмах по пријему у Завод у купатило где је прво ошишан и обријан, затим туширан и добио рубље и одело. Његово одело и рубље које је донео, скупљено је у завежљај и остављено у магацин.

Једно јутро, кад сам дошао у Заводску болницу, рекоше ми болничари да је дошао у Завод један новајлија кога је берберобријао а није га сапуњао него обријао на суво. Ето то је новост која се одмах

[44] Заинтересовано посматрати, меркати једно друго. Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник ...*, 607.

препричавала. Док су му болничари мерили ватру, тежину, узели мокраћу ради прегледа, и чували у ходнику и заходу, већ су га на брзину и испитивали па том приликом дознали и то. У монотонији свакодневној то је била посластица. Примих саопштење на знање и рекох писару да прозива новопридошле, да појединачно приступе на преглед. По устаљеном реду прво је прегледана ћелија, а од њих прво новаци, а онда болесни.

Приступио је један омањи човек, 50-тих година, миран и скрушен. После обављеног прегледа запитам га: „Па реци ми шта је то било са јучерашњим бријањем?“. Он ми потврди оно што ми мало пре рекоше болничари. Наредим да позову брицу да га питам шта је то било. Надзор хигијенских радњи, преглед бербера, њиховог алата и прибора берберског, те њихово снабдевање лизолом[45] и алкохолом за дезинфекцију алата, била је моја надлежност. Дође бербер – осуђеник, неки сремски шерет, а ја га запитах: „Шта је било то јуче, како си овог човека обријао?“. Он се, к'о мало снебивајући а сви га болничари гледају. Па се насмеши и рече: „Па ја ко мислио, кад је он могао да проневери државне паре, да га и ја на суво обријем“. Стари пак, не знајући за обичај, дозволио је да га овај брије.

Ја му на то одговорим: „Лепо си ти то урадио, али ти треба да знаш да овде не може нико да суди за кривице учињене ван затвора, за то је надлежан суд. Него, ти ћеш морати отићи до г. Управника, па ћеш чути како он гледа на твој поступак“.

Управник га је казнио са неколико дана ћелије и ствар је легла. Да је Управник хтео ићи даље могао је казнити и надзорног чувара, да овај није приметио како његов брица брије. Но, и он није много одговоран јер је морао и у купатилу надгледати рад па му се то бријање лако могло омаћи.

Заводски лекар и Ђурчија

У стара времена пре 40-50 година морали су сви чиновници који су ишли на терен имати добре бунде. То није било тако као данас где је саобраћај у великој мери побољшан. Није било аутомобила ни затворених кола, нити је било у сваком селу лекар[а]. Тако смо ми лекари морали свако дневно по обављеном послу у граду, ићи на село на сељачким колима. Без честитог седишта, на слабим коњима отегао се пут и у најближе село у недоглед. Без добре бунде човек би пропао. Дакле, обавезно је било имати бунду. И ја сам имао једну наслеђену бунду која је била гломазна. Са великом крзненом крагном и великим крзненим

[45] Хемијски раствор који се употребљавао као дезинфекционо средство. Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник ...*, 702.

маншетама. Била ми је велика, досезала је до пета. Та бунда је могла задовољити кад сам је код куће обукао на зимски капут, сео на кола и возио се у село до болесника. Али се она касније показала непрактична. Док сам у првом периоду своје службе на Казн[еном] Заводу становао у самом Заводу, у другом периоду становао сам у граду а возио се од куће 1-2 пут дневно у Завод. Ту сам посећивао чуварске породице у Колонији и та велика бунда за те вожње се показала непрактична. А обичан зимски капут није могао да ме заштити од зиме приликом вожње од куће до Завода. Решим се да си начиним зимски капут, сличан бунди коју носе жељезничари – крзном обложен капут који се облачи на одело. Купим добар „лоден-штоф“ [46] и дам га код свог цивилног кројача по мери сашити. Купим и одговарајући број кожица и предам све у заводски обрт да ми се кожице ушију у готов капут.

После неколико дана, ево ти надзорни чувар из ћурчијске радионице да ми јави да ћурчија неће да ми ради мој капут. „Доведи ћурчију овамо, да видим шта му је?“ Кратко време после тога уђе чувар, поздрави и рече: „Ево ћурчије“. Улази осуђеник ћурчија. Ја га запитах: „Шта то би с мојом бундом, чујем да нећеш да је радиш? Зашто?“. Ја нисам у Заводској болници никад принципијелно хтео разговарати ни ским у „четир' ока“. Болничаре сам упозорио на чување лекарске тајне, па сам тако све разговоре водио јавно. Нађуљили уши болничари, радознали шта ће сад доктор да ради. Ћурчија нешто ушепртљао, па ће тек фрушкогорски шерет и мудријаш на моје питање да одговори: „Па ја г. докторе ко мислим, кад сте дали шити капут ван Завода, дајте и кожице уметати ван Завода“. Ја се на то окренем чувару и рекох: „Слушај, ја с овим немам ништа да расправљам. Ја сам бунду дао да се доврши руководиоцу обрта. Иди ти тамо па јави“. Чувар поздрави, рече осуђенику да пођу и одоше. Смеше се моји болничари, а ја им после разложим ствар. Можда је овај, само мало из обести, хтео тај шеретлук да учини или га је ко наговорио. Шта се он мене тиче, ја с њим никакову погодбу па ни обрачун нећу чинити. Ако Управа не може да обави неки посао нека га не прима и т.д. Хтео сам само знати да нема неки други неспоразум, а ово је безначајно за мене.

Чувар је јавио руководиоцу да је поменути осуђеник одбио рад, овај је известио тамничара а тамничар упутио ћурчију на рапорт, јер је одбио рад. Управник је ћурчију казнио са [осам] дана ћелије. Сутра дан доведоше кажњеног на лекарски преглед, да га лекар према постојећим прописима прегледа је ли способан да издржав[а] ћелијски затвор. Ја са ћурчијом најлепше, као да није ништа ни било. Оде ћурчија у ћелију. Неки дан после тога јавља се болестан. Чувар га води до мене на преглед. Ја га запитах: „Шта ти фали?“. На то ће он: „Не фали ми ништа г. докторе, него

[46] Сукно од грубе вуне. Radomir Jovanović, *Veliki leksikon …*, 776.

сам дошао да Вам кажем да ћу Вам ушити кожице у бунду чим изађем из ћелије". Ја му рекох: „Лепо од тебе што си своју одлуку променио, али ти опет велим да се не срдим на тебе јер ти не мораш бунду радити и ако знаш да је моја". Ето леп мој поступак навео је човека да исправи своју погрешку и све се свршило без велике галаме. Човек се не сме светити, по готово не људима у затвору. Ја га нисам добро ни уочио, знам само да је био из неког фрушкогорског села. Моји болничари су уживали у мојој Соломонској одлуци у овом спору.

Сл. 21. Затвореничка капа коју је доктор добио од робијаша и коју је до краја живота често носио

Мало шале

[Године] 1919. у Казн[еном] Заводу се налазио као руководилац обрта бивши жандар, подофицир Васа Божичковић (глув као топ). Чувар Никола Костић (глув и приглуп, спор) дао је у обрт на оправку своје чакшире. После неког времена, запитаће Васу Божичковића: „Г[осподине] официјал, да ли су готове моје чакшире?". Божа рече: „Чекај, чекај брате, док узмем своју слушалицу. На то му Никола на слушалицу понови питање. Божичковић му на то одговори: „Не знам да ли је готово, чекај док питам још тишлерског[47] мајстора!".

Један неуспео штрајк глађу

Пре мог службовања и у првом периоду мог службовања у Казненом заводу није се знало за штрајкове. Да појединац откаже

[47] Столар. Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник* ..., 1243.

послушност, дешавало се. Дешавало се и то да појединац откаже примање хране. Но, то ником у Заводу није задавало главобоље. Знало се да то неће дуго трајати! Дође појединац у сукоб са надзорним чуваром и откаже рад. Зна се шта ће бити! Чувар га води сутра дан Управнику на рапорт, али је дотични осуђеник већ пре тога, чим је отказао рад, одведен у ћелију. На рапорту се расправи његов случај па се рапорт сврши добро – или буде дисциплински кажњен, па опет иде на рад или опет прима оброке хране. Али да групе осуђеника или читава кућа ступи у штрајк (отказ послушности, не примање хране, не излажење из соба или излазак из собе галамећи и не сврстајући се [у] редове за шетњу) почело је тек кад је после ступања на снагу Закона о заштити државе почело пристизање у Завод особа суђених по том закону. Ти штрајкови су почели после мог првог периода службовања и наставили су се и за време другог периода мог службовања. У првом штрајку учествовала [је] мала група од свега 11 особа – сами комунисти. Остали криминалци се нису придружили штрајкачима. Али комунисти са својом агитацијом – убеђивањем нису престајали, тако да су им се касније придруживали и криминалци, те су штрајкови узели велики замах.

Повод за штрајк је био: дуван, примање посета без прописаног ограничења, писања кући чешће него што је прописано, примање пакета без ограничене тежине, да се новац уложен у писма и пакете не одузима, шетње недељом и празником да су слободне, у дворишту слободно разговарајући, да се промене патос од асвалта у Скупном затвору, да се укине „шуп“ при отпуштању из Завода. Тај „шуп“ је био тортура за осуђенике отпуштене из Завода. Управа би отпуштено лице предало градској полицији, да га она под пратњом упути у место становања. Полиција није хтела једног да спроводи, него је чекала док скупи више лица па га спроведе до прве полиције у правцу становања дотичног лица. Тако је тај „шуп“ ако је неко био из Босне, Словеније или Македоније трајао недељама. То се односило само на комунисте, јер криминалци, са територија судова који су упућени у Завод, отпуштани су слободно, а и нису требали далеко да путују. Ни они криминалци, које је требало спровести нису требали толико времена да се потуцају по полицијским затворима. Комунисти су и успели, јер „шуп“ је укинут. Они су тачно знали кад им казна истиче, јер они нису имали никакова скраћења због евентуалног пуштања на условни отпуст или помиловање, па је по њих дошао „орган власти“, детектив дотичне полиције, коме су они платили путни трошак и дневницу, те их је он преузео и отпратио у место боравка. Било је ту и много других разлога, на пр[имер] добијање новина и сл. У неким петицијама су успели а у неким нису. Они су онда после штрајкова премештани у разне заводе. Ни један управник завода није их радо примао јер је знао да ће имати

с њима главобоље, а у заводу да ће бити потреса због њихове агитације међу осуђеницима, где је за њих био терен не може бити погоднији за агитацију. Често је одлучивано и [по] то[ме] како који управник стоји у Мин[истарству] Правде, па да му не пошаљу на врат осуђенике суђене по Закону о заштити државе или какав је распоред зграда у Заводу. Коначно су нашли решење и за то. Сви су смештени у Ср[емску] Митровицу, у зграду за старије малолетнике звану Младићка зграда.

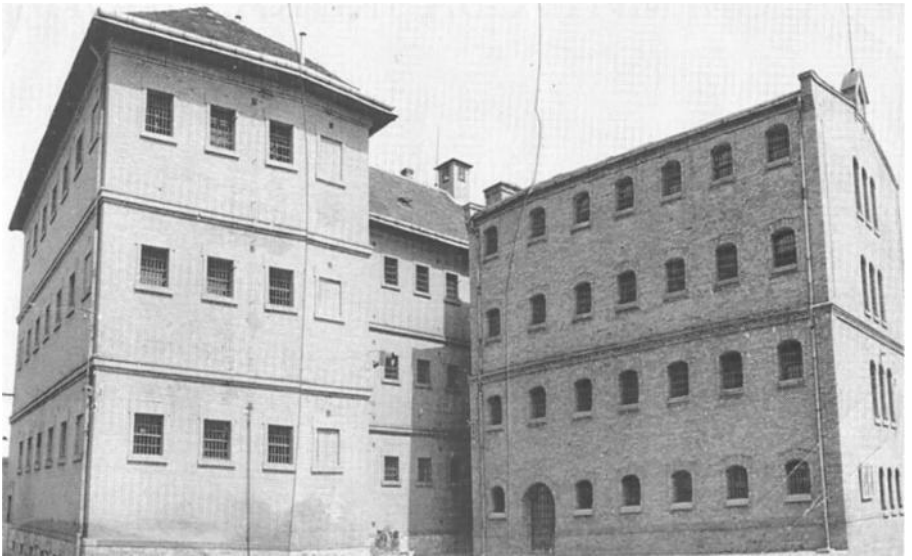

Сл. 22. Младићка зїрада

У тој згради, где су били издвојени од криминалаца, одиграо се и штрајк кад је умро Јавор Стипе. Чини ми се да је после тог штрајка био још један штрајк.

Цензор књига и писама које су добијали осуђеници био је учитељ Жика Филиповић.[48] Неуредан човек до скрајности, одан пићу. Он је за време окупације, са стране Немаца, играо врло ружну улогу у Београду али је умро пре ослобођења услед претеране употребе алкохола. Комунисти су тачно знали које књиге су упућене на њихову адресу, која писма су им упућена. Филиповић их је губио или задржавао нецензурисана у ладици. То је био узрок многим жалбама!

Први штрајк који сам ја доживео био је у лето 1931. за време пок[ојног] Васе Пушића.[49] Читава соба на [првом] спрату Скупног зат-

[48] Жику Филиповића помиње Пашко Ромац у свом мемоарском делу *Борбе иза решеїака*, на стр. 144-145, као „ревносног казнионског цензора". (прим. приређивача)

[49] Васа Пушић, управник Митровачке казнионе од 1928–1931. године. Небојша Драгановић, Ђорђе Цвијановић, *Траїом Миїровачке казнионе 2 ..., 27*. Према

вора се забарикадирала и није хтела да дозволи отварање врата. Не знам колико времена је требало да прође, али знам да је Пушић пошао у пратњи тамничара, неколико наоружаних стражара и неколико слободњака који су носили велике секире са собом. Позвао је штрајкаче да отворе врата. Унутри је владао тајац. Кад се ови нису одазвали на позив управников овај нареди слободњацима да секирама развале врата. Кад је то учињено, слика је била ова: у креветима су лежали умотани у ћебад осуђеници, унезверени и не знајући шта им ваља чинити.

Стражари су им прилазили и појединачно их дизали са кревета, изводили из собе, па су после тога већину одвели у ћелију. Многи су пак поштеђени ћелије, јер се за њих на лицу места установило да су били приморани на штрајк. Не сећам се колика [је] била дисциплинска казна, сећам се, да је штрајк прекинут. Сећам се и тога да су оправку нових врата морали платити из своје зараднице солидарно сви осуђеници те собе.

Али није овај штрајк главна ствар и догађај који сам хтео описати. После неколико година ступили су осуђени комунисти у штрајк глађу. Управник Завода известио је о том Мин[истарство] Правде и тамо је неком пало на памет да се штрајк има скршити, да лекар предузме одмах вештачко храњење штрајкача. Ја сам Управнику рекао да је то бесмислица предузети вештачко храњење одмах. Предлагао сам, да се с тим почне после пар дана, док мало људи малакшу а не други дан док су сви наелектрисани, но није се моје прихватило. Онда сам ја навео да је немогуће 200 штрајкача један лекар да храни и да је потребно набавити 10 стомачних сонди, помоћу којих ће се људима уливати млеко у желудац. Решено је да службеник сутра оде у Београд, и код фирме Сименс набави гумене сонде.

Дошао је и Никола Миљковић звани Педа, Начелник при Мин. Правде за казнене заводе. Он је Управнику разлагао у мом присуству како су они у Лепоглави[50] сломили штрајк давањем „соли у гузицу", ту је мислио на солне растворе. „Па да видиш како је ишло." Ја нисам хтео с њим о том ништа да разговарам. Сећао сам се, да су за то „давање соли у гузицу", комунисти причали кад су из Лепоглаве дошли у Ср[емску] Митровицу да је Моша Пијаде,[51] после тог клистирања, седио

Чолаковићем речима показао се као изузетно бруталан човек, који је нечовечним казнама, готово мучењима кажњавао робијаше и без неког већег повода. Родољуб Чолаковић, *Кућа оплакана,* Београд 1971, 125-131.

[50] Казниоица Лепоглава налази се у истоименом граду у Вараждинској жупанији. Један од највећих затвора на простору бивше Југославије. Заједно са митровачким затвором био је једна од централних установа за издржавање казне политичких затвореника. (прим. приређивача)

[51] Моша Пијаде (1890-1957), један од највећих југословенских комунистичких лидера и интелектуалаца. Провео је 14 година у затворима у Сремској Митровици, Лепоглави, Главњачи и логору у Билећи. Вид. више:

дуго – без прекида на клозету. Али сам ја Управнику рекао, да се нећу сложити са никаковом интервенцијом код штрајкача која не би могла издржати критику моје савести и медицинско – хигијенске прописе.

Трећи дан штрајка, увече донети су гумени шлаухови. Замолио сам неколико лекара, да у смислу наређења Мин. Правде, дођу у Завод четврти дан штрајка, да предузмемо вештачко храњење штрајкача који су сви били смештени у самице – којих има 116, према томе, било их је и по двоје у самици. Ја сам их сваки дан обилазио. Сваки је мирно лежао у кревету, покривен ћебетом и утапкан ћебетом око врата и ногу, шајкача на глави, обучени. Они су се сви распитивали: „Шта има ново?“, надајући се да ће им Мин. Правде, макар делимично, усвојити њихово тражење.

Том приликом сам запазио слабије, за које сам рачунао да ће вештачко храњење успети.

Кад смо нас 4-5 лекара стигли по подне око ½ 5^{h} у зграду ћелијâ, у згради је владала мртва тишина. Дошао је и тамничар. Наређено је да се ниједна ћелија не сме отворити без наређења лекара. У надзорниковој канцеларији стајала је велика, емаљирана шерпа – око 30 литара велика, пуна дивног млека са дебелом кором кајмака. На [два] примуса[52] кухале су се, ради стерилизације, гумене сонде, неколико „луђачких кошуља“ било је на патосу. Узео сам листу на којој сам забележио имена оних које сам одредио да их прве покушамо нахранити.

Први је изведен осуђеник Кравченко, Рус, избеглица, суђен за шпијунажу, који се прикључио комунистима. То је био један седамдесетогодишњак, висок, рахитичне главе, просед, плав, беле коже, врло мршав, лоших дефектних зуба. „Седи Рус. Ти штрајкујеш глађу? Зашто нећеш да једеш?“, [рекох му]. Он одговори: „Хоћу да сам солидаран са друговима“. „Лепо“, рекох ја, „а ми имамо наређење да вас вештачки нахранимо. Ја као Заводски лекар не могу дозволити да ико у Заводу умре од глади“. Он ћути и гледа око себе, види мене и остале лекаре, види чувара, види моје болничаре који се смешкају и чекају шта ће бити. Њима није била првина, да гледају стављање гумене сонде људима у уста, јер су и они знали вадити стомачни сок из желудца. Ја на то наредим болничару да напуни порцију и принесе Кравченку. Позовем Кравченка нека попије млеко, у противном, мораћу му ставити гумену цев у уста и гурнути до желудца. Уједно му рекох, ако би он дао отпор морали бисмо му ставити луђачку кошуљу. Рус се није дуго скањивао, узео је сам порцију и искапио је на душак. Болничари се насмешише, радосни што се ствари одвијају лепо.

Слободан Нешовић, *Моша Пијаде и његово доба*, Београд 1968; Родољуб Чолаковић, *Сусрети и сећања*, Загреб 1959, 101-135.

52 Метална кухињска направа (горионик) за кување на шпиритус. Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник* ..., 985.

Дошао је други. Један млад осуђеник, слабуњав. Седе на столицу и њему у главном понових све као и Кравченку. Он је у осталом видео све из ходника и чуо све што сам пре тога Кравченку говорио, јер су врата канцеларије била отворена. Он је на мој позив, да узме понуђено млеко и попије, одговорио да га сам добровољно неће пити. „Е, онда те морамо ми нахранити", рекох му. „Радите што морате, ја се нећу бранити." Нисам му дао луђачку кошуљу. Стависмо му гумену цев у уста, гурнух је у желудац, натакосмо стаклени точир на крај цеви, болничар принесе порцију са млеком и поче сипати млеко у точир. С клокотањем се сручи млеко брзо у желудац. Извадих цев, отпустих осуђеника тапшући га по рамену са примедбом: „Нека ти је синко, на здравље".

Замолих колеге да и они пођу у одређене ћелије и наставе рад исто тако са осуђеницима које сам одредио и које ће им стражари приводити. Ја сам чуо неко лупкање по металним цевима радијатора али нисам схватио одмах о чему се ради. Да је био договор неки – било је јасно. После извесне тишине, остали лекари још нису ни једног „напојили" млеком, [а] ја сам [трећем] или четвртом давао гуму, кад зачујем громогласан говор са треће галерије у дну зграде ћелија. Изађох из канцеларије, кад горе на коридору видим Огњена Прицу – Проф[есора][53] и до њега Ивића. Прица грми: „Другови, у име радничко пролетерске солидарности, позивам вас да не клонете и не дате се збунити ни поколебати у нашој праведној борби за права радног народа. Реакционарна Живковићева влада[54] и њено Министарство, хоће да сломије наш штрајк, наредила је ето лекарима да наш штрајк осујети. Ми вас позивамо да не клонете, него да истрајете у праведној борби. Да живи раднички пролетаријат! Доле Реакционарна влада!", и слично. На то настане једна паклена лупа у свима ћелијама: порције, столице и предмете који су били у ћелијама, узели су осуђеници у руке и њима лупали у врата да се све орило, а малтер око врата је почео да се круни.

Шта се десило? Прица и Ивић су били у једној ћелији и замоле надзорног чувара у ћелији, Драгутина Плантића, да им отвори ћелију, јер хоће да позову другове да прекину са штрајком. Овај наивчина, поверује им, превари се и отвори ћелију, те их пусти напоље! Под таковим околностима није било могуће ништа радити. Рекох тамничару

---

[53] Огњен Прица (1899-1941), филозоф, математичар, интелектуалац, левичар, уредник „Борбе", један је од учесника у стварању Социјалистичке радничке партије Југославије 1919. године, будуће КПЈ. Стрељан је од стране усташке власти 9. јула 1941. године у Максимирској шуми у Загребу. Вид. више: Nusret Seferović, *Ognjen Prica – Životni put i revolucionarno djelo*, Gornji Milanovac 1983.

[54] Влада Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, потом Краљевине Југославије (од октобра 1929), на чијем челу је био генерал Петар Живковић. Трајала је од 1929-1932. године. (прим. приређивача)

да позове Управника преко телефона. Рекоше му да је Управник отишао у град. Ја захвалим лекарима на одзиву, прекинемо посао и одосмо својим кућама.

Сутра дан реферишем Управнику о догађају и рекнем му да сву бригу око штрајка препусти мени. Ја му јамчим да нико неће умрети. Кад су штрајкачи штрајковали, говори[ло] се, и остали у својим собама имали су наводно шећера спремљеног за ту прилику, па су се по ноћи окрепљавали шећером и водом. Смештени у ћелије, нису имали ништа сем воде. Зато сам их сваки дан [два]пут посећивао, погледао пулс и обратио пажњу на опште стање појединца. Свакодневно питање: „Шта има? Ништа. Министарство не попушта, и ако тако наставите морате умрети", рекох. Питам се, има ли то смисла, на тако глуп начин, не постигавши ништа умрети? Није ли боље, живети и јаче се борити? Код свих у ћелији осећао се неки мирис, као од ацетона код шећерне болести, а који се јавља и код гладовања. Узмимо к томе, да им ћелије нису проветраване, мокраћа није изношана – кибла је до душе била поклопљена, нису се умивали а још мање прали.

Ја сам имао велик напор с њима, [осми-девети] дан већина је смалаксала. Снажнији су се држали. Са телесном слабошћу опадао је и дух и отпор! Кад сам с њима разговарао – а разговарао сам са свима, они слабији су почели говорити: „Ја Вама г. докторе верујем, учините што нађете за потребно". Дакле ту смо, штрајк се ближи крају, помислих. Многи су питали: „Је ли већ који у болници и који су у болници?". Није још био ни један. Али, ја сам онда за идући преглед повео болничаре са носилима, рекао им да игру која сад долази изведу вешто, са пуном озбиљношћу. У носила ће свити ћебад, наместити капе и покрити ћебад као да се на носилима налазе људи. Ход морају подесити тако као кад носе заиста људе, јер сам веровао да ће бити одважних посматрача који ће се испети на прозор ћелије и гледати, да се увере, уноса ли се заиста у болницу неки од њих. Кад сам дошао у Зграду ћелија, рекох кључару да на неким бравама шкљоца кључевима на брави, да отвори врата и одмах затвара, да се не зна шта се дешава. Ја сам пак на глас викао: „Овог у болницу носите, подајте му чај, клистирајте га млаком водом са кашиком соли на клистир, умијте га и оперите ноге. Освежите га". „Разумем г. докторе", био је одговор болничара. Сад сам наставио по собама. Кад сам дошао до оних што су на претходној визити рекли: „Ја се поверавам Вама г. докторе", нисам много морао да говорим, него је овако говорио: „Па носите и мене у болницу". Тај дан су 2-3 однета у болницу. Наредио сам да сваког метну у другу собу, да се не зна који је први пренет у болницу. Идући пут је однето око 10, а по подне 20-30, тако да смо морали и школу до болнице претворити у реконвалесцентно одељење. Купали смо их, прали, клистирали, дали им за први оброк чај са шећером и лимуном,

други оброк је био млеко, сутлијаш, чорбе и чај у изобиљу. За [четири] дана сви су престали са гладовањем и сви су били задовољни – весели, а и ја с њима што сам једну бригу мање имао. Чини ми се да нису испитивали ни ко је први прекинуо са штрајком. Мислили су да је доктор тако наредио, а ни мени нико никад није ништа приговорио. Може бити да је ипак био неко који је истицао: „Ја сам последњи престао са штрајком".

У самом граду се препричавао и коментарисао тај штрајк. Неки су замерали зашто се, у опште, том штрајку придаје важност. Шта би они хтели? Неће да једу – не морају. Нико их не спречава у том. Пустио сам нека говоре шта хоће. Мени је било мило што нико није већу штету из тог штрајка извукао и евентуално умро, као што се десило следећег штрајка.

Троје Духова

Дани су у Заводу пролазили без великих разлика, један је личио другом. Све се развијало на кућном реду: устајање, доручак, шетња, одлазак на рад, ручак, па опет рад. Ни јеловник од једне недеље, није се скоро ништа разликовао од оног идуће недеље. Па ипак је сваки дан искрсао по неки ситнији догађај који се после препричавао. Неки покушај бегства, неки сукоб са чуваром, неки одбио рад, неки се посвађали међу собом, па можда и потукли. Повређенима је лекар указао помоћ. Неки пут је дошла пријава због хомосексуалства и т.д. Споменућу три догађаја који нису били свакодневни, а догодили су се о Духовима и назваћу их „Троје Духова".

Исхрана осуђеника год[ине] 1919. кад сам ступио на дужност, била је очајна. Услед рата оделење правосуђа у Загребу прописало је нов јеловник, који се много разликовао од предратног. Хлеб је био лош, у њему много кукурузног брашна, масти није било, а месо се давало у свему једаред недељно. Људи су дуго држани у истражном затвору, јер кад је неко затечен при неком кривичном делу и стрпан у затвор, требало је врло много времена да прође док би дошло до суђења због поремећаја у администрацији. У истражним затворима су хигиј[енски] услови били лоши, исхрана мизерна, људи слабог материјалног стања, далеко од својих рођака, без новаца и пакета! Последица – болест: туберкулоза плућа, костију и скрофулоза вратних и потпазушних жљезда. Тако оболели упућивани су у Казнени Завод. Па и у Заводу није било сјајно: немање личног ни креветског рубља, одела, ћебади, цокула, немање огрева, исхрана слаба. Било је очај проћи кроз Круг, и будући је летње време било кад сам дошао на службу, пружала се свакодневно ова слика: са леве стране од улаза у Скупни затвор налази се ужарија, ужари су плели своју конопљу, а њихови помагачи скрофулозни, са

ранама на врату и под пазухом окретали точак – мршави, голи, опаљени од сунца. Мало даље, према болници налазила се корпара. Ту је слика још страшнија, 30-50 људи са скинутим кошуљама, опаљени од сунца, мршави са гнојавим ранама на врату. И они су радили. Преко пута болнице, на простору који је почињао од зида ложионице, опет велика група скрофулозних, са оболењем костију, слабо покретни, излежавали се на сунцу. Ти нису били способни ни за какав рад. Амбуланта је била презаузета превијањем и испирањем гнојавих рана кад су ти људи долазили на лекарски преглед. Смртност је за време ратних година и првих после рата била велика: 40-45 у години.

Прво што сам могао урадити било је да сам тражио хитно побољшање исхране. Признајем да сам наишао на разумевање у Загребу, те су одобрили мој предлог у колико матер[ијална] сретства Завода дозволе. Следовање меса је било [четири] пута у недељи, количина масти је повишена на 30 гр дневно. У другом периоду мог службовања смртност се смањила знатно и кретала се између 6-16 случајева у години на 1200-1500 осуђеника.

У првом периоду мог службовања исхраном је руководио официјал Предојевић. Управник за то време био је Милан Кнези. Духови су пали касно, већ је наступило лето, врућина је била јака. У заводској ледари није било леда. Предојевић је био болешљив човек. Боловао је од астме. Иначе је био бивши аустријски жандармеријски подофицир. Дао је заклати стоку још у петак да би за недељу и понедељак, а и суботу имао доста меса за исхрану осуђеника. Према прописима за исхрану осуђеника уторак, четвртак, субота и недеља следовало је месо. Но, [први и други] дан Божића, Ускрса, Духова и Митровдан кад је заводска црква славила, следовало је исто месо за осуђенике. Све је ишло нормално до другог дана Духова. Тај дан дођоше по мене да погледам ручак. Чувар који ме је позвао рече ми: „Осуђеници се буне јер веле месо је покварено". Пођем у заводску кухињу. На простору пред кухињом велика група осуђеника, по изласку из цркве, кад је чула да је месо покварено скупила се и радознало чекају шта ће се догодити. Чим сам ушао у кухињу осетио сам непријатни смрад, сличан цркотини, који је владао у кухињи. Пробао сам месо, смрди очајно. Ни паприка ни лук ни друга манипулација није могла да отклони неугодан мирис ни укус који је давало покварено месо. Наредим да [једну] порцију ручка однесу лично Управнику уз мој писмен реферат којим отклањам одговорност ако би се тај ручак у пркос моје забране издавао осуђеницима. Управа Завода са Предојевићем није имала куд, него да сав ручак спремљен за 5[00]-600 људи изручи на ђубре, а за осуђенике хитно спреми нов ручак. Тако је Предојевићу покварен празнички одмор а ја ту нисам могао ништа против тога јер ми је било важније да спречим масовно оболење људи.

Осуђеници су били задовољни, а мања страна (Управник, економ и његови пријатељи – нижи чиновници) не само да су били мање задовољни, него су ме буцаклијски критиковали због мог поступка, говорећи: „Доктор брани лопове". Ја се на то нисам освртао. Савест ми је била мирна, да сам правилно поступио. Какову би злурадост испољили ти исти људи да сам ја одобрио издавање тог ручка од поквареног меса па да је дошло до масовног оболења.

Други много важнији догађај који се исто тако догодио једног духовског понедељника, а који је имао знатних последица и изван круга Казненог Завода, је смрт Стипана Јавора, осуђеног по Закону о заштити државе због припадништва Усташкој терористичкој организацији. Јавор је био припрост, безначај[ан] човек, загорски сељак, а који је услед неспособности и заслепљености управних органа власти постао херој – мученик без икаковог херојског дела и без мучeништва! Догађај који ћу изложити одиграо се за време другог периода мог службовања, око 1936! Онда су већ осуђеници осуђени по Закону о заштити државе били издвојени од криминалаца и смештени у Згради младића, где је режим који је тамо владао био много либералнији, сношљивији. (Уопште нико није радио од њих!)[55] Није било самотног затвора, било је пушења, собе се преко дана нису закључавале, осим за време обеда од 12-2[h] и преко ноћи. Шетња и кретање у кругу зграде било је слободно. Управа им је издала недељно следовање меса, масти, поврћа и остале животне намирнице, а они су их по вољи припремали. Набавка хране за новац и пакете омогућили су им пуно складиште хране и т. д. Дакле у тој згради су се налазили и комунисти и усташе и још неки који су суђени за шпијунажу а после се декларисали као комунисти. Но, у главном су били комунисти и усташе. И једни и други су сложно иступали против Заводске Управе, водили заједничку акцију, и ако идеолошки опречне две групе чинили су т[ако]звану Удружену опозицију! Ван те борбе против Управе између те две групе није било ништа заједничког.

Ето тако се десило, да су тог пролећа, решили комунисти и усташе да ступе у штрајк глађу да би проширили бенефиције које су дотле имали. Једног дана, одем ти ја послом у Београд. Обично сам ишао по подне брзим возом. На Теразијама близу Мин[истарства] Правде сретнем др Милана Костића, бившег Управника Казненог Завода, бившег Сремског Жупана, а потоњег Начелника Мин. Правде у Београду, а тада пензионера, припадника Удружене опозиције. После поздрава и разговора, упита ме др Костић: „А шта раде они Ваши питомци?". Ја му кажем да су мирни, али ми се чини да опет нешто смерају. „Реците им", рече др Костић: „Нека буду мирни, јер смо јуче

[55] Докторов коментар у загради накнадно је дописан на маргину листа. (прим. приређивача)

били у Мин[истарству] Правде и интервенисали да им се испуне њихови захтеви и тамо смо добили обећање". „Добро", рекох му, „саопштићу им." Нико од нас у Заводу није волео те штрајкове које су организовали комунисти. Они су реметили ред и дисциплину и задавали прекомерног посла Управи, а и лекару! Кад сам сутра дошао на дужност, болничар Миланче Миланковић,[56] по занимању металоструга̄р – Нишлија, упита ме: „Шта има у Б[еограду] ново?". Од куда ме је он то могао питати? Ја сам болничару увек рекао, да зна ако сам намеравао ићи некуд изван Митровице, и обавестио га који ће лекар у случају потребе за време мог отсуства доћи да ме замене. У то време ме је обично замењивао колега, млађи од мене др Сава Гајић син пок. др Душана Гајића. На питање шта има ново, ја му прво рекох: „А шта опет хоћете да штрајкујете?". Он се насмеши благо и одговори да њему о том није ништа познато. Конспирација није успела јер сам ја и пре разговора са др Миланом Костићем наслућивао да се нешто спрема. То се није могло заташкати! Кад сам ја Миланчету саопштио шта ми је др М. Костић рекао, онда и он није имао куд него ми признаде да ће ступити у штрајк ради неких захтева које им Управник оспорава да их испуни. Ја га наговарах да нема смисла ићи у штрајк, кад ето – постићи ће то без штрајка. Моје наговарање није имало успеха. Комунисти су због вести да ће им Мин. Правде одобрити све њихове захтеве, решили још чвршће да баш ступе у штрајк. То су они и преко својих људи дознали, да је депутација Удружене опозиције код Мин. Правде успела, и баш их је то учврстило у одлуци да ступе у штрајк, да би показали својим истомишљеницима да су „борбом извојевали оно што су захтевали од Управе, а ова им није дала". Онима, који су у ову ствар били упућени, јасно је било да они нису ништа постигли штрајком јер је ствар била одлучена још пре штрајка. Ја сам мој разговор са др М. Костићем, као и разговор са Миланчетом Миловановићем, саопштио Управнику Радослову Браловићу. Саопштио сам му и детаље о интервенцији Удружене опозиције у Мин[истарству] Правде, а које ми је др М. Костић саопштио да је било врло драматично. Нека млада жена чији је муж или рођак затворен наводно у Билећи, напала је врло жучно и бучно Начелника у Мин. Правде, да је овај, не могавши је слушати, изашао из канцеларије.

Кад су дакле одлучили да штрајкују, ја сам им саветовао да диспензују[57] од штрајка они сами оне који су болесни и слаби. Тих дана

---

[56] Миланче Маринковић. Податак о тачном презимену овог осуђеника налазимо на стр. 113 књиге 3 „*Трагом митровачке казнионе*", аутора Н. Драгановића и Ђ. Цвијановића.

[57] Диспензација – дељење, раздвајање, ослобођење, разрешавање од неке обавезе. Radomir Jovanović, *Veliki leksikon ...*, 294.

је враћен из овд[ашње] цивилне болнице и Стипан Јавор, који је онде оперисан од киле. Јавор је био човек педесетих година, осредњег раста, просед, средње јака костура, млитавих мишића, а после операције нешто ослабео. Иначе имао је хронични бронхитис. И њега сам нарочито упозорио да не штрајкује, а он ми је загорским дијалектом одговорио – шта ја мислим, како би се он својим друговима изневерио. Тако су они сви без изузетка ступили у штрајк глађу. Тај штрајк није био опасан по изгладњивање, јер су си осуђеници могли спремити у сламарице нешто шећера пошто су га дуже времена припремали. Незгодан би био за њих, да их је Управа пребацила у ћелије. Напред сам споменуо да је Министарство Правде, коме су преко делегације Удружене опозиције били достављени захтеви осуђеника, обећало да ће их одобрити, те штрајк није дуго ни трајао. Кад је штрајк престао, болесници који су из болнице отишли, да се придруже штрајкачима, вратили су се у болницу. Неко погоршање њиховог стања није установљено ни код једног осим код Стипана Јавора. Он је имао велику ватру, убрзано било, помодрио је у лицу, тешко је дисао и кашљао много. Тужио се и на пробаде с десне стране. У први мах сам мислио да је наступило код њега запаљење плућа, али се трећи дан испоставило да је добио *abscess* плућа, који се провалио и он почео испљувати крваво гнојав испљувак који је очајно смрдео. Пошто га нисам могао сепарирати у посебну собу, морао сам натапати крпе у терпентинско уље, да ублажим смрад.

Ја сам му саветовао да обавести породицу да је тешко оболео. Он је то брзојавом и учинио, а већ сутра дан дошао му је и син из Загреба који је онде имао трговину музичких инструмената. Дошао је и загребачки лекар, др Белошевић син бившег Вел[иког] Жупана. И он је прегледао болесника, сложио се потпуно самном у погледу дијагнозе и терапије. Управник је Јаворовом сину дозволио на моју препоруку, јер се радило о врло тешком оболењу које ће – како ће у току даљег излагања бити јасно довести до смрти, да може стално бити уз болесног оца. Јавор је после 6-7 дана болести умро, у ноћи између петка и суботе, пред Духове католичке.

Када сам у суботу уочи Духова дошао у Завод, прва неугодна вест за мене била је ова – тамничар ми је предао акт Управника Завода који ме одређује за свог заменика, пошто ће се службено налазити неколико дана у Београду. Управник је знао, да ја нисам никад желео да га у дужности замењујем и да би ја ту његову наредбу гледао да отклоним од себе, али он је баш зато то тако и извео да ме актом извести и да ја акт добијем онда кад он већ не буде био у Ср[емској] Митровици. Он није имао поверење у остале чиновнике. Друга вест је била, коју ми је тамничар саопштио, да је Јавор Стипа умро.

У току пре поднева, дошао ми је син пок[ојног] Јавора и изјавио да жели леш свог пок. оца да пренесе у Загреб. Ја сам му то одмах и одобрио. Према одредбама Закона о извршењу казни лицима лишених слободе, у случају да неки осуђеник умре у Заводу и породица у року од 24 сата затражи да јој се леш изда, Управа Завода ће дати одобрење да га породица сахрани. Ту је сад требало издати писмено одобрење, на основу цитираног закона, које [је] Управа Завода издала сину Јаворовом, а уз одобрење добио је и разгледницу[58] о смрти и болести пок. Јавора коју је Заводски лекар издао. Обе потврде потписао сам ја: једну као заменик Управника а другу као лекар Казненог Завода.

Са та два документа је Стипе Јавора син отишао у Градски физикат, предао молбу да му се дозволи пренос леша из Ср. М[итровице] у Загреб. Ту је опет даља процедура следећа: образује се Комисија од 2-3 лица – Градски физикус, шеф полиције и записничар који ће извршити т. зв. „паковање леша", да леш буде стављен у дрвени сандук, а потом у лимени чији поклопац треба да се залетује.

Ја сам одмах, чим сам издао дозволу којом се леш пок[ојног] Стипе Јавора предаје његовом сину ради сахране, узео телефонску слушалицу и затражио од ср[емско]митровачке телефонске централе да ми да везу са загребачком полицијом. Кад сам везу добио, известио сам шефа с којим сам говорио да је Јавор Стипан, који се налазио у Казненом заводу у Ср. М[итровици] на издржавању казне на коју је осуђен по Закону о заштити државе, умро и да је леш издан његовом сину, који ће га аутом пренети у Загреб ради сахране. Кад сам то обавио, мислио сам да сам по тој ствари све учинио и за мене је то било свршено.

Што се касније догодило, нешто ми је лично познато, а нешто сам директно или индиректно дознао, но све нисам. Знам само да је било много приговора са стране одговорних фактора, а они су у главном потицали што та лица нису познавала прописе Закона, јер да су их знали не би мени никакову кривицу приписивали, јер ја сам у свему наступио у смислу Закона.

Зашто сам у опште дао дозволу за пренос леша? Читава болница са болесницима, болничарима, па преко њих сви осуђеници у Згради младића, све особље Завода, син и лекар Белошевић, знали су од чега је боловао и умро пок[ојни] Стипе Јавор, а Закон о извршењу казне лицима лишених слободе није правио питање од чега је покојник боловао, а санитетски закони су предвиђали како треба поступити при преносу лешева оних лица која су умрла од какове заразне болести.

У суботу, у очи Духова, седио сам у кафани око 17^h и играо преферанс. Приступи ми један младић, није рекао како се зове, ја сам

[58] Извештај о смрти - „мртвачка разгледница". *Речник српскохрватскоīа књижевноī језика*, Књига пета, П-С, Нови Сад 1973, 356.

га сретао на улици, али нисам имао појма ко је и шта је. Тај младић ми одмах поче некако на нељубазан начин говорити да га је упутио шеф полиције да ме пита, како сам могао дозволити пренос леша пок[ојног] Стипе Јавора. Мени је било доста, и ја му врло оштрим тоном одговорим да такове усмене поруке од његовог шефа не примам, а ако његов шеф жели по тој ствари какове информације нека се изволи лично потрудити до мене, па ће их добити – њему немам ништа да одговорим. Тај поступак ме је толико револтирао, да сам прилазећи столу рекао: „Ако се Југославија боји мртвог Јавора, треба да пропадне".

Чуо сам – да су тог дана у суботу радили много телефони Загреб – Н[ови] Сад са командом жандармерије.

У суботу касно у ноћ, око 11[h], зазвони звоно у мом стану. Пођем на улични прозор и спазим казнионска кола пред кућом. Наредник, стражар Боршчак Јожа, на моје питање: „Јожа, шта је ново?", окренуо главу према прозору, ставио леву руку на образ да га валда нико сем мене не чује и тихо довикује: „Господин Министар зове. Али је телефонисткиња рекла да не морам из Завода телефонирати, могу отићи и на градски телефон. На телефону се јавим ко сам, а са противне стране се јавио Драгиша Цветковић. Запитао ме је шта је то са случајем Стипана Јавора. Ја му у кратко изложим све о болести, смрти и мојој одлуци према пропису Закона. Он саслуша, није ме прекидао и кад сам ја завршио захвали ми, ја спустим слушалицу и вратим се кући да наставим спавање.

У граду нису [први] дан Духова ништа учинили. Комисија која ће присуствовати паковању леша решила је да то учини у понедељак и ако је могла комотно то обавити у недељу, јер је Јавор умро у ноћи од петка на суботу.

Али ако у граду није Комисија журила, журили су се агитатори Удружене опозиције да случај Јавора искористе за демонстрације против владе! Сва већа места су обавештена – на путу од Ср[емске] М[итровице] до Загреба – да ће леш „мученика", „народног хероја, кога је београдска влада у Ср[емској] Митровици убила" и паролама сличним, бити у понедељак аутом пренет у Загреб. Прва група манифестаната сачекала је ауто на прузи која дели Ср. М[итровицу] од Казненог Завода. Ауто је успорио, није имао спроводника службеног, а можда је и стао те су демонстранти са пар речи и ускликом „Слава му", одали почаст „мученику". Пут је водио кроз села и пошто је био празник, улице су биле пуне света. Доста је било да ауто стане, макар да шофер узме воде да успе у хладњак (макар да то није потребно било), свет би се окупио око аута и публике се створило за час да чује говор који би вешт агитатор у напред обавештен о пролазу аута са лешом одржао.

Но, то није ништа према оном што се догодило у Загребу. Тамо се на Мирогоју[59] скупило врло много света, на десетину хиљада људи и кад се та маса сручила после обављеног погреба, и почела демонстрирати загребачка полиција је имала пуне руке посла док је рашчистила улице и успоставила ред и мир.

Све се то могло избећи да су власти у недељу рано наредиле пренос до Загреба и да се ауто није задржавао у местима. Али опозиција је и овом приликом надмудрила власт!

Трећи случај, мало необичан, догодио се опет на духовски понедељак.

У овдашњем притвору Окруж[ног] суда налазио се неки човек између 40-50 год[ина] који је убио жену, а после убиства потегао нож и пресекао си гркљан. Лекари су га у болници оперисали – сашили гркљан, а када је прездравио одведен је у притвор Окр[ужног] суда. Али рана није зарашћивала без компликација. На унутрашњој страни душника стварале су се гранулације, што народ зове дивље месо и сужавале душник. Кад је то сужавање претило да загуши човека, спречавајући пролаз ваздуха у плућа, хонорарни лекар Окр[ужног] суда др Беначић упути поменутог у Казн[ени] завод ради лечења.

Други дан Духова је празник и ја нисам ишао у Завод, у празничне дане сам ишао само по потреби. Главни болничар Ранко Лучић, свршен правник – економ Градске болнице, суђен због проневере, кад је спазио каковог болесника треба да прими у болницу напише цедуљу и замоли службујућег чувара да се ова цедуља хитно упути мени, да дођем, да видим болесника који се налази у критичном стању. Ја сам одмах пошао у Заводску болницу и чим сам спазио болесника било ми је јасно да је потребна хитна интервенција специјалисте ларинголога – хирурга.

Узмем телефон и о свему потанко обавестим Управника завода, а на упитницу болесног притвореника напишем да му се у болници не може указати стручна помоћ, него је потребно упутити га на оделење за болести носа грла и уха или у најмању руку на хируршко оделење. Да не би болесник – који је био помодрео у лицу, тешко дисао, на далеко се чуло свирање ваздуха при дисању а кашаљ га гушио, био изложен напору пешачења од 2 клм (колика је удаљеност Казн[еног] Завода до Окр[ужног] суда) наредим да га превезу на колима која су носила из Завода храну за притворенике Окр[ужног] суда.

Кад после подне, ко долази до мене, а оно чувар Окр[ужног] суда спроводи притвореника. Чувар ми рече да је претседник Окр. суда поручио да примим болесника у Зав[одску] болницу. Ја му одговорим: „Поздравите г. Претседника Окр[ужног] суда али га ја не могу примити

[59] Централно и највеће гробље у Загребу. (прим. приређивача)

у Завод[ску] болницу, јер му тамо не може бити указана стручна помоћ, и да ми таке и сличне болеснике не лечимо у Зав[одској] болници, него их шаљемо на одговарајућа оделења болнице. Да ако г. Претседник жели, нека изволи доћи до мене, да ћу му дати сва потребна обавештења кад је то пропустио да учини његов лекар који треба да зна који болесници се могу лечити у болници Казн[еног] завода. Да примим таког болесника, свестан да не може добити стручно лечење – не могу".

Сутра дан сам пријавио Управнику и оно што се после нашег телеф[онског] разговора десило и опширно му изложио шта је ту требало учинити, јер претпостављам шта у тој ствари запиње. Вероватно запиње немање кредита код Окр[ужног] суда за такве случајеве. Ту има [две] могућности за решење случаја, или притвореник има новаца – имање из ког ће се болнички трошкови платити, или је без иметка и новчаних сретстава, онда болнички трошкови падају на терет надлежне општине. А да сам тог притвореника примио у Завод[ску] болницу, морала би га Управа Завода одмах упутити за Београд. Казнени Завод може плаћати болничке трошкове само за осуђенике а не за притворенике.

Да је Претседник суда хтео самном лично да говори ствар би се свршила брзо и јасно, али он, сујетан по природи, увређен да га лекар није послушао, седа и пише тужбу Мин[истру] Правде Божи Максимовићу.[60] Мин[истар] правде шаље тужбу Управи Казн[еног] Завода. Тужба стиже једне суботе пре подне, а Браловић упућен у ствар, одговара на тужбу без мене. Жалим што нисам лично ја одговорио. У место да ми се призна да сам правилно поступио, с намером да се болесник упути тамо где ће добити одговарајуће лечење, треба да будем крив. Но предмет није даље потезан. Болесник је суђен и као осуђеник дошао у Завод, те ми...[61]

Нека туку господине, само нека добро раниду

Једног јутра кад сам дошао у Заводску болницу дочека ме канцеларијски писар – болничар, осуђеник Стеван Кораћ бивши митровачки трговац са колонијалом[62] на велико, па ми смејући се рече: „Да видите г. докторе, какав занимљив разговор води Огњен Прица са Цигом Јовано-

[60] Божидар Максимовић (1886-1969), један од првака Радикалне странке, био је министар у више мандата у периоду од 1924. до 1940. године. (прим. приређивача)

[61] Остатак текста није пронађен у сачуваним докторовим списима (прим. приређивача)

[62] Колонијал, разна роба из прекоморских земаља, претежно из колонија, трговина која продаје такву робу. Колонијална роба, производи жарког појаса, нарочито из некадашњих колонија европских држава: кафа, шећер, чај, зачини и сл. Radomir Jovanović, *Veliki leksikon* ..., 679.

вићем". Огњен Прица – Професор, налазио се у Казненом заводу, суђен по Закону о заштити државе од Суда за заштиту државе у Београду ради комунизма. Прица је био необично симпатичан млад интелектуалац и био је чест гост у болници. Није никад теже оболео, али је имао једну хроничну кожну болест *Psoriasis* (задебљање кожног епитела у пределу лактова и колена). И ако од те болести није било излечења, она је била разлог и оправдање за његов чест пријем у болницу, да се мало одмори и ослободи рада у радионици. Прица је био висок, средњег костура, беле коже лица и тела, кратковид, носио стално наочаре, црне косе. Кад сам свршио амбулантни преглед пођох у болесничку собу да и тамо прегледам лежеће болеснике. У приземној соби, одмах до амбуланте, налазио се у једном кревету Прица, а одмах до њега сремски Цига Јовановић: око 50 г[одина] стар, висок, мршав, црне косе, нешто просед. Запитам Цигу: „Но Циго, о чем' си ти са Професором Прицом разговарао?". На то ће Цига: „Пита ме г. Професор да ли у ћелији туку осуђенике?". „А шта си му ти Циго, на то питање одговорио?", упитах ја Цигу. „Ја му рекох: нека туку господине, само нека добро раниду",[одговори он].

Цига се за време издржавања првостепене казне налазио у ћелији и оданде је примљен у болницу ради лечења. Сиромах Цига, научио на батине које је добијао по затворима и сматрао да су оне обавезне да се деле по затворима, а није схватио куда Прица циља са питањем. Прица је на дискретан начин хтео да дозна од Циге да ли у ћелији туку осуђенике. Тај податак је комунистима и те како требао, да га на рапорту изнесу пред Управника протестујући за недостојан и незаконит поступак чувара према осуђеницима. Сви смо се слатко смејали. Они који су мање разумели и нису прозрели суштину питања смејали су се на свој начин – доброћудном Циги, навиклом на батине, а други који су схватили Прицу смејали су се и Прицином питању и Цигином одговору.

Огњен Прица као комуниста није имао државне службе, не знам да ли је дипломирао или је био студент. Звали смо га Професоре. Често сам с њим разговарао о многим темама. Он је због тога што је био познат полицији као комуниста упознао многе затворе. Он ми је причао како су се често полицијски органи, кад им се неки притвореник жалио на модрице по телу настале од батина, иронично смешкали и поменутом су одговарали: „Ма бежи, није то ништа, него си се ти намазао мастилом". Прицу су усташе у Загребу убиле одмах по доласку на власт, међу првим лицима која су стрељали. С њим је стрељан и Отокар Кершовани,[63] бивши питомац Казн[еног] Завода у Ср[емској] М[итровици], необично интелигентан и културан омладинац, натучен знањем.

[63] Отокар Кершовани (1902-1941), југословенски новинар, истакнути марксистички публицист, и активиста Комунистичке партије Југославије. Осуђен је 1930. на десет година робије у Сремској Митровици. (прим. приређивача)

Хебранг Андрија

Новине су донеле извештај о суђењу код Суда за Заштиту Државе у Београду, где је суђено групи Усташа. Један или двојица су осуђени на казну смрти вешањем. Идућег дана, кад сам дошао у јутро на рад, требао сам прегледати *„Zuwackse"*[64] – ново придошле. То је била група Усташа. Међу њима је био и Андрија Хебранг. Он је био врло узбуђен и плачевним гласом је причао, да су морали присуствовати вешању свог друга (својих другова?), и то га је потресло и узбудило до те мере да он не може никако да се смири. Моли ме да га спасим ћелије. Кад сам га прегледао није изишао из собе прегледа у ходник да се обуче, него је стао до радиатора и кукао. Ја сам имао увиђавности према људској невољи. Знао сам, да затвор и усамљеност не подносе сви људи једнако. Човек са већим духовним прохтевима односи се другачије према усамљености или заједници него што то чини човек духовно тром. Један интелектуалац теже подноси затвор него примитиван човек.

Ја сам предложио управнику да ослободи Андрију Хебранга. Он је био (адвокатски приправник)[65] у неком Славонском месту. Управник је прихватио мој предлог, ослободио је Андрију Хебранга ћелије и он је одмах дошао у Скупни затвор.

Хебранг Андрија је био темпераментан и немиран дух. Волео је галамити. Недостајало му је озбиљности. Приликом једног штрајка, нашао је неки разлог да се и о моју личност очеше. Ја сам му поручио, нека се сети како је изгледао кукаван кад је дошао у Завод и шта сам му ја учинио. Ако је он заборавио, нисам ја заборавио. Никад више није ни једну реч критике дао од себе што се тиче болнице, болничког особља, лекара и реда у њој.

Он је после изневерио Усташки покрет и преориентисао се у Комунисту. Ја рачунам: он је био каријериста. Камуфлирао се у Комунисту. Његово камелеонство довело га је коначно онамо: „обесио се", а тога се у души највише бојао.[66]

---

[64] *Zuwachs* (нем.) прираштај, прираст, повећавање. Svetomir Ristić, Jovan Kangrga, *Enciklopedijski Nemačko-Srpskohrvatski rečnik*, II, Beograd 1963, 766. У овом контексту односи се на раст у броју робијаша. (прим. приређивача)

[65] Изнад адвокатски дописано накнадно: тргов. агент. (прим. приређивача)

[66] Андрија Хебранг (1899-1849), политичар, један од активнијих чланова Комунистичке партије у међуратном периоду. Осуђен 1929. на дванаестогодишњу робију. Након рата, због политичких превирања са СССР-ом, врх Комунистичке партије Југославије одлучује да га уклони. Оптужен за сарадњу са усташама и издају. Наводно починио самоубиство у затвору 1949. Види: HEBRANG, Andrija. *Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025 (https://hbl.lzmk.hr/clanak/55; приступљено 15.08.2025); *Tko je tko u NDH*: *Hrvatska 1941.-1945*, Zagreb 1997, 151-153.

Афера Степић

Око год[ина] 1933-34. објавили су престонички листови велики аферу. Режисер[67] Министарства унутр[ашњих] послов[а] у Б[еограду], Степић извршио је проневеру. Радило се о милионској свoти. Тако је једног дана доспео у Казнени Завод у Ср[емској] Митровици јунак те афере. Сиротиња кад изврши неку крађу дође у Завод у својим ритама, неугледан, чупав и мршав, а с њим дођу и пресудна акта које спроводник осуђеног донесе у Завод. „Велика господа", кад изврше крађу великих размера, долазе у Завод елегантно обучени, на фијакеру са станице, а спроводник суда на боку фијакера са пушком међу ногама, док осуђеник који плаћа фијакер са станице до Завода седи на стражњем седишту. Таку слику сте могли често видети суботом око 10^{h} пре подне, кад Београдски путнички воз стиже на [сремско]митровачку станицу. Обично је Београдски окр[ужни] суд суботом упућивао осуђенике у Завод. Спроводник је и овом приликом носио са собом осудна акта и осуђени је обично био снабдевен многим уверењима, лакарским обично, да докаже своју „болест". Ово су били „клептомани", „неурачунљиви људи", а они први „тат[68] по навади". Ја сам уверења, која би ми осуђени предочио, пажљиво прочитао. Поступао сам увек по свом убеђењу. Који пут бих само осуђеном рекао, да та уверења овде немају ону важност коју у њима лекар препоручује, можда је било боље да их је предочио Суду, који га је судио, да их има у виду при одмеравању казне. Али ја сам увек све жалбе осуђених узео у разматрање, и трудио се, да установим да ли су оне оправдане или су само смишљене да ме заведу у блудњу.

Дакле, и Степић је дошао у Завод и донео уверења о болести. Према том уверењу, код Степића се радило о *progressivnoj paralysi* у њеном почетном стадијуму, а на основу оболења од Луеса[69]. Добро. Видећемо. Узео сам га на посматрање, извадио крв и кичмени сок ради анализе и послао у лабораторију, а [и] друге прегледе сам извршио. Степић је одмах почео „лудовати". Био је немиран, галамио је. Сумња је постојала да није здрав. Држати га таквог у Заводу није изгледало

Докторове оптужбе о Хебранговој припадности усташком покрету у овом поглављу су у потпуности неутемељене и вероватно су продукт индоктринације од стране снажне комунистичке пропаганде у периоду хапшења Хебранга и личних анимозитета између њих двојице. (прим. приређивача)

67 Ова транскрипција је претпоставка пошто је реч нечитка. (прим. приређивача)

68 Татарин – фигуративно жестока и насилна особа. Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник*..., 1210.

69 Други назив за сифилис (*Lues veneraea*). Radomir Jovanović, *Veliki leksikon* ..., 782.

опортуно. А пошто је упућивање на притвореничко оделење државне болнице било регулисано, сматрао сам да је боље да се упути у Београд. И тако предложим Управнику, који одобри мој предлог, те се Степић упути у Б[еоград] на притвореничко оделење где га је могао прегледати лекар специјалист за душевне болести, па нека он каже своју реч. Проневерене паре, од којих се нешто задржало у Степићевом поседу, су касније вероватно имале неки утицај. Јер Степић је са притвор[еничког] оделење држ[авне] болнице убрзо доспео у душевну болницу у Београду, која је послала извештај у Завод да болује од *Paralys. progress*, да се онде лечи и да ће лечење изискивати дуже времена. Управа Казн[еног] Завода је регистровала тај извештај а Управ[ник] Браловић је чешће тражио извештај из Душ[евне] болнице – чији шеф је био др Барбат – која је увек одговарала стереотипно: *Лечи се, треба још да остане у болници*. То би ишло тако даље да није случај одлучио. Управ[ник] Браловић ишао је једне суботе у Београд службено. У понедељак, Браловић је био на дужности кад сам га после обављеног посла, као обично пре него што ћу отићи у град, посетио. Браловић после поздрава и реферата, који сам имао да му обавим, узе цигарету, насмеши се и завали у столицу. Опсује нешто не велико и рече ми: „А шта велите д[окторе] на ово? Возим се у Београду трамвајем и стојим на стражњој платформи. На једној станици кога спазим да улази у трамвај? Главом Степића, елегантно обученог у цивилно одело. Профиксирам га, овај ме примети, али се учини да ме не види и продужи у кола напред. После обављеног посла у граду, решим се да лично одем у Душевну болницу. Стигавши у болницу спазим Степића на ходнику, у болничком вешу и мантилу. Какав Вам је тај [доктор] Барбот?“. Рекох му да га знам из Граца, као колегу. „Ја сам са [доктором] Барботом, после упознавања с њим, кад сам рекао ко сам, шта сам, и шта сам пре [сат-два] видео у трамвају, имао врло оштар разговор. Скренуо сам му пажњу на изигравање закона и [слично]. [Доктор] Барбат је био врло збуњен и некако изјавио [да] још треба да се извади кичмени сок ради прегледа и потом ће бити враћен у Завод Степић“.

Кратко време после тога, вратио се Степић у Завод. Сад више није „лудовао“, а није било ни потребе за то. Време проведено у Душевној болници, урачуна[т]о му је у „рок службе“ у робију. Стекао је некако право на слободњаштво, где је смештен, а кад је стекао право да се предложи на условни отпуст, брзо је пуштен из Завода.

Благајници Казненог Завода

Кад сам први пут дошао у Завод, благајничку службу вршио је Милан Вујичић. Старији човек, крупан, кратковид, дебељкаст, са

брадицом, проседе косе и бркова. Миран и озбиљан. Књиговође није било у Заводу! Он је рачуноводство водио на примитиван начин. Примање на једној страни, издавање на другој. Преглед благајне је Управник вршио обично 1. и 15. у месецу. И то је ишло тако: „Г[осподине] Вујичић, спремите благајну", рекао би му Управник кад је хтео да обави преглед благајне. А благајник би средио своје књиге, док би Управник држао рапорт са осуђеницима. Подвукао је ставке примања и издавања, сабрао и видео да ли му недостаје што од новца. У том случају (ако би му усфалило новца) би отишао до трговца-колонијала и бифеја, на крај Колоније, код ког су службеници и стражари пазаривали и имали известан кредит, и од њега узео на зајам. Обично је то било [петнаестог], јер [првог] имао је плату да попуни евентуални мањак. Ту се никад није радило о већој суми. Управник би обавио ревизију, потписао, а благајник би се раздужио одмах код трговца, вративши му позајмљену суму.

Кад сам други пут дошао са службом у Завод, дакле 1. [јануара] 1931. год[ине], Вујичић није више био благајник. Он је добио старосну пензију. Од 1922-1931, док нисам био у Заводу, он је много остарио, пушио је, алкохол је трошио доста. Жена – Хрватица, са кћерком отишла је од њега и он је живео сам „као курјак", што рекао наш народ. Жена је живела одвојено од њега, али нису били разведени те је она примала после његове смрти породичну пензију. Као пензионера ударио га је шлог те је убрзо и умро.

Кад сам други пут дошао у Завод затекао сам другог благајника: Милана Рађеновића, Србина из Горњих Крајева[70] (У осталом многи административни чиновници били су из Горњих Крајева, ислужени жандармеријски подофициpи или ислужени подофицири стајаће војске бивше А[устроугарске] монархије). Човек 40-тих година, леп, здрав, уредан, али враголаст. Преглед благајне се вршио на уобичајени начин. Једног дана била је најављена Комисија за ревизију благајничког пословања из Београда.

Рађеновић, чија савест вероватно није била чиста, реши се: [под један] – да узме сав новац који се затекао у благајни и [под два] – да у овдашњој пореској управи уновчи један „чек". Рече Управнику Пушићу да треба да иде у пореску управу, јер комисија која треба да дође из Београда може тек око ½ 10 возом да стигне, а он ће се дотле вратити из града пошто има доста времена. Овај му то одобри. Рађеновић није успео да уновчи „чек" у пореској управи јер није имао оба потребна потписа. Недостајао је потпис Управников, и чиновник пореске управе

[70] Доктор вероватно мисли на север тадашње Мађарске (у оквиру Аустро-угарске монархије), односно данас је то територија Словачке. (прим. приређивача)

није хтео да му исплати новац, а радило се опет о суми око 500.000 дин[ара]. Не свршивши посла врати кола у Завод а он се изгуби у граду. Стражар, који га је возио, дође с колима натраг, а није о том никог извештавао јер за то није ни имао разлога. Дошла је Ревизиона комисија од Мин[истарства] Правде из Београда, треба прегледати благајну, а благајника ни од корова. Створила се узбуна, телефонирај на све стране, нико не зна о њему ништа. Нареде да се обрати пажња на „рампе" на излазу из града. Ни тамо га нико није приметио, као да је пропао у земљу!

Рађеновић је био ожењен, имао је младу, здраву и лепу жену и неколико деце, али је живео лакомисленим животом. Сваки дан је ишао у град и у периферијским кафанама проводио вечери. Да ли је много трошио или је само тражио друштво лаких жена, није ми познато. Расписане су и потернице за њим. Но, ни то није довело до жељеног успеха.

После пола године одприлике, пуче глас по граду, Рађеновић се вратио, јавио се у тужиоштво и сад се налази у истражном затвору. Где су паре? Вели, скривао се по Фрушкој Гори, спавао у шуми, новац држао под главом, па су му га једне ноћи украли. *Si non e vero, bene trovato*.[71] Не знам ко ће му паметан веровати?! Добио је 8 ½ год[ина] затвора. А што је најлепше, зли језици су говорили да се он у опште није из града удаљавао, него се скривао код једног свог пријатеља, бившег општинског бележника, код кога је за све време био на тавану.

Рађеновић је био у опхођењу са људима у служби и ван ње врло углађен и пажљив. Кад је издржао [прво]степену казну (ћелију), одреди га Управник на рад у слагалиште одела и рубља. Тако једног дана, дође један осуђеник, који је радио на економији на пустари, у слагалиште одела код Рађеновића да му овај да ново одело за његово дотрајало. Рађеновић, услужан по природи, хтео је овог да задовољи и стане претраживати одела да му да одговарајуће одело. Осуђеник пак коме се можда журило, а можда и зато што је био по природи џандрљив, опсује нешто крупно, пошље овог у место „рођења", уз примедбу: „Шта пипкаш и чуваш то одело, боље да си тако пипкао и чувао државне паре па не би био овде?". Рађеновић, увређен на грдњу, оде на жалбени рапорт код Управника који казни осуђеника, али су многи тако резоновали – наравно увреду нису одобравали.

После Рађеновића дошао је за благајника један свршен богослов, који је у Мин[истарству] вера био благајник и наводно му ни тамо нису били чисти рачуни. Па како је то освештано правило, по ком се и данас поступа, и он је из Мин. вера у Београду премештен у Срем. Митровицу за благајника Казненог Завода.

---

[71] Ако није истинито, ипак је лепо замишљено. (прим. приређивача)

Врло културан човек, лепог опхођења, мучно...[72]

Често се жалио на „велик“ посао. Једаред дође у канцеларију Управникову – тада је био Управник Радисав Браловић, и рече у мом присуству: „Бре Рацо, погибох од посла“, а овај му одговори: „А ко те је звао овамо? Требао си ићи у попове, узети кадионицу у руке и сви би те љубили у руку“.

Браловић ми је у више махова говорио да сумња у исправност благајникову, али не може да нађе кривицу. Жалио се и у Мин. Правде, али они нису ништа предузимали. У то време био је у Заводу и књиговођа. Млад, тек из клупе изашао. И он је вероватно нешто приметио и рекао Управнику, али ми није познато поближе ништа. Управнику сумња није дала мира и једног јесењег дана, четвртак или петак, напише две наредбе, једну којом упућује Управника Казн[еног] Завода на службени пут у Б[еоград], а другу којом мене одређује да га за време његовог одсуства замењујем у управничкој дужности!

Сл. 23. Управна зграда Казниоие

У суботу био је магловит дан. Наредим да дођу кола по мене око 5^{h} по подне да дођем у Завод и посвршавам административне послове, потпишем пошту и остало, кад око 6^{h} закуца неко на врата канцеларије. Нисам се надао никаковој посети и био сам немало изненађен кад у канцеларију ступи Пера Митровић, инспектор Мин[истарства] Правде за рачунске послове. Концем недеље, па још после канцеларијског

[72] Недостаје наставак реченице. (прим. приређивача)

времена, посете су обично ретке. После поздрава, инспектор ми стави на сто решење Мин. Правде према коме се одређује да прегледа све рачунско-економско пословање у Заводу. Ја, кад сам акт прочитао, рекох му да му се стављам на расположење и упитах шта треба да се учини?

Он ми рече: „Запечатићемо благајну, складишта, магазине [и] подрум". Пођосмо у благајну. Благајник је на широком писаћем столу разастро силне папире и радио. Уђе Пера с којим се благајник „улично познавао" и ја. Ја изложим благајнику циљ посете инспектора Пере. Благајник се маши за табакеру. Извади цигарету, запали је, повуче, али је при том дрхтао рукама у тој мери да сам ја одмах помислио „овај је печен". После њиховог објашњења шта све има у којој благајни, спремише у благајне шта су требали, узеше печате и запечатише благајне, закључаше сва улазна врата у благајну – троја у свему, па их сва троја запечатише. Инспектор ми рече, да ме чини одговорним ако се до понедељка на печатима што деси и врата отварају. Ја позовем тамничара и учиним њега одговорним за тај случај, и наредим да у ходник пред благајну постави стражу од најповерљивијих и најбољих чувара. Магазини складишта су запечаћена редом, једно за другим, али је изостала театралност и озбиљност, те ми је било јасно да инспектора првенствено интересује благајна. По обављеном послу вратим се у град.

У понедељак кад сам дошао на дужност чујем да се Управник Браловић вратио из Београда. После обављене визите свратим до Управника да му реферишем шта се десило за време његовог одсуства, а нарочито у вези са доласком инспектора Пере.

Он ми рече, ја сам у петак био у Мин[истарству] Правде и рекао да се нећу вратити у Срем[ску] Митровицу ако ми не пошаљу инспектора да прегледа пословање благајничко. Односно, рекао је, нећу се вратити док ми не пошаљете, па кад се уверио да је инспектор отпутовао за Ср. М[итровицу], дошао је и он за њим у недељу. Рекао сам у Мин[истарству] Правде да сумњам, навео што у мени подржава ту сумњу да је рад исправан, [да] сам нисам у стању да пронађем кривицу за коју сам уверен да постоји, зато молим и енергично захтевам контролу!

После мог реферата пођем на излаз из Управне зграде, да се одвезем у град. Наиђе и благајник видно узрујан, јада се да му је инспектор Пера на првој страни благ[ајничког] дневника установио мањак у 7.000 дин[ара] – настао услед лошег сабирања. Да ли бих му могао посудити 7.000 дин, јер инспектор неће да иде даље с радом док тај мањак не попуни? Он верује да мањка не може бити, вероватно се ради о погрешном сабирању. Ја му рекох, ако је само 7.000 дин[ара] набавићу Вам ту суму, али ако је мањак већи, не вреди Вам ни тих 7.000. Оде благајник у град и код свих пријатеља и познаника учини

позајмице. Некима, чији су рачуни требали да буду исплаћени, покупи од њих потписане потврде да су новац примили али их није исплатио, и тако је настављен инспекторов рад. Ем је неки мањак искрснуо, он га је одмах попуњавао! Прошла је ревизија, благајник је суспендован, против њега је поднета пријава. Истодобно се код овд[ашњег] Окр[ужног] суда водио и претрес против благајнице овдашње Пореске управе – Петриновићеве, па будући је благо кажњена није ни благајнику могло бити строго су[ђено] – вели публика! У главном није рђаво прошао, суђен је условно због неуредног вођења благајне. Ја се у то не разумем, нисам у ствар дубље улазио јер ме се није тицало, а и што сам знао, детаље сам заборавио. Знам једно у чему се [не] варам, да му је покојна мати била врло честита и симпатична старица, да му је жена била савршено уредна домаћица, вредна, која је могла многима послужити за углед како се кућа, кухиња, муж и деца држе у реду.

Фамозни кофер

У својој књизи „Кућа оплакана“, Чолаковић на страни 106 своје књиге спомиње фамозни кофер, у ком је неки чиновник Казненог Завода сваког месеца слао својој кући крадене ствари и то после [првог], кад је тачно по књигама утврдио колики му је вишак и шта може украсти, а да му контрола не нађе мањак.

Ја не знам о том фамозном коферу ништа, а верујем да у Ср[ем]. М[итровачком] Казненом Заводу такав кофер није постојао, јер су мени осуђеници скоро све поверавали. Био сам упућен у многе, скоро све ствари. Нарочито ако се радило о неисправности службеника, знао сам боље и од Управника.

Али мени је познат један други кофер, а који Чолаковић, нити они који су после њега били у Казненом Заводу, а писали о приликама у Казненом Заводу, не спомињу ништа.

Из Завода су упућивани осуђеници, којима је било потребно специјалистичко прегледање, у Београд. Они су предавани на притвореничко одељење Државне болнице. Сваки је носио за Б[еоград] једно коферче, а коферче је било увек једно, те једно, а путници – осуђеници, су се мењали. То коферче је имало дупло дно и сву илегалну преписку су Комунисти у њему носили из Завода, односно у Завод. Специјална полиција у Београду, ушла је у траг илегалним лецима и означила у свом извештају Казнени Завод у Ср[емској] М[итровици] у ком се ти леци фабрикују, односно састављају. Али, нико никад није боље прегледао то коферче! Није пронађен канал којим су леци из Завода путовали.

Куриозума наводим још један случај, где је полиција ушла у траг протурању лажног металног новца, који се у Пожаревцу, у

механичарској радионици фабриковао. О тој афери писало је својеобично и у дневној штампи.

Иначе шверц је цветао у Заводу. Шверцовало се са свим и свачим. Из радионица се шверцовао материјал, алат, шверцоване су израђене ствари „народне радиности", четке за одело, обућу, дозе – табакере, фигуре за шах, упаљачи звани фекете, крпе и сл. Али су често највећи шверцери у грађанству, били најревноснији чувари поверених им ствари. Навео сам случај болничара Момчила, како је реаговао кад је ухватио „лопова", који му је покушао украсти алкохол из амбуланте.

Чувен шверцер био је неки Мађар Пишта, који је био преко 70 г[одина] стар, који је 2/3 свога живота провео у разним казненим завод[има], у својој младости у Вацу код Б[удим] Пеште, а касније у Југославији. Он је био „Тат по навади". Није могао ни како да се одрекне или одучи од крађе. За моје време био је то један мален човек, сед, слаб и мршав, па сам га ја повремено узео у болницу. Он је у болници крао крпе за брисање пода и намештаја.

Кијање чувара Милића

Као болнички кључар налазио се до свог пензионисања на служби, може бити 1-1½ год[ине], чувар Милић. Био је то омањи, дебељушкаст, добро развијен али већ остарео човек. Обично сам суботом издавао лекове за идућу недељу, да би неке лекове у току сутрашње недеље спремили. Оно што нисам могао препустити другима нестручним лицима израђено је у апотеци приликом издавања. Правили смо и доста течности за трљање против реуматизма. У ту течност стављао сам прашак *Veratrin*, отрован, који је и удисан изазивао кијање. Корађ, болнички писар, опазио је да ја тај лек издајем на крају рада и приметио је да по мало сви кијемо док сам мерио прашак и вадио из стајнице лекова. Њему је то било доста. По обављеном издавању лекова, ужурбали су сви и грабили издате лекове са кутијама. *Reibschal*[73] а...[74] и коначно би крпом брисао кашику са којом сам вадио *Veratrin*. Обично се десило да су сви болничари имали пуне руке лекова, Корађ би онда Милићу тутнуо у руке крпу да и он нешто помогне. У понедељак сам чуо да је Милић читаво пре подне кијао. Ако сам ја, само 10 минута по издавању лекова, остао у болници, чуо сам и ја често кијање Милићево уз облигатно: „Шта ми је сад настало кијање?". Никад се није досетио зашто кија, а не би било ни згодно да је дознао.

[73] *Reibschale* (нем.) плитка посуда, најчешће порцеланска. (https://www.dwds.de/wb/Reibschale приступљено 20.08.2025.) Користи се са тучком за мрвљење супстанци у апотеци – лабораторијски аван. (прим. приређивача)

[74] Нечитко. (прим. приређивача)

Упућенима у ствар кијање Милићево чинило је мало разоноде у монотонији казњеничког живота.

Чувар Костић Никола

Надзор[ни] чувар пекаре, но ишао је и на ваљски рад до 1932. кад је у пекару стручно лице постав[љено]. Међу чуварима Завода упадао је у очи чувар Костић. Малог раста, здепаст, кривих кратких ногу, црне косе и бркова, црне коже, вероватно циганског порекла. Био је добровољац, Солунац. По занимању је био пекар, никад насмејан, флегматичан. Ход му је увек био једнак, тром. Често је долазио на лекарски преглед. Жалио се на разне тегобе, али објективно нисам ништа установио сем лакше глухоће и стешњене носне каниле услед хроничног задебљања слузокоже. Једаред, кад се жалио на болове у крстима, рекох му да донесе мокраћу на преглед. Идуће јутро, кад сам дошао на рад, дочека ме болнички писар – осуђеник Кораћ и имитирајући ход Костићев са раскреченим ногама, како је носио преко заводског круга лончину са мокраћом, званично – озбиљно, а уз смех осталих болничара. Морала је то бити заиста смешна слика. У мокраћи није ништа нађено. Костић је остао жив за време Усташке окупације, после ослобођења сам га виђао али је око 1948-49. умро.

Тифус у Казненом Заводу

У старим уџбеницима заразних болести наводили су се затвори као легло тифуса. То је могло бити у стара времена, али ме је по мало чудило што је на државном стручном испиту 1931. г[одине] проф. Јоановић,[75] наш чувени патолог, исто мишљење заступао. Он није веровао да је митровачки Казнени Завод поштеђен те болести. Ја му рекох, [да] воду имамо из дубоких бунара – преко 50 мет[ара] дубине, резервоар је осигуран од сваког загађивања, а осуђеници који се приме у Завод проводе 1-3 месеца изолирани у ћелијама, као у неко[м] карантену и искључено је масовно оболење.

Али после неколико година, установио сам у Згради младића, где су били затворени осуђеници суђени по Закону о заштити државе, прво један средње тежак, а кратко време после њега један лак случај трбушног тифуса. Радило се о лицима који су преко годину дана били у Заводу, из њега никуд нису ишли, докле до заразе је дошло унутар самог

[75] Проф. др Ђорђе Јоановић (1871-1932), општи и експериментални патолог. Један од оснивача Медицинског факултета у Београду, редовни професор опште патологије и специјалне патолошке анатомије. Три пута је вршио дужност декана. *Medicinska enciklopedija*, 5, Hipos-Koma, Zagreb 1961, 442-443.

Завода. Од куда? Вода није у питању, али сам је одмах дао анализирати, како ону из бунара, тако исто ону из резервоара. Анализа је потврдила да је вода исправна. Управник је одмах хтео да обустави куповину воћа. Ја сам се томе успротивио и одговорио га од тог корака, јер онда нико од грађана не би смео купити воће на пијаци, а није ни доказано да је то баш од воћа дошло, друго, није валда све воће у околици заражено. Поред воћа, може да је и која друга животна намирница била заражена (сир, путер и др).

Хиг[ијенски] завод, који сам замолио преко телефона да укаже у овом случају помоћ, одбио је исту. Ја сам ствар схватио врло озбиљно, јер се сећам да је у Броду код војске била велика епидемија са жртвама. Прво што сам учинио, то је да сам послао столице кувара [и] болничара на преглед ради клицоноштва, а затим од свих осуђеника и чувара запослених у Младићској згради. Онда су сви од реда вакцинисани против трбушног тифуса.

Резултат прегледа изметина показао је да су [два], на изглед здрава осуђеника били клицоноше. Један је био кувар! Одстрањен је из кухиње. Међу клицоношама био је један комуниста Аустријанац који је гласом пресуде, по издржаној казни у Заводу, имао бити прогнан у Аустрију. Ја сам преко Управе известио Мин[истарство] спољних послова у Београду, да известе аустријско посланство да је њихов држављанин клицоноша тифуса, да би спречили ширење тифуса код њих у земљи. За свих 15 г[одина] у Заводу нисам видео ни један други случај тифуса.

Епидемија тифуса у Казненом Заводу у Срем[ској] Митровици[76]

Неки познаник послао ми је приложени исечак из неког дневног (шаљивог?) листа, у коме Анђела Ђермановић из Брчког, улица Ивице и Миле Ђермановић бр. 17, под насловом „Бацили у пакету" спомиње епидемију тифуса у Казниони у Ср[емској] М[итровици]. Сматрао сам да на то не треба одговорити, јер није писано због тифуса него иронизира на изјаву чувара, да они пакете добро прегледају и није тачно што лекар (то би био ја!) каже – да су се бацили провукли у пакетима, што

Bacili u paketu

MOJ JE DRUG od 1932. do 193[illegible] bio u Sremskoj Mitrovici n[illegible] izdržavanju kazne, osuđen ka[illegible] član KPJ. U to vrijeme u kazmioni[illegible]ci je izbila epidemija trbušnog tifusa. Pri pregledu kažnjenika liječnik je izjavio, da su se bacili provukli u paketima, što su ih kažnjenici primali.

Uto skoči dežurni žandar i svečano izjavi:

»A jok, gosin doktor, to ne može biti, jer mi pakete sve dobro pregledamo.«

ANGELA ĐERMANOVIĆ
Brčko, Ulica Ivice i M[illegible]
Đermanović br. 17

[76] Доктор се у својим сећањима у више наврата осврће на ову епидемију тифуса, али због различитих појединости које доноси сваки текст одлучили смо да их све у целости објавимо. (прим. приређивача)

их кажњеници примају. Наравно да је све то ради вица добро измишљено и не одговара истини. Истина је ово. У то време, дакле око 1932-1934, примио сам неког осуђеника у болницу – сви осуђеници суђени по Закону о заштити државе били су груписани у т.зв. Младићку зграду. То је била посебна зграда, коју је још бивша А[устро] Угарска зидала да би старије малолетнике – затворенике, издвојила од старијих криминалаца. Ту је једна соба служила за болницу са 17 кревета. Дакле после 10 дана проматрања и испитивања установио сам *Typhus abdominalis*. Извештен је, наравно, усмено Управник. Он је био мишљења да се забрани куповина воћа, што сам ја одмах енергично одбио. Воће је и даље дозвољено, како у пакетима, тако и куповине истог, јер тиме се не би решио проблем. Шта је хитно учињено? Одмах је извршен бактериолошки преглед воде извађене из субартерског бунара и из резервоара и из славина – чесмених у „Згради Младића". Налаз је био негативан и вода оглашена за исправну. Цепљени су против *Typhusa* сви у „Згради Младића" – чуварско особље и сви осуђеници. Извршен преглед екскремената (столица) свих осуђеника и чувара стално запослених у згради. Резултат – [три] или [четири] клицоноше и што је најинтересантније, један клицоноша је био стално запослен у кухињи на припремању хране.

Одржао сам предавање и упознао их са болести тифуса, пренос исте болести, узрочнике, улогу пијаће воде, а овде нарочито улогу коју играју клицоноше.

Болесник је оздравио. Ни један нов случај се није појавио. Клицоноша из кухиње, издвојен из кухиње.

Међу клицоношама налазио се и један држављанин Аустрије, који је био осуђен на изгон из наше државе по издржаној казни. Упућен је акт Мин[истарству] Правде да преко Минист[арства] Спољних послова извести о том Аустријско Посланство у Београду.

Наравно, осуђеници су писали својим кућама о појави тифуса. Долазили су и упити од стране рођака. Тако је и један Правни заступник за финансијске ствари из Осијека, чији син се налазио у затвору – не сећам се имена, али знам да је лично на мене упутио експресно писмо. Отац и син су Јевреји. Отац се интересује за здрав[ствено] стање свог сина. Писмо је врло невешто отварано. Упутио сам тужбу овд[ашњем] Тужиоштву, уз протест да ми [је] писмо, на путу од Осијека до уручења мени, отварано. Тужилаштво је одговорило да не налази разлога за гоњење кривца, али да ја могу на своју руку то да чиним. Било ми је и пре тога јасно, а сад по готово, да су власти знале ко су и син и отац, па су сву пошту старог контролисали. Наравно, да нисам ништа даље предузимао!

Ово ми даје повода да се сетим свог професора др Праузница, професора хигијене у Грацу. [Године] 1912.[77] дошло је доста избеглица из Санџака у Аустрију, па и у Грац. Једног дана, сви Градачки дневни листови донели су алармантну вест: „Колера у Грацу", били су наслови чланака. Наравно, паника велика. Професор је дао кратку изјаву. Колеру су донеле избеглице из Санџака. Кућа је цернирана[78] и сви су под карантеном. Водовод централни – под кључем и чуван од загађења, вода стално прегледана. „Гарантујем, да се неће ни један нов случај јавити", умирио је грађане. Заиста се није ни један случај – нов случај колере у Грацу – јавио.

Сећам се и за појаву тифуса у Слав[онском] Броду. То је било у време после [Првог] светског рата када се тифус појавио у Броду, међу војницима. Ту је било много писано у дневним листовима, са много критике на Војни Санитет а и Грађански, јер болест се доста проширила и доста времена је трајала.

Данас 11. [априла] 1963, спомиње се епидемија тифуса у селу Беочину; наводно је око 50 случајева у Новосадској болници.

Милисаве, ми морамо пропасти

Кад сам други пут дошао у службу Казненог Завода, затекао сам онде чувара Милисава. Милисав Стефановић звао се пре и Кајмаковић, али ово друго презиме скоро нико није знао. Звали смо га сви једноставно Милисав. Потиче из врло сиромашне породице. Кад је отслужио војни рок код Коњичког пука у Скопљу, поднео је молбу Мин[истарству] Правде за постављење као чувар у Казн[еном] Заводу и оно га је поставило у Ср[емску] М[итровицу] код Казненог Завода. Будући је служио у Коњици, додељен је као млађи чувар у шталу на службу. Пошто је надзорни чувар, наредник Јожа Боршчак, возио Управника и вишу господу, Милисав је возио остало чиновништво. Тако је он мене [десет] година возио свако јутро у Завод, и пошто сам обавио тамо свој посао враћао ме је не колима из Завода. У изванредним приликама опет ме је он скоро увек возио. Милисав је био млад човек, висока раста, дугих удова, средње угојен. Врло дисциплинован и пристојан младић. Кроз дуги низ година, често сам с њим приликом вожње и причао. Последњих година 1939-1941, ја бих му често, нерасположен говорио: „Милисаве, видећеш, ми морамо пропасти". Он ми није ништа хтео опонирати, па је на те моје речи обично накривио

[77] Балкански рат – победе Срба и напредовање српске војске, а испред ње бежање Турака. (Ово је докторова напомена додата касније испод текста, прим. приређивача)

[78] Опколити, опкољавати објекат са свих страна, блокирати. Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник ...*, 1436.

главу на десну страну и ошинуо коња дешњака, кôји би покасали и разговор је прекинут.

Он је у својој глави друго мислио, није знао шта ја знам. Он је мислио овако – малена, голорука Србија, дизала је буне против Турака и побеђивала; иста та Србија слабо наоружана, тукла је велику Отоманску Царевину, ослободила Косово и освојила Скопље. У војсци је видео модерно наоружање, добре и много бројне топове [и] тенкове. Србија није мала, она је територијално увећана, ту је Југославија, ту је мала Антанта.[79] Како може доктор, тако што и да помисли, а камо ли да говори!

Сл. 24. Фијакер исūред Казнионе

Дошла је 1941. Мобилизација. Милисав је отишао у Скопље. Тамо је дочекао катастрофу и примирје. Југославија је капитулирала. Успео је да обучен у неке рите избегне заробљавање и дође у Ср[емску] М[итровицу], где му је остала млада жена и синчић. Овде је дочекао друго разочарење. Усташе су наредиле да сви Срби, рођени у Србији, морају у року од 48 сати напустити територију Ср. М[итровице] из Усташке „Хрватске“ и отићи преко Саве. Настала је огромна гужва. Па ипак, Милисав, који је запамтио моје речи, није хтео пре да иде из Ср[емске] Митровице док ме не посети и пита ме, како сам ја знао да ми морамо пропасти. Та ето, за неколико дана пропала је Југославија, пропала је његова Србија у коју је он тако веровао и мислио да нам не може нико на свету нахудити.

Ја сам му онда испричао у кратко ствари које су мени биле познате, било из личних опажања, било из читања и контакта са људима.

[79] Војни савез формиран у периоду од 1920. и 1921. године између Краљевине Југославије, Краљевине Румуније и Чехословачке. (прим. приређивача)

По свом позиву приватног и службеног лекара дознао сам многе ствари, које су у мени створиле закључак да нама нема спаса. Нећу да говорим овде о политичким и партијским прегањањима. Говорићу о злу које сам ја, у својој околини запажао, а знао сам да оно није усамљено и ограничено само на Ср[емску] М[итровицу], него је оно широм земље укорењено, оно поткопава основе наше земље и треба само да дође до најмањег потреса и све ће се порушити, као кућа од карата сазидана. Почећемо из године пре 1928. Сећам се по томе, јер сам 1928. г[одине] купио другу кућу,[80] а ово што ћу написати одиграло се у ординацији у старој кући.

Трива Николић, Циганин, џамбас[81] из Лаћарка, дошао је у сукоб са Среским ветеринаром Кнежевићем. Кнежевић га је пријавио Среском начелнику, а овај је Триву затворио. Трива се разболео у затвору и захтевао да га придведу лекару на *R[entgenski]* преглед. И тако је једног дана, у пратњи жандара, Трива дошао у моју ординацију. „Шта је то с тобом Триво? Од куд ти у затвору?", запитах га. Трива ми врло јетко одговори: „Ето, тако је г[осподине] докторе, кад господа волу новце." И ту сам, да много не дужим, чуо лепе ствари о ветеринару Кнежевићу. Трива се поред своје трговине с коњима, економије, бавио и товљењем свиња. Ветеринар је имао обичај да кад неки велики товљач свиња треба ускоро да „товари" свиње т.ј. кад је тов при крају, огласи „пошастно оболење". А то значи, не може се из места извести ништа. То је значило даље велику материјалну штету за товљача. Е, па онда треба умилостивити ветеринара, да се скине забрана извоза, и то је довело и до сукоба Триве са ветеринаром и до његовог затварања. Можда Цига лаже? Али, током времена, чуло се много не згодних ствари за поменутог ветеринара, што ме је утврдило у веровању да он свој положај злоупотребљава у циљу личног богаћења.[82]

У то време, односно нешто касније, зове ме једног дана Срески Начелник Велизар Радивојевић, да му прегледам једног члана породице. Замолио ме је да свратим код њега у канцеларију, па ћемо заједно поћи његовој кући. Кад сам дошао до њега, запитам га оно обично: „Шта радите?". То ти је као код Енглеза кад се сретну па се прво запитају: „Каково је време?". Он ми одговори: „Ето, љутим се. Кад човек

[80] У питању је кућа у улици Краља Петра Првог, број 3. Доктор је био приморан да је прода након рата ради школовања деце. Види: Марија Вукајловић, *Грађанске куће Сремске Митровице*, Сремска Митровица 2019, 69-70.

[81] 1. Препродавац, познавалац коња. 2. Препредењак, лукавко. Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник ...*, 1458.

[82] За Среског ветеринара види даље иза пук[овника] Марковића и његове браће. (Доктор накнадно додао на маргину листа. Прим. приређивача)

мора да контролише ниже особље на поштење још да човек и разуме, али кад то мора да чини са људима са академским градом, онда то превазилази сваку меру. Ето, Сремски ветеринар Кнежевић, ишао је једног понедељника да обиђе села: Лаћарак, Мартинце и Кузмин. То је он чинио редовно у једном дану, а путни трошак је испоставио као да је у свако село ишао у другом дану!".

Не знам да ли је за тај покушај подношења лажног извештаја, Кнежевић одговарао.

За многе Среске начелнике, говорили су богати економи, да узимају поједине животне намирнице за зимницу од њих, али да не плаћају.[83]

Командант Војног округа шаље коње на исхрану код сељака, а не плаћа за то ништа. Он пак од државе добија новчану накнаду.

Но, од свих се прославила породица Марковић.

Бора Марковић, шеф Пореске Управе, дође у канцеларију, обеси свој шешир на чивилук и оде у град, да се врати или не врати за све време канцелар[ијског] уредовања.Ушао сам једаред у уред и са врата питам: „Је ли ту шеф?". Чиновници у глас вичу: „Јесте, ено га у канц[еларији]". Ућем у канц[еларију], а њега нема тамо. На то чиновник каже: „Па шешир је тамо".

Ако општински органи наређе заплену стоке због неплаћене порезе, поменути иде до Боре кући и уреди ствар. Говорило се за њега [да] „волије да прими у свој џеп 100 дин[ара], него у државну касу 1.000 дин[ара] ". О њему се врло лоше говорило.

Његов рођени брат Воја Марковић пеш[адијски] пуковник, командант Војног округа.[84] Жалосна ми војска, која је њему поверила такову одговорну дужност.

У време пробне мобилизације били су масовно мобилисани људи. Тако је и шофер „Беба" позван у војску. Беба је био ожењен, није имао деце. Имао је младу жену, Мађарицу. У то време имао је [три] аута. Једна кола су била врло лепа, америчанска. Да остави та кола на неискусној жени и бећарима шоферима – није добро, тако је резоновао Беба. Упути се он пуковнику Воји. Изложи му ствар. Овај му рече: „Ајде,

---

[83] Сремски начелник Стојан Баришић, кад му затреба новаца, узме кола и обиђе у једном дану скоро свих 17 општина у срезу, ради прегледа пословања. Кад стигне пред сеоску општину ни не силази са кола, него даје признаницу да му исплате дневницу и километражу! (Доктор накнадно додао на маргину листа. Прим. приређивача)

[84] Налазимо податак да је пуковник Војислав Воја Марковић након формирања НДХ, као командант војног округа, био у групи представника митровачке власти и угледних мештана који су отишли код др Петра Гвоздића да му предају власт у граду. *Сремска Митровица*, [одговорни уредник Радомир Прица], Сремска Митровица 1969, 189-192.

ајде, биће добро. Дођи сутра ујутро са твојим колима у 6 сати пред мој стан". „Разумем г[осподине] пуковниче." Беба изгланца свој ауто и стане с њим идуће јутро у 6^{h} пред пуков[ников] стан. Брзо за тим испадавају пуковниковица – висока, пуначка, дотерана, за њом пупави, дебели пуковник са ордењем, тешко дишући, па будућа снаха – Швабица, чији отац је био организирани хитлеровац, а мати се испољила за време Усташке Хрватске као отрована хитлеровка, и четврти по реду, син пуковников, упарађен. „Терај за Н[ови] Сад." „Разумем." Возао их је по Н[овом] Саду, кад [их] пред 12^{h} одвезе у Бановину.[85] Ту је Беба чекао на њих до ½ 2^{h} по подне. Ево их испадавају. Добро је, помисли Беба, сад ћемо кући. Јест врага добро. Кад су поседали у ауто, нареди пуковник: „Терај за Београд". По Београду их је возао до 2^{h} ноћу, у 5^{h} у јутро је био код куће. После 14 дана обављени су сватови пуковниковог сина са Швабицом. Беба је са сва три аута возао госте, читав дан. И за све те услуге Беба, није видео ни динара. Али, зато није ишао на вежбу.

Поменути пуковник Марковић, то је Фикус у Јаковљевићевој Трилогији.[86] Али, он онде није прослављен као јунак борац, него на једној пијанци, упириченој са Русима, који су дошли на Солунски фронт да симболизују јединство народа у борби против Аустро Немаца и Бугара. Он је исто тако приказан као недисциплинован официр, у болесничкој бараци у коју су они дошли. „Маларија нас је дотерала и малерија нас је отерала из бараке", јер Управник болнице није знао с њима изаћи на крај, па их је вратио на фронт. Тај ореол Солунског борца и име Фикус, имали су за последицу, да је свет са мање критике гледао на његове поступке. Многи пак нису ни били упућени у његово „пословање".

Његов моб[илизациони] официр био је Капетан Чурушки, чији отац је био Аустријски генерал, случајно рођени Бачванин – Србин. Однарођен, а син се осећао Шваба. Да није пропала Аустрија, не би Чурушки никад помислио да је Србин. Силом околности, као Аустр[ијски] официр, сетио се да се упосли у Југославији, јер Аустрији нису после 1919. г[одине] требали официри. Ето, тај официр је био у служби код Војног Округа. Сретнем једног сина имућних сељачких

---

[85] Бановинска палата, данас седиште Покрајинске владе Војводине. (прим. приређивача)

[86] *Српска трилогија* је капитално литерарно дело академика, књижевника и биолога Стевана Јаковљевића. Роман је инспирисан сећањима аутора на дешавања и ликове у Првом светском рату у ком је и сам учествовао. Био је некада врло популаран. Лик Фикуса, коју се појављује у делу три, поглаављу "Маларија нас сакупила, маларија разјурила" је Војислав Марковић, према докторовим наводима. Види: Стеван Јаковљевић, *Српска трилогија*, Београд 1961, 629-652.

родитеља, па га запитам: „Да ли си позван у војску?“. Он ми одговори: „Нисам и нећу. Вама могу казати, дао сам моб[илизационом] официру 1.000 дин[ара] и он је исцепао мој матични лист“. Ја се запрепастих, и посаветовах поменутог да то не ваља што је урадио. „Шта мислиш, ако дође до рата па се објави мобилизација, а ти се не одазовеш? Твом комшији погине син, он ће те пријавити. Установи се да [си] војни бегунац, бићеш срамно стрељан као издајник.“

Приликом мобилизације, видело се да у Војном Округу ствари не стоје добро. Није се поклапало ништа са спремом, а војни обавезници су упућивани у јединице где не спадају, митраљесци у артиљерију, понтоњерис,[87] опет где не спадају и т.д. То је само тако било могуће што је моб[илизациони] официр саботирао, а његов командант, који је имао Вилхимера Вилику за пријатеља, вероватно одавао све тајне војне природе свом пријатељу, а сигурно с крајњом небригом надзирао свог мобилизационог официра. На тај положај морао је доћи исправан официр.

Трећи брат, кога нисам познавао у оно време кад сам Милисаву говорио да морамо пропасти, а кога сам упознао за време мобилизације је Марковић чијег се имена не сећам. Знам да је био пензионирани управни чиновник, чини ми се Срески Начелник, а жена му је била учитељица у неком фрушкогорском селу. Он се на дан мобилизације обрнуо у Митровици. Једно јутро, кад сам ишао на дужност, спазим га у друштву једног сељака, чини ми се да је то био сељак Стојшић, богат сељак из Јарка. Пензионер Марковић ме ослови на улици кад сам пошао из своје куће у војну амбуланту. Ја сам по мобилизационом плану распоређен у Сухопутну станицу[88] у С[ремској] Митровици, као лекар гарнизона. [Као] мирнодопски војни, хонорарни лекар, разрешио [сам] се дужности гарнизонског лекара одмах [први] дан мобилизације, а требао [сам] се јавити у I армију као шеф санитета тек након неколико дана. [Марковић] је за то време давао болесничка уверења војним обавезницима. Дакле, пошто ме је ословио, претставио ми се, извадио [је] из џепа лекарско уверење које је др Лужанин издао сељаку Стојшићу, кога је Марковић предводио! „*Par nobile fratrum*“[89]„Господине“, одговорим му: „Да ли се ради о војном обвезнику? Ако да, нека иде у команду и нека се јави на лекарски преглед,

---

87 Понтоњер (фр. *pontannier*), онај који гради и поставља мостове; војник из понтонске (мостовне) чете. Radomir Jovanović, *Veliki leksikon* ..., 1052.

88 Војна територијална установа за позадинско обезбеђење (прихват, исхрану, снабдевање и збрињавање) пролазећих јединица на војним путевима. У саставу су обично складишта, радионице и амбуланте. *Vojna enciklopedija*, 9, Sparta-Tirana, Beograd 1975, 238.

89 Племенита браћа. (Докторова напомена. Прим. приређивача)

овде, на улици, немам шта да решавам, нити је за то потребан посредник.“ Окренем се од њих, одвојим и пођем у амбуланту. Они су застали, Марковић је свом „клијенту“ нешто објашњавао. Не знам шта је даље било између њих двојице.

Сутра дан, заиста се јавио на лекарски преглед и Стојшић. Исповртио је уверење др Боже Лужанина, из кога сам разабрао из анамнезе да је поменути Стојшић пре 10-15 год[ина] лечен у Санаторијуму Тополшчици. На изглед добро је изгледао. Др Лужанин је на скици нешто нашарао, а у мишљењу написа „неспособан за војну службу“. „Лепо. Из Санатор[ијума] си отпуштен као здрав?“, рекох му. „Јесам“, одговори он. „А где си се за све то време, лечио?“ „Нигде“, одговори [он]. „Покажи дланове“, [рекох.] Он их показа. Жуљеви на рукама су говорили да тај човек није тежак болесник. Онда му ја одржим једну говоранцију у присутству осталих „болесника“, који се јавише на лекарски преглед. Запитах: „Колико јутара земље имаш?“. Одговорио је 100 јутара. „Па шта мислиш, ко треба да брани твојих 100 јутара од непријатеља, кад ти нећеш? Да ли онај коме су испала колена из подераних чакшира, или онај коме су испали прсти из поцепаних опанака, или онај који не поседује ни куће, ни земљишта?“. „Ја сам болестан, а лежим и на земљи“, рече он. “ Како болестан, кад си мало час рекао да се ниси ни код кога лекара лечио? Па Војна власт те је баш зато и распоредила у Сухопутну станицу, где можеш добити лакши па и најлакши посао, који ето нећеш да радиш.“ Рекао сам да ми зову г[осподина] капетана Васу Неранџића, бившег добровољца, иначе учитеља у Босни. Дође капетан и ја га запитах да ли му може дати службу ордонанса пред канцеларијом? Може ли му набавити сламарицу? „Наравно да може“, био је одговор и тако реших спор. Стојшић је могао да види да му паре одоше узалуд и да му ништа није вредела интервенција Марковићева, нити уверење др Божино, које је, узгред буди речено, било неистинито, јер Стојшић није био болестан. Могао си човек[у] оспорити и његово додељивање у неборачку јединицу, али то иде на други рачун.

Причао сам једном приликом случај Стојшића, после Ослобођења, у овд[ашњем] парку, кад ми се јави Емил Томић, бивши општински бележник. Познам ја њега врло добро, јер ми је кум. И ја сам говорио с њим кад је мобилисан, он ми је поред Лужаниновог уверења показао [и] дебео штос папира, којима је хтео да докаже болест и да се извуче из војске, али је уз то напоменуо: „Ја сам ти куме јак као коњ и осећам се сада добро“. Кум му је оштро замерио што се повлачи и из те ... [нечитко], здрав и богат, а други морају на фронт да гину.

Сресни ветеринар Кнежевић – ево шта прича Емил Томић, пенз[ионисани] бивши општ[ински] бел[ежник]: „Био сам службеник општине Шашинце. Ветеринар Кнежевић дође једном у село да цепи

свиње једног сељака. Ту случајно дозна да је неком сељаку угинуло свињче. Упути се у општину, надигне галаму зашто нису пријавили угинуће свињчета код неког сељака. Претио казном. Онда се умирио, као предомислио се, и рекао: 'Напишите пријаву накнадно и дајте ми је'. То је користио да наплати дневницу и километражу, да је долазио у село ради сузбијања пошасти!"

Контраст томе је случај који сам ја доживео у мом селу. Др Сава Мирковић, Котар[ски] лечник у Иригу, дошао [је] у моје село Шатринце неким послом. У селу се десио случај тешког оболења код неког сиромаха. *Typhus*, установи доктор. Препише лек. „Шта смо дужни?", пита сељак. „Ништа", вели лекар „то ћу ја наплатити под видом Комисије за сузб[ијања] заразних болести." Ветеринар би и ту наплатио.

Сресни начелник Баришић, узме кола са фабрике и обиђе у [једном] дану све сеоске општине, стане колима пред општином и тражи да му се исплати дневница, вадећи из џепа признаницу (вероватно не [пред] сваком, у неку и уђе). Кот[арски] претстојн[ици] т.ј. Сресни начелници, од сељака траже да им донесу жив[отне] намирнице.

И мој Милисаве, то је само на брзу руку набројана трулеж која значи да смо морали пропасти!

- РАТНА СЕЋАЊА -

Успомене из [Првог] светског рата

[Године] 1914. затекао сам се у Загребу. Од 1. [априла] 1914. био сам на отслужењу [друге] поле војног рока; прву полу од [шест] месеци отслужио сам од 1. [априла] [до] 30. [септембра] 1914, код I компаније 70. регименте у Загребу, а другу полу у гарнизонској болници која се налазила у Влашкој улици, до Петрове цркве. Кад сам дошао у Загреб, прво што сам се интересовао какови су људи шефови појединих оделења у Гарнизонској болници. Ту сам чуо да је најбољи од свих др Милан Бехтали, санит[етски] мајор. Он је заиста био човек диван у сваком погледу. Друг и старешина у исто време. Код њега сам имао лаку и угодну службу, без икакових трзавица и разних зађевица[90], којима су по који пут били изложени резервни лекари са стране својих претпостављених старешина.

Управник др Ланг, оберштабеарцт[91] I класе (санит[етски] пуковник), строг али правичан. Прво пријатно изненађење, кад сам му се јавио на дужност 1. априла (а било нас је 5-6 нових лекара), било је да ми је саопштио: „Ви, г[осподине] асистент-арцт, требало би да служите без икакове награде, јер сте обавезни да служите војску [једну] год[ину] о свом трошку. Но, Ви ћете потписати изјаву да не поседујете никаково имање, а отац Вас је био дужан само школовати. Па ћу Вам ја решењем одобрити да Вас уведу на платни списак, па ћете добијати одговарајућу плату". Одлично, помислих, брзо потписах тражену изјаву и ја сам од 1. априла примао плату. Није требало никакових даљих уверења и доказа, како би се то можда у данашње време чинило!

Једна од првих болних успомена из [Првог] светског рата

Налазио сам се у саставу 36. А[устро] Угарске пешадијске дивизије, у дивизијској болници. Дошли смо до Јадра, између Лешнице и Лознице долином. Пуцњаве је било много, одјекивале су горе. Једног дана, добијем наређење да пођем на пуковско превијалиште, по неке рањенике, а и да испомогнем онде. Пођох пешице, а санит[етска] кола одоше предамном. Артиљерија је запуцала паљбом преко мене, а Срби

---

[90] Задевица (зађевица) - Свађа, расправа, препирка. *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Књига друга, Ж-К, Нови Сад – Загреб 1967, 103 и 113.

[91] *Artz* (нем.) - лекар. Svetomir Ristić, Jovan Kangrga, *Enciklopedijski Nemačko-Srpskohrvatski rečnik*, I, Beograd 1963, 94. Термини оберштабеарцт и штабеарцт који доктор помиње нешто касније су чинови лекара у Аустроугарској војсци. (прим. приређивача)

узвратише ватру. Но, није падало ништа у моју близину, него је то било препуцавање на даље циљеве. Мени у сусрет долази католички активни пуковски свештеник, *Feldkurat*[92] зв[ани] *Pater Guljaš*. Неиспаван, озно-јен, постарији човек, узнемирен, па ме запита: „Шта мислите, докле ће овај рат трајати?“. Ја му утехе ради узвратих: „Неће дуго, једно 14 дана“. Он се преобрази, ухвати ми десну руку са обе своје руке и рече: „*Ich gratuliere Ihnen*.“[93] Попа оде у позадину, никад не чух ништа за њега, али верујем да га фронт више није видео. За њега је рат био за 14 дана готов.

Но, нисам о том хтео да пишем – ради се о једној страшној и језивој ствари. [Сусрет] са Патер Гуљашом се десио неколико дана раније, кад смо прешли Дрину. Настале су борбе, и једног дана се приметило веће узнемирење него обично. Ништа се позитивно није знало, али се нагађало да је наше лево крило остало без наслона, јер су „Чеси“ поред нас попустили. Са бока су нас гађали непрестано, т.ј. пут који је водио из Лознице према Завлаки био је под сталном ватром. Што год се на путу појавило, било је изложено артиљеријској ватри. Сећам се да су неки артиљерци, који су ишли по муницију, настрадали. Болница се налазила испред Завлаке у некој ували, близу воденица неких. Хране нисмо добијали. Дао Бог, било је пурењака[94] и зрелих шљива, те нисмо гладовали. Наш командант коморе није имао ратног искуства, па да је организовао дотур хране даље од друма, к'о што је то каснијих дана ратовања чињено. Командант др Рудолф ...,[95] *canut. major,* ишао је дневно на рапорт у команду дивизије и тамо су га позвали на ручак, али је он каваљерско – другарски одбио позив, с напоменом: „Моји лекари, раде дано ноћно под најтежим околностима и немају храну, не могу ни ја прихватити ручак“. Чули су се говори, извиђачи траже батерију која нас омета и сигурно ће бити уђуткана. Али то нисмо дочекали!

Дакле, тих дана догодило се ово. Пред подне, долази група сељанки – сељака, деце [и] жена, повезани неки од њих на т.зв. *Pulz – schnur* – узице за чишћење пушака, а спроводе их неколико војника из 53. Загребачке регименте. Сећам се врло добро групе у којој су се истицала [два] млађа човека, војни обвезници, младе жене – неке са децом у наручју, девојчице око 14-15 год[ина] и мања деца, а чини ми

---

92 *Feldkurat* (нем.) – стари термин за војног свештеника (https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=fFpkXhI%3D&keyword=feldkurat; приступљено: 20.08.2025.)

93 Захваљујем Вам. (прим. приређивача)

94 Печен млади кукурузни клип. *Речник срӣскохрваӣскоīа књижевноī језика*, Књига пета ..., 295.

95 Доктор се није могао сетити презимена. (прим. приређивача)

се био је и неки старији човек. Изгледа да су то били чланови [две] задруге. Дивизија је била врло притешњена, јер су Чешки пукови који су се налазили на њеном левом крилу разбијени, те је њено лево крило било незаштићено. Веза између пукова била је поремећена.

Командант дивизије *general-major N. Zibulka* изгубио је формално главу. Шетао је често забринут пред зградом штаба. Главну реч, изгледа да је водио ондашњи генералштабни капетан Иван Перчевић, или је био само додељен штабу дивизије – то не знам.

Кад је дакле та група цивила доведена, пришли смо им не сасма близу, али ипак на домак да смо могли не само видети, него и чути шта се догађа. Војник који их је спровео јављао је капетану Перчевићу да их спроводи у Штаб дивизије, јер да „су они на њих пуцали". Врло прозирна лаж. Највероватније је било да су се ти војници хтели извући из борбене линије, па им је овај изговор добро дошао! У групи посматрача било је доста А[устро] Угарских војника, па сам чуо речи једног војника, вероватно Чеха – судећи по изговору, који је припадао Коњици Штаба, да то не може бити истина, јер он је препознао људе који су сад доведени, он је јуче ишао у патролу и они су им дали сира и хлеба.

Капетан Перчевић је врло бучно и гласно грдио, с напоменом да ће за то бити још данас сви пострељани. И данас се сећам невиних погледа, нарочито деце, која су га гледала с неверицом, свесни да нису криви. Пошто је капетан Перчевић завршио своју псовку, не штедећи ни мало Србе у опште, убројав[ајући] ту и псовке на рачун Краља – опанчара, група је одведена даље од Штаба, на руб шумице.

Ми смо и заборавили на тај догађај. Кад се спустио мрак, наређено је наше повлачење. Пошли смо према Лозници. Пред полазак одјекнули су плотуни, чуо се језив плач деце, а ми смо онда постали свесни да су ти плотуни били намењени тој групи људи/мушкараца, жена и деце.

Ја сам тај случај пријавио после рата ондашњим Југословенским властима – у новембру 1918, пуковнику у Вуковару. Лешеви тих невиних жртава пронађени су после повлачења А[устро] У[гарске] војске, о њима је било писано у бившој Југословенској штампи, после пропасти А[устро] У[гарске] Монархије. Није ми познато, да ли је неко позвао капетана Перчевића на одговорност. [Године] 1945. на суђењу Усташким злочинцима, суђено је и Перчевићу у Загребу и њега је стигла заслужена казна.[96]

---

[96] Иван пл. Перчевић (1881-1947) током Првог светског рата у чину потпуковника служи у Аустроугарској војсци. После рата убрзо емигрира у Беч где сарађује са политичарима који се залажу за самосталну хрватску државу. Овде се повезује и са Анте Павелићем, а од 1929. је један од кључних

У вези тога повлачења хоћу да истакнем једни други случај, који карактеристише племенитост и човекољубље другог једног човека, по рођењу и осећају Швабе. Тиче се мог ондашњег команданта пољске дивизијске болнице, „штабеарцта"сан[итетског] мајора др Рудолфа Михела. Ми нисмо могли на своја возила натоварити све своје рањенике. Из околине су добављена два сељака, који су са својим волујским колима понели неколико тешко рањених војника.

Стигли смо на Босанску страну, после непроспаване ноћи, јашући и возећи се од Завлаке до преко Дрине. За једну ноћ смо напустили оно што смо [десетак] дана освајали. Прво што је командант учинио, наредио је да се овим сељацима напишу објаве (*Passierschein*[97]) за повратак у Србију. Кад су објаве биле готове, а људи се прихватили кафе и хлеба, волове мало нахранили, командант рече да му се оседла коњ, да их он лично спроведе до моста на Дрини, да их не би, како он рече, неки занесењак побио, јер „они су нама учинили велику услугу". Тако је поступио један културан човек др Рудолф Михел.

Интендант

Постоји прича коју сам чуо у војсци, да почевши од доба фараона, интенданти[98] своју војску краду. Ево примера одмах из првих дана рата. Пошто су нас Србијанци најурили из Мачве, моја дивизија се кренула обалом Дрине на север према Сави, па смо се после нашли у Срем[ској] Митровици са нашом дивизијском болницом. После неколико дана пређосмо преко Саве на понтонима и етаблирамо болничко превијалиште у Мачванској Митровици. Једно по подне, седимо нас неколико млађих лекара и апотекара у менажи, кад унутра ступи један наредник од интендантске групе, поздрави прописно, погледа на нас, није одмах могао да просуди ко је од нас најстарији, јер смо сви по ондашњем обичају, да заштитимо крагне блуза од зноја и прашине, имали преко крагне наших блуза преклопљене крагне, од истог материјала само тањег – као марама, те се није могао одмах знати чин појединца. Али пошто је један др Имбро Феркић, имао браду [и] био

чланова усташке организације. Након формирања НДХ постављен је на чело Поглавниковог војног одељења и промовисан у чин генерала. Бежи у Аустрију 1945. године, одакле је наредне године изручен југословенским комунистима и након суђења стрељан. *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941.-1945*, Zagreb 1997, 315-316.

97 Дозвола за кретање у подручју где је забрањено, дозвола за прелазак границе или настањивање у некој области. (https://www.dwds.de/wb/Passierschein; приступљено 20.08.2025)

98 Онај који се стара о снабдевању свих потреба војске. Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник* ..., 522.

много корпулентнији од нас, наредник приђе ближе столу према *Dr* Феркићу и стави пред њега велику хрпу сточних пасоша, с молбом да их овај потпише. Овај узме мастиљаву оловку и испотпише марвене пасоше, па их пружи нареднику. Наредник их прими из руку Др Феркића, поздрави по војнички и онда ће да се окрене и пође према вратима. Др Феркић му на то на немачком, више у шали добаци: „Е, не иде то тако, има се платити". Наредник се збуни, рече да нема новаца али он ће на место новца довести једног вола. Др Фер[кић] рече: „Добро, донеси". Не прође много времена, ево ти поменутог наредника, и јави да је во дотеран. Др Феркић позове болничара и нареди да покаже куда да се во одведе, и опет у шали рече да пазе, јер то је његово јуне.

Сл. 25. Војни логор поред Казнионе, 1914. година

Међу нама младим лекарима једино је Др Феркић био Општински лекар у грађанству и у свом месту је, будући [да] није било ветеринара, он вршио и преглед стоке и меса намењеног за храну грађанства. Те је као Општински лекар и сточне пасоше потписивао. Интенданти су дали похватати на територији окупиране Мачве сву напуштену стоку, набавили пасоше, испунили их са измишљеним именима као да су стоку купили, а новац стрпали у свој џеп – нешто су вероватно од тог ћара дали и својим помагачима и пљачка је почела већ првог дана рата. И ако је Феркић то све у шали поступио, интендант није од тог правио питање, њему је стало до тога да пасоши буду са формалне стране исправни, да ликвидира рачуне. Др Феркић је волео по Загорском обичају да се мало напије, попева и прича, па би онда првих дана, обично на глас питао где је његов во кога је он зарадио. Нека пазе на њега да га не закољу. То је све било првих дана, после се на ту епизоду и

заборавило, а Феркићевог вола је задесила иста судбина као и многе његове суплеменике – једног дана су га заклали и месо појели.

Друга, по обиму свакако мања пљачка, дешавала се каснијих дана у самој нашој болници. Возарски официр, рез[ервни] поручник Емануел Мануел, Јеврејин из Пардубица,[99] несимпатична личност у нашем „колективу", водио је врло педантно евиденцију примљених болесника и рањеника у болницу. Главно је било да их ујутро снабде чајем и одмах организира транспорт у позадину, а њих за тај дан заведе као да их је и храном за читав дан обскрбио. Вероватно их је онај у позадини, који их је примио по подне, увече напојио чајем и завео исто тако да их је читав дан хранио, и тако се згртао новац у џеп официра који су руководили исхраном. Те манипулације нису могле да се воде стално него приликом већих покрета, нарочито повлачења, јер кад је фронта била стабилизована било је и контроле веће.

О симулантима

Реч „симулант" била је обљубљена и често употребљавана у војсци, како са стране лекара, тако исто и са стране официра и подофицира. Исто важи и за казнене заводе. Кад лекар није могао да установи дијагнозу и да доведе у склад жалбе болесника са његовим изгледом, онда је у дневник лекарских прегледа писао смело и одважно, уз име и презиме дотичног – „симулант". А после, шта се дешавало, зна се. Јадник је извођен на рапорт и старешина га је кажњавао. Тако је било у Аустро Угарској, тако је било и у Српској војсци и затвору.

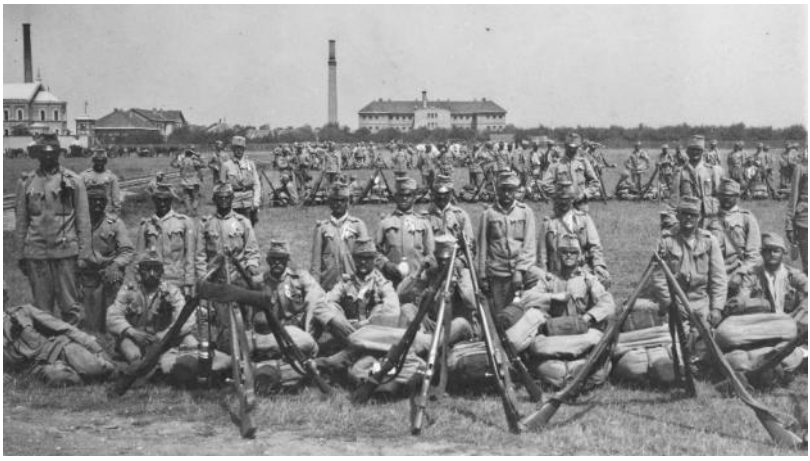

Сл. 26. Аустроугарска војска код Казниоие, 1914. година

[99] Град у данашњој Чешкој Републици. (прим. приређивача)

А како се рат отегао, критеријум за примање у војску био је лабавији – требало је људством попунити огромне расходе у редовима војске, примали су се многи мање способни, којима је терет војничког живота на фронту све теже падао, исто тако фабриковали су се и лекари на брзину. Спрема њихова је била мање на висини него њихових колега мирнодопск[ог] школовања, те су и сви правили веће грешке. Били су и лакше подложни схватању лаика, војних старешина.

Али сем школе, у којој се стиче знање за живот у школским клупама из уџбеника, постоји још једна школа, коју зовемо школом живота. Док у првој човек учи одређен број година, у другој школи учимо докле год смо живота.

Реч симулант, ми лекари у Дивизијској болници бр. 36, ретко смо употребљавали. Имали смо за старешину озбиљног и добро поткованог лекара, др Бохумила Криже-а, сан[итетског] мајора, а пре њега др Јосипа Шефлера, сан[итетског] потпуковника, можда мање спремног лекара и по природи мекан[ог] човека, јер се бавио у главном окулистиком.[100] Криже је био хирург, али је и у осталим гранама медицине био врло спреман и моја је срећа да сам био с њим око [четири] год[ине], те сам много од њега научио и медицинског, а и осталог што један лекар треба да зна. Свакако да је и међу нашим болесницима било „симуланата", али их ми нисмо никад оглашавали за симуланте. У књигу смо писали „*in observatione*"[101] или неку баналну дијагнозу. Јер са помоћним сретствима за постављање дијагнозе – којима смо у оно доба располагали, са околностима под којима смо радили – често претрпани послом, грешило се много, и није било ни право ни човечно да наше погрешке плати човек који је можда ипак био болестан, а ми нисмо знали да установимо болест.

Још за мирно доба, пре рата у Аустријском шаљивом листу „*Simplicissimus*" чувени Аустријски карикатуриста, насликао је сцену где болничар рапортира лекару војном: „Јављам покорно, г[осподине] *Regimentzarzt*, опет је један симулант умро".

Овај случај десио се на Руском фронту око год[ине] 1916-1917, а за који сам дознао од судског мајора *Zerman-a*, по народности Чеха, дивизијског аудитора[102]. Он ме је у вези записника питао за нека објашњења и испричао читав случај.

Допунски батаљон иде на фронт из домовине. Стиже у неко Галицијско мање место, у ком се налази Сухопутна станица. Треба да

---

[100] Грана медицине која се бави проучавањем и лечењем очних болести - офталмологија. Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник ...*, 844.

[101] На проматрању. (прим. приређивача)

[102] Војни судија; истражни судија. Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник ...*, 161.

се одморе људи од напорног марша и да после неколико дана наставе пут. На одмориште ће се и опрати, ошишати, поправити обућу и одело. Болесни су се јавили лекару на преглед. Код једног војника лекар је ставио дијагнозу „симулант". Старешина га је одредио за рапорт кад стигну на одредиште. Батаљон сутра креће на пут према фронту. После једног сата марша, војник пада и умире.

Сад је требало чути како се официр окомио, у осталом са пуно права и оправданог разлога, на лекара. Он би у осталом, исто тако највероватније поступио са наводним симулантом по доласку на фронт. Тај само пример треба да поучи све лекаре да добро размисле пре него што ће на брзину оспорити тегобе болесника. Наравно, у приватној пракси, мање је „симуланата" – обично се ради о хипохондрима. Али у војсци, затворима, а и сад код социјално осигураних болесни[ка], треба бити врло обазрив.

Други поучан случај потиче баш из живота у Казненом Заводу у Ср. Митровици. Причао ми је бивши тамничар Људевит Флегар. Десило се пре [Првог] светског рата. На лекарском прегледу код једног осуђеника, Заводски лекар је ставио дијагнозу: „симулант". Осуђеник је одређен за сутра – у јутро, на казнени рапорт. У подне, будући да је био летњи дан, неки осуђеници су поседали на степениште на улазу у зграду затвора и јели гомбоце. „Симулант" је почео да једе и сруши се мртав.

По подне Заводски лекар, др Јарослав Данеш,[103] иде кроз Круг Завода [као] да ће у болницу, а један осуђеник ступи пред њега, па му рече: „Г[осподине] докторе, а онај 'симулант' умре". Данеш се насмеши и одговори: „А шта му ја могу? Нашалио се па умро". Мислим, да ту не треба никакав коментар. Велика доза цинизма је изражена са стране лекара.

Ја сам, увек и свуда, наглашавао млађим лекарима да се добро чувају таквих дијагноза, па у колико поступе тако, мање ће бити у прилици да се стиде, а можда и одговарају за дијагнозе овлаш постављене, не тачне, којима могу болеснику шкодити, а и себи.

---

[103] Др Јарослав Данеш је године 1898. преузео службу лекара у Краљевској земаљској казниони, а након два месеца започео је и своју лекарску праксу у граду. Небојша Драгановић, Ђорђе Цвијановић, *Трагом митровачке казнионе 1*, Сремска Митровица 2022, 140. Др Данеш је 16. децембра 1932. године на XI седници Градског заступства изабран за градског начелника. Податак до када је Данеш био на овој функцији није пронађен.
ИА ,,Срем", (Ф. 51) *Градско поглаварство Сремска Митровица (1918-1941), (1918-1941),* књ. 3, Записник седница Градског заступства 1931-1933.

K. u. k. Kriegsministerium.
Präs. Nr. 910 .

PVBl. Nr. 11.

SEINE

KAISERLICHE UND KÖNIGLICHE

APOSTOLISCHE MAJESTÄT

HABEN

MIT ALLERHÖCHSTER ENTSCHLIESZUNG

vom 8. Jänner 1917

allergnädigst anzuordnen geruht, daß

Euer Hochwohlgeboren

für vorzügliche und aufopferungsvolle Dienstleistung
vor dem Feinde
die Allerhöchste belobende Anerkennung

bekanntgegeben werde.

Hiemit sind Euer Hochwohlgeboren zum Tragen der

bronzenen Militärverdienstmedaille am Bande
des Militärverdienstkreuzes

berechtigt.

Wien , am 12. Jänner 1917 .

Der Kriegsminister:

An

den Herrn k.u.k. Oberarzt in der Reserve des Garnisonsspitals Nr.23

Dr. B r a n k o von R O G U L I Ć .

Сл. 27. Документ о додели бронзане медаље за војне заслуге др Роґулићу, 1917. ґодине (У фонду Ф. 1448 налази се и ґовеђа о додели Златног крста за службу из 1915.)

Војна болница Ђаково

Ср[емска] Митровица ослобођена је од Усташа и Немаца 20. октоб[ра] 1944. год[ине].[104] Ја сам са својом кћерком Мирјаном, кратко време после тога преко Ст[аре] Пазове, Краљеваца и Руме, пешице (нешто мало и на колима) дошао у Ср[ем]. Митровицу. Вратили смо се у Београд и донели преко Шапца – на лађи – потребних ствари од оних што нам је остало од наше имовине.

Већ око половине новембра 1944. запослен сам мобилизацијом и додељен у II Воj[ну] болницу која се налазила у Градској болници. Прво сам вршио дужност Управника пријемног оделења, а после Управника болнице. Са тог положаја сам одређен за Управника Војне болнице 821. у Ђакову, чије особље је било особље Војне болнице бр[оj] I у Ср. М[итровици]. Ја сам једини био из Војне болнице бр[оj] II.

Сл. 28. Доктор са колективом испред Војне болнице у Ђакову

Радило се под врло тешким условима. Преузели смо у Ђакову око 700 рањеника и нешто оболелих другова од Војне болн[ице] 444. (армијске). Тек када смо уредили оштећено Семениште[105] (бискуп Крапац га је сазидао), онда је и наша болница личила на болницу.

Једног дана, предала нам је Озна једног тешко рањеног Усташу. Имао је прелом бутне кости. Наишао је на заседу. Наређење је гласило: под стражом има се држати затворен сам у једној соби и лечити. Учињено је. Сутра дан у подне, јављено ми је да је једна другарица болничарка ушла у собу где се овај налазио, и из пиштоља са два метка га убила.

---

[104] Београд је ослобођен 20. октобра, а Сремска Митровица 1. новембра 1944. године. (прим. приређивача)

[105] Васпитна, школска установа за свештенички подмладак (код католика). *Речник српскоī језика*, Матица српска..., 1189.

На саслушању, које сам водио, та глупача је бленула у мене као неко теле и није знала ни једну реч да каже зашто је то учинила. Наравно да случај није остао у тајности и грађани су негодовали! Заборавио сам јој име! Ево га: Јелена Врговић рођена Возаровић из Лежимира. Ова је удата за неког Словенца и сад живи у Земуну. Али знам да је та другарица, која је Усташу рањеног убила, касније покушала да нас остави у Ђакову и бегала, али смо је из Врпова вратили. Телефонирали смо на станицу дежурном милиционеру и овај је ухапсио.

У Ср[емској] М[итровици]. пријавио се неки Марјан Магдић на добровољни рад у Вој[ној] болн[ици] бр. I, заједно са женом која је радила као болничарка, а он у канцеларији. Обоје су били [стари] преко 50 г[одина], а нико није мислио шта је то двоје руководило да се добровољно јаве на посао! Он је за време НДХ радио у Митровачком друштву „Радиша“. Кад сам постављен за Управника бивше Вој[не] болн[ице] бр. I нисам никог, тако рећи, ближе познавао. Он ми је спремио једну неугодност. Постојало је наређење ко све може да се храни у офиц[ирској] менажи. Наравно, он није имао услова за то, био је запослен као шеф канцеларије. За то кратко време констатовао сам да се врло немарно односио према послу – типичан ленштина. (Бар за тај посао, дакле саботер!) Уз један пов[ерљив] акт, требало је Сан[итетском] Оделењу у Осијек упутити и табеларни преглед. Он тај табеларни преглед није приложио. Осијек тражи, а ја имајући коверт да је курир предао предмет, одговарао сам на лекар[ску] ургенцију – послато је. Добио сам укор писмен, и ја и Пол[итички] Комесар, али кад сам показао коверат казна је анулирана. После сам чуо, где се Марјан хвалио да ће Управ[ник] бити кажњен. Но, он је брзо издејствовао себи неко друго место у Осијеку. Главно да је он успео да несметано оде из Ср. Митровице.

Није било времена да по том поступку Марјана Магдића вратим и што предузмем против њега. Боље овако и за мене и за њега.

[Сачуван је детаљан докторов извештај о раду Подручне војне болнице бр. 821 у Ђакову упућен Команди позадине II Југословенске армије – санитетско одељење, након њеног расформирања. Објављујемо извештај у целости. У документацији Ф. 1448, налазе се још два документа из периода док је био управник у Ђакову. Захтев Председништва Окружног народног суда у Славонском Броду да болница обезбеди опрему и лекара за „парање лешева“ (обдукција?) и одговор управника др Рогулића, да су део траженог већ обезбедили али да вишка доктора немају]

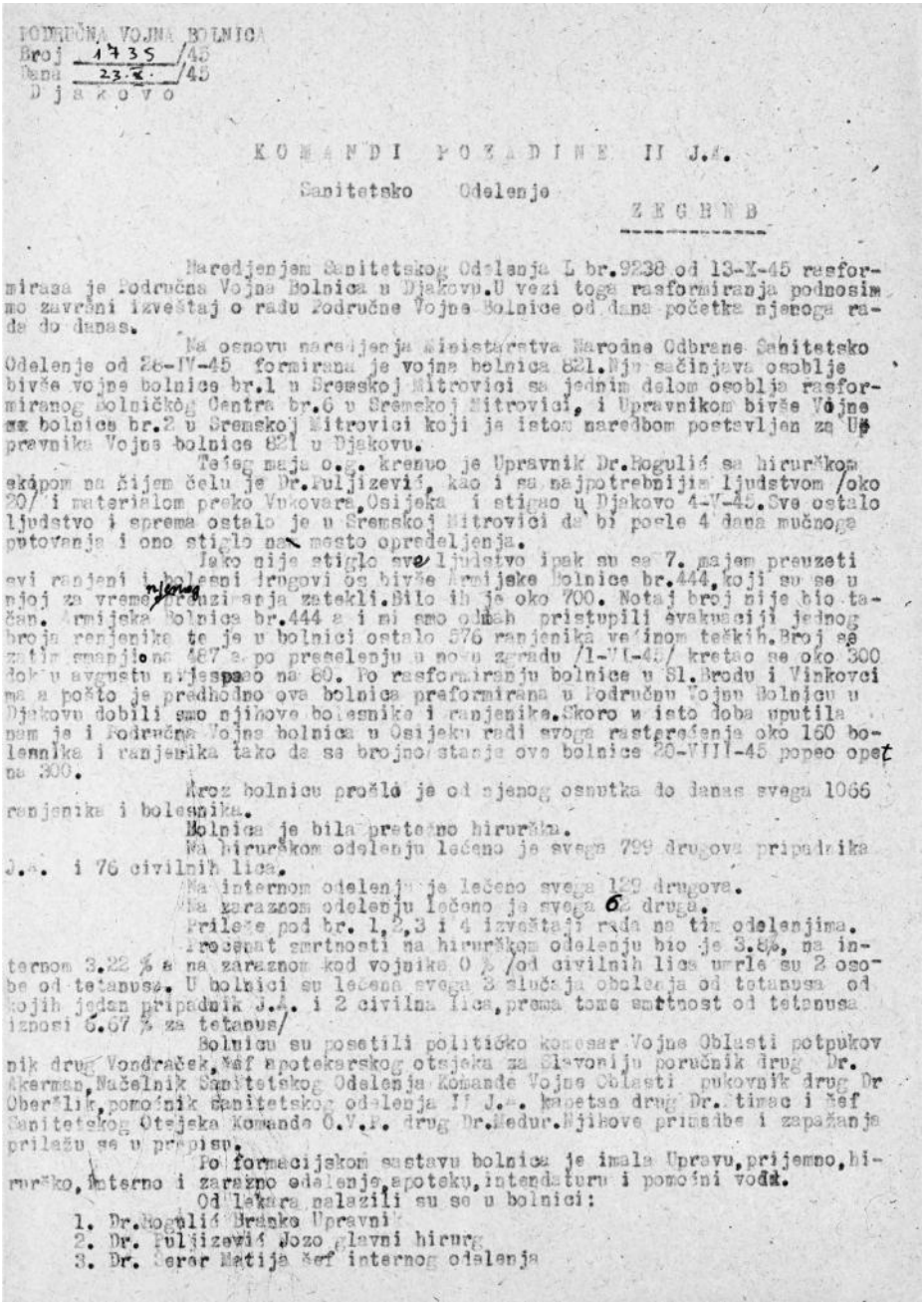

POMOĆNA VOJNA BOLNICA
Broj 1735 /45
Dana 23.X. /45
Đ j a k o v o

K O M A N D I P O Z A D I N E II J.A.

Sanitetsko Odelenje

Z E G R E B

Naredjenjem Sanitetskog Odelenja L br.9238 od 13-X-45 rasformirasa je Područna Vojna Bolnica u Djakovu. U vezi toga rasformiranja podnosim mo završni izveštaj o radu Područne Vojne Bolnice od dana početka njenoga rada do danas.

Na osnovu naredjenja Ministarstva Narodne Odbrane Sanitetsko Odelenje od 26-IV-45 formirana je vojna bolnica 821. Nju sačinjava osoblje bivše vojne bolnice br.1 u Sremskoj Mitrovici sa jednim delom osoblja rasformiranog Bolničkog Centra br.6 u Sremskoj Mitrovici, i Upravnikom bivše Vojne ma bolnice br.2 u Sremskoj Mitrovici koji je istom naredbom postavljen za Upravnika Vojne bolnice 821 u Djakovu.

Tečeg maja o.g. krenuo je Upravnik Dr.Rogulić sa hirurškom ekipom na čijem čelu je Dr.Puljizević, kao i sa najpotrebnijim ljudstvom /oko 20/ i materijalom preko Vukovara, Osijeka i stigao u Djakovo 4-V-45. Sve ostalo ljudstvo i sprema ostalo je u Sremskoj Mitrovici da bi posle 4 dana mučnoga putovanja i ono stiglo na mesto opredeljenja.

Iako nije stiglo sve ljudstvo ipak su se 7. majem preuzeti svi ranjeni i bolesni drugovi od bivše Armijske Bolnice br.444, koji su se u njoj za vreme njenog povlačenja zatekli. Bilo ih je oko 700. Notaj broj nije bio tačan. Armijska Bolnica br.444 a i mi smo odmah pristupili evakuaciji jednog broja ranjenika te je u bolnici ostalo 576 ranjenika većinom teških. Broj se zatim smanjio na 487 a po preseljenju u novu zgradu /1-VI-45/ kretao se oko 300 dok u avgustu nije spao na 80. Po rasformiranju bolnice u Sl.Brodu i Vinkovci ma a pošto je predhodno ova bolnica preformirana u Područnu Vojnu Bolnicu u Djakovu dobili smo njihove bolesnike i ranjenika. Skoro u isto doba uputila nam je i Područna Vojna bolnica u Osijeku radi svoga rasterećenja oko 160 bolesnika i ranjenika tako da se brojno stanje ove bolnice 26-VIII-45 popeo opet na 300.

Kroz bolnicu prošlo je od njenog osnutka do danas svega 1066 ranjenika i bolesnika.

Bolnica je bila pretežno hirurška.

Na hirurškom odelenju lečeno je svega 799 drugova pripadnika J.A. i 76 civilnih lica.

Na internom odelenju je lečeno svega 129 drugova.

Na zaraznom odelenju lečeno je svega 62 druga.

Prileže pod br. 1, 2, 3 i 4 izveštaji rada na tim odelenjima.

Procenat smrtnosti na hirurškom odelenju bio je 3.8%, na internom 3.22 % a na zaraznom kod vojnika 0 % /od civilnih lica umrle su 2 osobe od tetanusa. U bolnici su lečena svega 3 slučaja obolenja od tetanusa od kojih jedan pripadnik J.A. i 2 civilna lica, prema tome smrtnost od tetanusa iznosi 6.67 % za tetanus/

Bolnicu su posetili političko komesar Vojne Oblasti potpukovnik drug Vondraček, šef apotekarskog otseka za Slavoniju poručnik drug Dr. Akerman, Načelnik Sanitetskog Odelenja Komande Vojne Oblasti pukovnik drug Dr Oberšlik, pomoćnik sanitetskog odelenja II J.A. kapetan drug Dr. Timac i šef Sanitetskog Otsjeka Komande O.V.P. drug Dr.Medur. Njihove primedbe i zapažanja prilažu se u prepisu.

Po formacijskom sastavu bolnica je imala Upravu, prijemno, hirurško, interno i zarazno odelenje, apoteku, intendaturu i pomoćni vod.

Od lekara nalazili su se u bolnici:

1. Dr.Rogulić Branko Upravni
2. Dr. Puljizević Jozo glavni hirurg
3. Dr. Serer Matija šef internog odelenja

4 Dr. Lasbaher Srećko pomoćnik šefa internog odelenja
5.Dr. Zadro Ivan šef zaraznog odelenja

U bolnici su bili zaposleni još i ovi lekari
1. Dr. Marković Katarina od 7-V-45 do 16-VIII-45
2. Dr. Milić Branka od 7-V-45 do 16-VIII-45 obadve drugarice upućene su Sanitetskom Odelenju Komande Osiječkog Vojnog Područja na raspored.

Kraće vreme radili su u bolnici Djakovački lekari Dr.Celeda Rudolf, Dr.Aleksandar Sakač - Budišin, Dr.Neelija Svaganović i Dr. Juraj Kaitner od 14-VIII-45 do 2-X-45.

Ranjenici su bili smešteni u 3 zgrade: U novi i stari Samostan i u školu koja se nalazi uz stari samostan. U četvrtu zgradu /nova škola/ smešteno je bilo evakuaciono odelenje, kancelarija Uprave, bolnička straža i radni vod, te kuhinja za njih.

Bolničari i bolničarke su smešteni u zgrade preko puta katedrale. Zgrade su higijenske, zdrave i čiste.

Zgrade u kojima su bili ranjenici nisu ispunjavale uslove za ko bolnicu, kako u pogledu na higijenske teško i na druge uslove. Patosi su stari i trošni, sobe neokrečene, kuhinja čadjava, klozeti neispravni, vodovoda nema, prozori oštećeni. Zgrade neograđene sa mnogo ulaza i izlaza te nije bilo moguće samovoljno izlaženje bolesnika napolje. sprečiti.

Upravnik i Glavni hirurg razgledali su Biskupsko Sjemenište i ustanovili da bi ono potpuno odgovaralo za bolnicu, iako su svi prozori skoro porazbijani, brave mnoge na vratima poskidane i ~~xx~~ pokvarene, vodovod oštećen, umivaonici porazbijani, klozeti oštećeni i zagušeni, zidovi uprljani zgrada nečista i uprljana. Doneta je odluka da se zgrada dovede u red i ona je u toku meseca maja osposobljena za bolnicu, a 31-V-45 počelo se sa preselenjem u nju. Preneti su svi ranjenici. Kuhinja i kupatilo sa suhom komorom smešteni su u suterenu zgrade.

Kuhinju bolesnika vodila je pod nadzorom Intendanta Časna sestra Iva Mrazović.

Snabdevanje živežnim namirnicama vršeno je preko Komande Mesta u Djakovu, zatim preko Komande Područja Slavonski Brod dok se poslednju nismo potpali o pogledu snabdevanja pod komandom Osiječkog Vojnog Područja.

Mesa, masti zejtina, brašna, mleka i mlečnih proizvoda imali smo uvek prema tablici sledovanja. Nedostajalo je voća i povrća. Tome je bio razlog: suša usled koje se povrće u okolini Djakova nije moglo nabaviti, kao i to da nismo imali otvorenog kredita za nabavku živežnih namirnica koje se nisu dobivale preko intendantskog skladišta. Ipak smo nabavili naravno u manjim količinama nego što to predvidja tablica sledovanja na dobrovoljnoj bazi preko AFŽ-a grada i okoline. Od meseca septembra stanje se popravilo jer smo mogli nabaviti u nešto većoj količini krompir.

Isto to vredi za rublje kako za lično tako i za kreveteko. Mnogo je dobiveno na dobrovoljnoj bazi, a nešto smo dobili na poslugu /kreveti, jastuci, čebad/ s tim da se po rasformiranju bolnice posuđeno vrati.

Kad je rasformiranje bolnice naređeno uputili smo 33 ranjenika i bolesnika u Osijek a 30 u Zagreb i to 5 amputiraca u invalidski dom, a 25 u Armijsku bolnicu lakih ranjenika u Zagreb.

Posebnim izveštajem podnet je referat Sanitetskom Odelenju da je postupljeno po naređenju Sanitetskog Otsjeka Komande Pozadine JA. o rasformiranju bolnice.

Lekari i stručno osoblje upućeni su Sanitetskom Odelenju u Zagreb a ostalo osoblje Personalnom Otsjeku Komande Osiječkog Vojnog Područja na dalji raspored.

Smrt fašizmu - sloboda narodu.

Politkomesari: Upravnik:

Red. br.	Datom obilaska	Funkcija onoga koji vrši obilazak	P R I M E D B A
1.	30-VI-1945	Politički Komesar Vojne Oblasi Potpukovnik Vondraček Ivan.	Danas prilikom pregleda bolnica našao sam: Higijensko stanje i sanitetska služba primjerna. Politički rad slab i nedovoljan, na koji sam ukazao na potrebno. Kulturni rad nije na visini, na koji sam dao uputstvo kako treba da se pokrene. Politički Komesar Potpukovnik: I. Vondraček s.r.
2.	16-VII 1945	Šef apotekarskog otsjeka Oblasti za Slavoniju poručnik Dr. Djuro Akerman i poručnik Jarmila Oberšlik.	Danas smo obišli apoteku i našli prostorije apoteke u redu, lekove sortirano uredno, po policama administraciju urednu i tačnu, drugarica v.d. apotekarke pokazuje volju za rad i urednost, kao i marljivost. Za naše prilike lekari troše prevelike količine gaze, ujedno smo spomenuli na recepte i trebovanja pišu na propisnim formularima i da ih potpišu Upravnik ili bar šef odelenja. Dr. Djura Akerman. s.r.
3.	18-VII 1945.	Načelnik San. Odelenja Komande Voj. Oblasti Slavonije pukovnik Dr. Karl J. Oberšlik.	Red i čistoća na visini. Disciplina dobra. Lekarski rad na visini. Raspoloženje bolesnika vrlo dobro, nema žalbe na hranu, naprotiv poneki drugovi izražavaju zadovoljstvo. Odnos izmedju ranjenika i osoblja dobar, bez žalbi u tom pogledu. Zadatci: Otprema preloma butnjače kojima je potrebno ortopedsko lečenje za Osijek čim budu sposobni za transport. Prijem novih ranjenika iz rasformiranih bolnica. Redukcija osoblja shodno formaciji. Pukovnik Dr. Karl J. Oberšlik s.p.
4.	10-VIII 1945	Pomoćnik Sanitetskog odelenja II J. A. kapetan Dr. Štimac.	Bolnica uredu. S obzirom na idealne sanitetske prilike i uslove rada bolnica će se proširiti i primiti maksimalan broj ranjenika. Bolnica se preformira u Područnu Vojnu Bolnicu pod rukovodstvom Sanitetskog Odelenja II J. A. Ima izvestan broj ranjenika kojima nije moguće pružiti punu pomoć pa ih treba evakuisati u Zagreb /o tome će se dobiti posebno naredjenje./ Inače rad potpuno zadovoljava. Dr. Štimac s.p.
5.	18-V-45	Šefa Sanitetskog K.O.V.P.	Prigodom obilaska bolnice ustanovio sam da u bolnici vlada red i čistoća. Disciplina osoblja je dobra. Hrana se priredjuje higijenski i kalorički kao i kvalitativno je vrlo dobra. Stručni rad sa ranjenicima vrši se s puno mara i savjesti. Isti je slučaj i sa ostalim odelenjima. Posvećuje sa potrebna pošnja razušavanju. Dr. Medur s.p.

Da je ova prepis veran svom originalu kontrolne knjige Vojne Bolnice o nadjenom stanju prilikom obilaska tvrdi i overava:

Politkomesar: Godić Đuro

Upravnik: Dr. Roguljić

Vojna Bolnica

- ПОРОДИЦА РОГУЛИЋ У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ -

† Војин (Војислав) Рогулић

Мој син Војин Рогулић, рођен 28. XII 1918, студент медицине. Од матере Јованке рођ. Митровић, а кћерке др Јована Митровића[106], жупан[ијског] физикуса у Вуковару и Јелке Митровић рођ. Бугарски.

Погинуо 28. IX 1941. у Засавици, где смо из Ср[емске] Митровице побегли од Усташа.

Недеља је била 27. IX 1941, Крстовдан, а у понедељак је погинуо дакле 28. IX 1941.

Уторак сам га сахранио у селу Засавици, а 1946. сам га пренео и сахранио у породичну гробницу.

Ср[емска] М[итровица] 1946. г[одине] Др Бранко Рогулић

Сл. 29. Неке од избегличких легитимација издатих у Србији др Рогулићу током Другог светског рата

---

[106] Јован (Јоца) Митровић, 1863-1943, родом из Винковаца. У Вуковару био срески а потом жупанијски лекар. Ристо Јеремић, *Прилози за биографски речник Срба лекара Војвођана* 1756-1940, Нови Сад 1952, 89.

Dr Бранко Рогулић,
лекар из Ср. Митровице
пријављује убиство свога
сина Војислава – Војина,
студ[ента] мед[ицине] од војника
немачке „казнене експедиције“

Државној Комисији за утврђивање злочина окупатора
и њихових помагача[107]

На основу позива, штампаног у дневном листу „Политика“, пријављујем убиство свога сина Војислава – Војина Б. Рогулића, рођеног 28-XII-1918. у Вуковару (Срем), редовног слушаоца VI семестра Медицинског факултета, Београдског универзитета.

15-VII-1941. избегао сам заједно са својом породицом (жена и [троје] деце) испред терора Павелићевих усташа из Ср. Митровице у Мачву – село Засавица. (затварали ме, новчано глобили, претили ми, шиканирали ме честим дизањем ноћу из кревета ради посете болесницима, а кад бих стигао „болеснику“ овај би се у чуду питао зашто је лекар зван кад је здрав и сл.)

Крајем августа букнуо је у Мачви народни устанак против окупатора. Устаници су заузели: Лозницу, Ковиљачу, Богатић и сва села око њих, док су се Немци држали у Шапцу и Мачванској Митровици.

26-IX-1941. – субота по подне – настало је панично бегство сељака из Засавице, јер су примећене моторизоване и пешачке трупе како прелазе понтонски мост који спаја Мачванску са Сремском Митровицом.

Примећена је и једна јака патрола, скоро у јачини чете, на путу од Мачванске Митровице према Засавици. Свет је напуштао село и склањао се у унутрашњост према југо-западу Мачве. И ја сам пошао са женом и двоје млађе деце из села, поневши собом најнужније ствари. Мој најстарији син није хтео да пође с нама, него је остао са неким укућанима у стану.

27-IX-1941. – недеља у 6h ујутру – надлетено је изнад села око 9-10 авиона и почеше тући села уз Саву бомбама и митраљезима. Митраљирали су шуме и шумарке, поља – нарочито кукурузе око селâ, у које је бежао свет избезумљен од страха, тражећи спас.

28-IX-1941. – понедељак – појавили су се Немци, на сељачким колима, наоружани до зуба, зверајући с пута у дворишта, дивљачког

[107] Комисија формирана након Другог светског рата ради централизованог сакупљања материјала и сведочанстава о злочинима почињеним у рату на територији Југославије. (прим. приређивача)

изгледа, убијајући све мушко на кога су наишли у добу од 14 година па на више.

Кад су наишли на мога сина, он се легитимисао да је студент медицине. То је њихов бес још појачало и они почеше псовати и викати: „Бандит! Комунист!“, одведоше га преко улице у друго двориште где га метком у потиљак убише.

Мој син је остао лежати на месту убиства, где су му свиње нагризле десну ушну шкољку.

Сличну судбину имали су сви мушкарци који су се затекли у селу, чији број у селу Засавици износи близу 100. Међу њима било је и болесних, н.пр. домаћин Живојин Милованчевић, старац од 70 год[ина] кога сам ја лечио због срчане болести, а који због болести није могао кревет напустити.

Сву моју имовину: намештај, постељину, одела, обућу, рубље, кухињски прибор и лекарску ординацију, што ми је успело пренети из Ср. Митровице – а коју је суд у Богатићу проценио према предратној вредности на 1.640.000 – Немци су прво опљачкали, а онда запалили. Изгорела је и кућа својине задруге Марка Котарлића, у којој сам становао. Већи део, око 2/3 свих сеоских кућа, штала, стогови сена, сламе, амбари са храном – изгорели су. Све је то германски бес уништио.

Па и ако „мртву главу не диже из гроба“, ипак тражим да се према извршиоцима свирепих и дивљачких убистава, поступи у даном моменту према прописима закона; да се тражи одмазда, јер само тако је могуће учинити крај том међународном бандитизму, одн[осно] вођењу рата како су га Немци водили, убијајући недужно становништво.

6-XI-1944.
Београд, Кумановска 13/II
Односно: Ср. Митровица

[У докторовим записима сачуван је текст његове ћерке Мирјане Рогулић, написан поводом двогодишњице смрти њеног брата]

Мачва у црнини

Богата Мачва блистала је једног јесењег предвечерја у својој својој лепоти, раскоши и моћи. Мачва је живела безбрижно, она као да није осећала да рат бесни по целој земљи; она је само препричавала страхоте грубе садашњице, уживајући у изобиљу свога богатства.

Сунце је залазило и обасјавало последњим зрацима земљу и поља, која су добијала жуту боју старога злата. У даљини се једва назирао Цер, парајући својим врхом ваздушасто плаве облачке неба. Благи и тихи ветрић је полагано њихао гране високих јабланова, шумећи, као да је притом носио глас неке љубавне песме.

Враћала сам се са својим братом са купања. Раскошна природа се поносила својим делима и својим благом; спуштало се вече.

Али Мачви није било суђено да до краја остане у миру; рат није могао да је обиђе, да је поштеди. Већ смо били навикли на равномерно грување топова и немилосрдно праштање бомби. Живели смо и даље, само сада смо се бојали. Опет смо уживали у природи; као и два месеца раније, опет је било тако дивно вече, али још нисмо знали шта нам се спрема.

Људи су се одједном узнемирили не знајући ни сами зашто, као да су предосећали страшну несрећу којој нису измакли. Узнемирили су се и почели су да беже, да се склањају где су знали и могли. Долазила је тамна ноћ, која као да је слутила све; та злосутна ноћ све је знала, али није могла или није хтела ништа да каже.

Нему тишину нарушавала је само на час зврка још понеких заосталих, последњих кола; задњи су још бежали да се спасу, жалећи што нису раније пошли, остављајући све своје. Међу последњима кренули смо и ми, пошли у тешку неизвесност, не знајући да ли је боље ићи или остати. Мој брат није хтео да иде; остао је, а ја га никад више нисам видела.

Богата Мачва је пропиштала, она је сад плаћала свој дуг за оно време које је провела у миру, као пркосећи свима који се муче, ратују. Бомбе, ватра, трчање кроз баре у воду до појаса, јаук, кукњава, убиства... Све се свршило за три дана, а та три дана изгледали су дуги као три године. Све се свршило, казнена експедиција је прохујала попут бесног оркана кроз Мачву, рушећи и убијајући све на своме путу, а остављајући за собом пустош и пламен.

Мачва је скупо платила свој дуг, платила га је крвљу; она је дала своје најбоље синове, дала је срце своје. Пруске чизме су немилосрдно газиле по њеној души и светиле се. Не, оне су убијале јер нису имале

зашто да се свете! Оне су газиле у свом рушилачком бесу, остављајући за собом крвави траг.

Јадна Мачва је јаукала и пиштала под ногама свирепих бездушника, прегибала се и савијала под крвавим бичем, оплакујући своју децу. Она је плакала и цвилила, а пуста и још врућа згаришта и попаљене куће придруживале су се њеном вапају и кукале причајући своју страшну историју.

Преостали синови, сада опустошене Мачве, враћали су се својим кућама, али то више нису биле куће него црне рушевине и гомиле пепела. Полако смо се и ми вратили, окружени свеопштом бедом и вриском. Вратили смо се, али шта нас је дочекало?! Бол и патња на сваком кораку, а смрт се језиво церила уживајући у своме плену. Сад је бесни оркан отишао даље, да сруши, уништи и да ишчупа срце и Босни поносној...

Док су се у даљини чули топови, одјек страхота и мука, праћени грозним завијањем побеснелих паса, мој тата је закопавао унакажени леш мога брата...

А живот тече даље својим захукталим током.

Мирјана Б. Рогулић

Београд, јуна 1943.

Поводом двогодишњице
смрти мога брата

[Докторов син Иван описао је кратко своја сећања на Митровицу пре и током Другог светског рата свом сину Предрагу]

17. [новембар] 2013.

Драги Пеђа,

Покушаћу укратко моја сећања из 1941, што се тиче Митровице, опишем да би можда и боље разумео серију „Равна гора".

У Митровици смо заиста живели мултиетнички: Срби, Хрвати, Словаци, Швабе (пут на Митрошпер се звао Хесен) и остали. Од Шваба само да набројим *Wihamer* – стаклар, *Mayer* – лимар, *Jung* – адвокат, *Sperling* – еван[гелистички] пастор, *Hornung* – ветеринар, *Glaz* и да даље не набрајам. Сви су били организовани у Културбунду, у згради поред еван[гелистичке] цркве. Наводно је тамо била и радиостаница (?).

Од виђених Хрвата, који су били против Ју[гославије], чуо си за Гвоздића, Лончаревића, Кнеза, Гргинчевића, Трговчевића и да даље не причам. Сви су [се] држали повучено за 27. [март]. После 6. [априла] одмах су дигли главе, посебно Хрвати. Шеф полиције Биволаревић је одмах предао власт Гвоздићу, који је Трухара наименовао за шефа полиције. После 27. [марта] тата ме је водио у команду места, која је била поред данашњег музеја, где су седели официри спуштених глава, потпуно депримирани и обезглављени. Срби су били веселији, али сасвим констернирани и код нас у кући су се само сви картали чекајући шта ће се десити. Шваба *Glaz* није могао спасити свог зета, апотекара Станковића. Шваба *Stranc* је сачекао на мосту баба Делију,[108] после Преког суда, од кога ју је спасао немачки мајор *Wabnik*, који је становао код Ханосекових и нас одмах са дозволом пребацио у Б[еоград].

Комунистичка пропаганда је била врло јака, нарочито код омладине и ђака. Скојевци су били Драгица Милановић, Зорица Гргур, *Kresa Wolf*, *Fedor Abaffy* итд. они али већ касније 1944. Али да схватиш владао је општи хаос и није се знало апсолутно ништа, ни ко пије ни ко плаћа. У јулу се већ видело куда за Србе пут води и ми смо се одселили, нажалост, не по жељи баба Делије у Б[еоград], већ у Мачву по вољи деда Бранка, верујући да је рат за [три] месеца готов. Остало знаш и детаље ти могу још испричати.

Поздрав Љиљи, ћале.

[Сачуван је и следећи докторов запис]

Поручник, лопов и пљачкаш швабски: *Leutnant Entel-Heinz-Karl* из *Lüdenscheid*-а, *Hindenburgalee 20*, *Dicuststelle der Feldpost Nº 27,409* украо је мој аутомобил марке „Шкода".

Ср[емска] М[итровица], јуни 1941. *Dr* Рогулић

[108] Делија (рођ. Костић) супруга др Бранка Рогулића. (прим. приређивача)

- МИТРОВИЦА ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА -

Рода или Јова Мауковић из Лаза

Родољуб Чолаковић[109] у својој књизи „Кућа оплакана[110] приказује скоро све чуварско особље у Казн[еним] Заводима, као људе који су само чекали да неког осуђеника премлате. Не кажем да се батине нису делиле, знам и тврдим, да сам у Казненом Заводу у Ср[емској] М[итровици] од 1931. до 1941. кад сам отпуштен од стране Усташких власти, најенергичније иступао против сваког злостављања са стране чувар[ског] особља. Ја сам по том питању имао многа објашњења са управницима Завода, а у амбуланти сам увек гласно и јасно говорио, нека се сваки осуђеник кога неко у Заводу удари јави мени за лекарски преглед. То је имало дејства. Тамничару сам рекао: „Чувар нема овлашћење да удари човека. Чувар не може ником судити, ту је Управник. Чувар треба сваку неисправност [и] недисциплинованост да пријави Управнику, а он зна шта треба да учини". Управник Браловић је био строг, правичан али прек човек. Боловао је од шећерне болести. Он је због своје строгости дошао у Пожаревцу у сукоб са чиновницима и економбаштован му је напаковао кривицу. И ако је било јасно да он ту није крив, ипак је премештен у Ср[емску] М[итровицу]. И овде је био строг, чиновници су га попреко гледали. Сасма је разумљиво да су тражили прилике да му проналазе кривице. Он је био према њима неповерљив. Јер у Пожаревцу је зато и имао незгоду што је веровао човеку који је био подмукао. Ето такова је била ситуација првих месеци. И баш у то време, деси се да је Браловић раздражен ошамарио једног осуђеника.

Услед шамара прокрварило је зубно месо осуђенику или је слузокожа усне напрсла, и то доста па је пљувао крваву пљувачку. Осуђеник је ишао по Кругу или изван Круга – чини ми се радило се о слободњаку. Многи су га запиткивали зашто пљуцка крв. „Ошамарио ме је Управник"[, рече]. Шапутало се по Заводу о том. Ја сутра прићем Управнику отворено. Он се наравно сутра дан и сам кајао. Коме сте користили? Само својим противницима који опет желе да Вас уклоне!

---

[109] Родољуб Чолаковић (1900-1983), револуционар, новинар и публициста. Осуђен је на 12 године робије коју је служио у Лепоглави, Сремској Митровици и Марибору. Уочи Другог светског рата, објавио је своје мемоарско дело *Кућа оплакана* у којем описује живот политичких робијаша у тамницама старе Краљевине Југославије. (прим. приређивача)

[110] Виктор Иго, у својој књизи – роману *Човек који се смеје*, назива тамницу „кућа оплакана" . (Докторова напомена. Прим. приређивача)

То је ружно, то није достојно културна човека ударити слабијег, незаштићеног и т.д. Ви имате велик степен дисциплинских казни, да умирите сваког непокорног осуђеника и стражара, ако те казне примените нико Вам не може замерити, али ако Ви сами неког ударите одговараћете у сваком случају, и пред властима, а и јавно мнење ће Вас презирати. У том слислу сам му говорио, Он је све лепо примио! „Не знам шта ми бѝ, те га ошамарих."

Он више никад, никог, ударио није и верујем да ме је ценио, јер сам му отворено још као мало познат, разложио да тако, ни у ком случају, више не сме поступити. Тај шамар се причао у граду идући дан!

Дакле, најболније питање је било прескочено. Ако се који осуђеник јавио са модрицом, ја сам писмен реферат упутио Управнику. „Х.У.[111] има модрицу на том и том делу тела, наводи да га је чувар Х.У. ударио кључевима." Чувар је био кажњен прекоредном ноћном службом [и] новчаном казном. Али, за тих 10 г[одина] службе није било случајева злостављања.

После неког времена, дође ми неки осуђеник из ћелије са модрицом у пределу крста. „Шта ти је то?", упитам га. „Ударио ме чувар Плантић Драгутин, кључевима." Дођем на реферисање Управнику и саопштим му: „Плантић се још није одвикао да кључевима удара људе". „Шта је било?", запита Управник. Пружим му реферат. Плантић је био прзница али иначе тачан службеник. Браловића ухвати бес и зазвони ордонансу.[112] Кад овај уђе нареди му: „Зови ми одмах Плантића". После кратког времена уђе Плантић. Јави се Управнику. Ја седим на столици преко пута писаћег стола. „Шта си ти опет ударио једног осуђеника?", пита Управник, а још му се чита срџба на лицу. „Јесам г[осподине] Управниче." Да није признао, не знам шта би му овај учинио. „Сад ти кажем последњи пут, да ми више никог ниси такнуо, јер ћеш видети шта ће с тобом бити." Не знам да је Плантић после укора некога ударио. Драгутин Плантић је ликвидиран после ослобођења.

Сећам се и тога да су једаред, после масовног штрајка у Лепоглави, сви Комунисти пребачени из Лепоглаве, и да сам их све прегледао. Сваки од њих је имао по неку телесну повреду. Махом су то биле лакше повреде. Али [један] од њих имао је руптуру бубрега. Мома Ђорђевић – или Марковић ???, правник. Долазио је специјалиста уролог из Београда и установио тешку телесну повреду. Ја сам за сваког

---

[111] У данашњем говору „тај и тај". Термин који је доктор употребио и данас се користи на немачком говорном подручју. (прим. приређивача)

[112] Војник нижег чина који је додељен официру или штабу ради службених наредби или канцеларијских послова. Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник ...*, 859. (У овом случају се мисли на службеника Казненог завода задуженог да преноси управникова наређења.)

осуђеника дао писмену потврду о каковој се повреди ради. Писменим рефератом Управи сам све доставио. Комунисти су, у вези тог реферата, наводно поднели тужбу против Управ[ника] Петровића у Лепоглави и жандара, али од тог није било ништа.[113] Осуђеници су ми причали да је један њихов друг рањен револверским метком. Он је остао у болници у Вараждину. Шта је с њим даље било ни то ми није познато. О том штрајку у Лепоглави писао је *Dr* Мони Леви,[114] у листу Наша Армија од апр[ила] [до] мај[а], бројеви на које ћу се осврнути.

Да се тукло при полицији причају осуђеници, али не верујем, да је ико бестијалније поступао са људима него што су то радили шефови Озне.[115] Пацијенти, који су кроз те тортуре прошли, а после долазили код мене у ординацију, причали су језиве приче. Пробијене бубне опне са свежом крви у ушном каналу једне девојке, ливање ледене воде у желудац на цев, премлаћивање и потом бацање на бетон само у доњем рубљу – један младић из околине Шида. Онда она група Мартинчана које сам видео у затвору Окр[ужног] Суда, личили су на живе лешеве, изгледали су исто тако како су изгледали људи у Јасеновачком логору. Натечених лица [и] удова, што наступа код гладовања. Ја сам их скоро све упутио у овд[ашњу] болницу. Ти се људи нису скоро могли ни кретати. И још многи други. Сетимо се само, колико их је умрло у истрази! Но, о том се само шапутало. Обесила се, умрла од струје (Зец) и т.д.

Један од тих шефова Озне био је и злогласни Рода, који је проводио свој крвави режим од год[ине] 1947. [до] 1951. Страх и трепет је био за Ср[емску] М[итровицу] и околину. Људи су избегавали и да га сретну. Са шапатом су о њему говорили. Хоће ли се наћи неко, ко ће све

---

[113] Комунисти су организовали 1935. године демонстрације које су репресивно угушене. Приликом премештаја комуниста из Лепоглаве у Митровицу, осуђеници су премлаћени, тучени кундацима и везани ланцима. Др Рогулић је извршио преглед сваког примљеног осуђеника и утврдио степен повреда код сваког. Овај догађај описао је Пашко Ромац у књизи *Borbe iza rešetaka*, Novi Sad 1976, на стр. 98-100. Користио је докторов стручни извештај који се налази у Архиву Југославије у Београду. Из извештаја видимо да је тачно име затвореника са раптуром Момчило Ђорђевић.

[114] Саломон Мони Леви (1896-1986), лекар и санитетски генерал-мајор ЈНА. Због комунистичког рада осуђен је на 10 година издржавање казне у Лепоглави, Сремској Митровици и Марибору. Након рата бави се публицистиком. Доктор је посветио једно поглавље др Саломону Левију уз које је приложио исечке из листа „Народна армија" у којима се др Леви сећа неких кључних комунистичких акција у Казниони, а и запослених, међу којима је био др Рогулић. (прим. приређивача)

[115] ОЗНА - Одељење за заштиту народа којим је преко својих чланова руководила КПЈ. Формирана је 13. маја 1944. године. Коста Николић, *Мач револуције – ОЗНА у Југославији 1944-1946*, Београд 2014, 8-14.

„Роде“ приказати у правом светлу. Чолаковић описује, како је гурао колица са земљом на Циглани Казненог Завода. Да ли је тај Чолаковић завирио кад год, да је видео како су неразвијени, слаби омладинци, трчећим кораком вукли вреће са цементом на Новом Београду? Под каковим условима су они становали, хранили се и радили. То је свакако неупоредиво страшније било, од онога што прича Чолаковић о свом раду и гурању колица. Сва мржња према школској омладини се испољила на раду у тим акцијама са стране руководства. Оно није знало друге методе, него уништити ту омладину!

И ако сам био у Ср. М[итровици] непрекидно од 1946, и ако сам слушао – али само ружно, ништа лепо о Роди, нисам га видео никад, односно нисам га упознао све до следећег случаја. Јесам једног кишног вечера ишао испод руке са својим сином, учеником гимназије, стазом у парку према Срп[ском] Дому, кад ми он даде знак тргнувши ме благо по мишици и прошапута, као је био Рода. Ја се осврнух, али не познах Роду.

Као Управник Градске поликлинике, био сам члан једне лекарске Комисије која је заседала сваке суботе од 11 сати, а која је ревидирала боловања социјално осигураних који су били дуже времена на боловању. Други члан Комисије био је Сава Драгичевић са стране Суда и Звонко Јакшић са стране Завода за Соц[ијално] Осигурање.

Ја сам дошао на време. Јакшић исто тако. Чекали смо Драгичевића, који се задржао у Суду. У великој соби Зграде Окр[ужног] Уреда, на ћошку у улицу Паробрадску, преко пута српске цркве, у приземљу седимо нас двојица за писаћим столом. Звонко на средини, а ја са леве стране. На једаред, улази у собу један висок, крупан, глават, смеђ човек, дугачких руку и ногу, великих стопала. Шешир са спуштеним ободом – стари, одело као да није за њега кројено, окрачалих рукава и ногавица, сако кратак. Ознојен. Кошуља, стеже га око врата. Запита где је др Спајић. Ми смо у Спајићевој соби одржавали седнице. Звонко му рече: „Др Спајић је на Митрошперу“.[116] „Кад ће доћи?“, [упита придошлица.] „Вероватно данас више неће доћи“,[одговори Звонко.] „А где је другарица сестра, што с њим ради и даје *injectije*?“, [опет упита.] „И она је са др Спајићем“, вели Звонко. Човек нервозно шета по соби, застаје, гледа кроз прозор. У неке ће Звонко да каже човеку: „Сад не можете овде остати дуже, треба Комисија да заседава“. Човек, као да је пречуо питање. Звонко понови реченицу али гласније. Ово као да је разбудило човека, који је за свој рачун нешто размишљао, па се окрете према Звонку и гласно проговори: „Кога ти тераш напоље одавде, ко си ти?“. Прилази столу, а лице му се зацрвенило, као у ћурана глава. „Не терам никога, него ти кажем да ће сад овде да заседа Комисија за преглед осигураника и сем болесника и Комисије нико не може бити присутан“, [рече му Звонко.]

[116] Митровачка фабрика која се бавила прерадом дрвета. (прим. приређивача)

[Придошлица повика:]„Ти мене да тераш!“. „Пази шта говориш, од куд ти мени говориш 'ти' “, и Звонко је устао. Видиш два крупна човека, узбуђена, један према другом, нагнути, дели их само писаћи стол. Вичу један на другог. Предосећам, ту мало фали да се потуку.

Повучем Звонка за рукав и рекнем: „Зовите Управнике“. Звонко послуша и пође на излазна врата. Непознати човек се мало смирио, пође по соби. Ја запалим цигарету и чекам. У то ће непознати: „Ко сте Ви?“. Но, сад долазим ја на ред, помислим и сине ми кроз главу „ово мора да је неки луђак.“ „Доктор“, рекох ја. „Који доктор кад ја све докторе у Ср[емској] М[итровици] познајем?“, [запита непознати.] Повучем дим из цигарете да добијем на времену и одговорим: „Митровачки лекар, др Рогулић“. „А, тако“, рече непознати. У том се отвориште врата и уђе Јакшић и Миленко Ћириловић Управник Завода за Социјално осигурање ослови непознатог: „Друже, молим Вас, дођите самном“. Јакшић седе за сто, узрујан. Непознати оде. Дође Драгичевић и ја му причам шта се десило. Почећемо рад а нема таблица за % неспособности. Рекнем Јакшићу: „Идите донесите, без тога не можемо радити“. Оде Јакшић, у неке ево га наравно са таблицама. Још узрујанији је. [Упитах га:] „Шта је било?“ „Оставите. Код Миленка скоро се побисмо. Од куд он мени 'ти' да каже?“, вели Јакшић. Мало после, питам ја Миленка телефоном: „Ко је тај што је начинио тај скандал?“. Ћириловић изговори кратко: „Не знам ко је, кажу неки Рода“. [Узвикнух:]„Шта наопако, па то је злогласни Рода!“ Обратим се ја Јакшићу: „Камо лепе среће, да смо знали ко је, да му дамо све канцеларије, а ми да смо отишли у подрум да радимо“.

Сл. 30. Др Бранко Роїулић

Нисмо ни завршили рад, а јави се преко телефона Миленко Ћириловић и саопшти Јакшићу: „Телефонирали су из Удбе [117] да Јакшић дође тамо после свршеног посла у 13^{h}“. Јакшић је отишао онамо, задржали су га до понедељка у јутро. У 6 ^{h} су га пробудили и са речима: „Можеш ићи“, отпустили.

[117] УДБА - Управа државне безбедности настала реорганизацијом Првог и Другог одсека ОЗНЕ дана 31.01.1948. године. Коста Николић, *Мач револуције...*, Београд 2014, 211.

Др Рашовић Лазар,[118] овд[ашњи] адвокат, бавио се много политиком, али је био велик политички камелеон. Али имао је тешких дана, јер су га Усташе међу првима затвориле и везаног одвели у Копривницу у логор. Одавле се као „Црногорац" испетљао. Вративши се из логора, одмах је прешао у Београд, а после је постављен у Зрењанину (садашњем) на место неког, ликвидираног од Немаца, јавног бележника.

Вратио се у Ср[емску] М[итровицу] по ослобођењу. Био је правни референт града. Али су му тражили кривицу! Појавила се истрага против њега, доводећи га у везу са неком пропалом женском, о којој је њен рођени брат врло ружно мишљење дао у писму упућеном некој породици код које је ова становала; а та морална пропалица, дошла је и у кућу Рашовићеву и требала је лажно да сведочи, да ју је *D^r* Р[ашовић] хтео силовати једног дана, кад је гђа Рашовић отишла од куће у посету. Др Р[ашовић] био је врло обазрив и проценио је правилно ситуацију, да се мора хитно склонити, јер ако дође у апс, жив из њега неће изаћи. И склонио се преко границе. То је било 1947. у лето.

Остала је његова гђа. Сад је и она била на нишану. Једног дана, дошао је неки младић и Ирена Михајловић к њој, да је питају како је д[октор] прешао у иностранство. Она је одговорила да не зна ништа и није с њима даље ништа разговарала. Али она није о том ни с ким говорила, нити је пријавила ове Удби о чему су се они код ње распитивали.

Под нормалним околностима то се не би сматрало за кривицу. Удба је дознала за ово и ухапсила гђу Рашовић 1948. г[одине].

Гђа Рашовић је провела више месеци у апсу, малтретирана на све могуће начине, понижавана; код куће је остао њен син, ученик гимназије – сам. Тачно је, да је једно вече дигнута са сламарице и са удов[ицом] Настића инжењера, отерана да пере прозоре и патос у једној згради која је молована пре тога – и радила је непрекидно 37 сати. Питам Чолаковића, који је осуђеник и у ком Казн[еном] Заводу толико радио. Осуђеник – а гђа Рашовић је била само окривљена и то ни зашта. Код Комуниста осумњичен значи одмах и крив!

Тај чувени по злу гласу Рода, *„recte"*[119] Јован Мауковић, родом је из Лаза. Његова страховлада у Ср[емској] М[итровици] била је од 1947. до 1951. Покушаћу да прикажем један мали детаљ те страховладе који ми је случајно испричао један Митровачки грађанин, а у чију кућу

[118] Др Лазар Рашовић (1888-1965), доктор права, новинар, један од водећих митровачких радикала, председник митровачке општине од 1936-1937. године. Вид. више: Стево М. Лапчевић, *Орао међу соколима: Политичка и лирска заоставштина др Лазара Рашовића*, Нови Сад 2022.

[119] *Recte* – управо, право. Mirko Divković, *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*, Izdanje drugo, Zagreb 1900, 898.

сам залазио од 1919. г[одине], кад сам дошао у Ср[ем]. М[итровицу] па док се нисам разболео. На северу од Казнен[еног] Завода, на удаљености око 2 клм, налази се салаш који је поседовао Јован Милованчев, досељеник из Бачке. Имао је 246 јутара земље, од 16 рођене деце [десеторо] је било живих у то време. Самог Јована М[илованчева], који се родио 1861. г[одине], нисам познавао, јер је страдао 1. [августа] 1918. г[одине]. Приликом вршидбе експлодирао је казан на вршилици и он [је] смртно повређен, брзо је и умро. Али сам му децу познавао. Милана, најстаријег сина убиле су Усташе, Раду, млађег сина обесили су Немци у Смедер[евској] Паланци, Ђура погинуо у околини Београда, Соска или Вукосава удала [се] у Тителу у кућу Савин, удовица је јер су јој мужа убили 1942. г[одине] Мађари. Син Љубомир [је] умро од *Tbc*. Сестра Милица, удала [се] у Земуну, најмлађи Светозар, агроном је у Вршцу. Реч је о Стевану, економу – сељаку, кулаку, који је, као што је био и брат Милан, одличан, напредан економ. Они су се и до 1941. г[одине] истицали као најнапреднији земљорадници и честити људи. Сва му је несрећа била што је земљорадник. „Обавеза“[120] је била повод хапшењима. Он је у свему [шест] пута хапшен.

Први пут [Стевана Милованчева] је хапсио мајор Љуша, 1946. год. С њим је ухапшено и затворено у Ср[емској] М[итровици], исто због обавезе, 219 људи и стрпани у собу од 5x5 m^2 димензија, остављени [седам] дана без воде и хлеба. Наводно су за то време умрла њих [четворица]: [један] из Кукујеваца, [два] из Јарка, а за четвртог не зна одакле је. Један Платичевац, агроном, померио је памећу за то време и „трчао“ преко њих сабијених у собу као харинге у бурету.

После [седам] дана издржаних у тој мучионици, пуштени су преживели кућама уз напомену да морају обавезу испунити. „Којим каналом је отишло, тим истим каналом мора се и вратити“, тиме су их оптуживали да су они отуђили пшеницу и кукуруз.

„Шта си радио?“[,упитах.] „Оно што и други, куповао сам поскупе паре да испуним обавезу коју су ми натоварили“, одговорио ми је на питање.

---

120 У послератним годинама комунистичке власти су већини власника земљишта (превасходно сељацима) наметнуле обавезу давања значајног процента прихода држави у форми летине или других пољопривредних производа. За ове производе држава је плаћала откуп али он никад није покривао стварне трошкове производње. Ово је изазивало велико незадовољство у народу. Они који се нису повиновали врло строго су кажњавани. (прим. приређивача). Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije* 1918-1988 : treća knjiga : Socijalistička Jugoslavija 1918-1988, Beograd 1988, 101-119.

[Четрнаест] дана после пуштања на слободу, сазвана је конференција. У град[ском] одбору главну реч су водили Стеван Кузминац (извршио самоубиство бацивши се под воз)[121], Миле Миланковић (касније због Коминтерне затваран, избачен из партије)[122] и Прока Марковић, који је играо важну улогу по питању пољопривреде у град[ском] одбору (због Коминтерне избачен из партије, био чувар свиња на задружном имању, чуо је после свакојаких примедаба од сељака).[123] На тој конференцији, требало је присутнима објаснити да је затварање сељака који нису „хтели" извршити обавезу било потребно. Милованчев се обратио на конференцији Стевану Кузминцу са речима: „То Вам Стево не служи на част", а Кузминац је одговорио: „Тако је морало бити". Прока Марковић је пак рекао: „Ви ћете казати где има хране, па ћемо од њих узети". На то је Милованчев рекао: „Нисам ексекутор да идем да тражим, али код радника има".

[Наставио је да ми прича.][124] Позвао сам се на Стеву Кузминца, да сам добровољно а бесплатно дао, одмах по ослобођењу Ср[емске] Митровице за раднике који су у шуми Добреч[125] секли шуму за железничке прагове [два] вагона кукуруза и 65 метричких центи пшенице коју сам имао у земљорадничкој задрузи. Стеван Кузминац потврдио је то. Даље сам на конференцији изнео колико сам 1945. г[одине] по званичној потврди обрао са њиве, колико ми је остављено за исхрану свиња и марве. [Двадесет] ком[ада] свиња сам морао обавезно хранити, 15 мет[ричких центи] кукуруза сам морао обавезно предати. Прока Марковић је као претседник општине потврдио да нисам обрао толико кукуруза колико је износило 15 мет[ричких центи] обавезне предаје, 20 ком[ада] свиња на дебело хранио, хранио своју стоку и колико би ми требало за сетву у год[ини] 1946! Тражили су ми 284 мет[ричких центи]. Имао сам 40 јутара земље, колико ми је припадало после деобе, 246 јутара наслеђених од оца! Дакле на

---

[121] Стеван Кузминац, обављао је функцију председника Градског одбора од 28. августа 1946. до 15. марта 1947. године. ИА „Срем" Ф. 163, *Народни одбор среза Сремска Митровица (1942-1965), (1944-1965)*, кут. 184, Записници Извршног одбора.

[122] Миле Миланковић, секретар Градског одбора у периоду 1947-1949. Ф. 163, *Народни одбор среза Сремска Митровица (1942-1965), (1944-1965)*, кут. бр. 184, Записници Извршног одбора.

[123] Прока Марковић је заменио Стевана Кузминца на месту председника Градског одбора 15. марта 1947. године. ИА „Срем" Ф. 163, *Народни одбор среза Сремска Митровица (1942-1965), (1944-1965)*, кут. 184, Записници Извршног одбора.

[124] У овом поглављу убачено је неколико реченица да би се лакше пратио текст. (прим. приређивача)

[125] Шума се налази јужно од јарачког атара. (прим приређивача)

конференцији Прока на глас калкулише: „Добио си 12 мет[ричких] центи кукуруза по јутру". „А ја га на глас пред свима исправљам: 'стави 22 мет[ричке центе] по јутру јер би ми иначе недостајало кукуруза за исхрану 20 ком[ада] свиња и теглеће стоке, [плус] 15 мет[ричких центи] за обавезу' ". Измирио сам 284 м[етричка цента] кукуруза купивши га.

„Ђетић"[126] је на тој конференцији рекао: „Оваке искрености, нисмо видели". А тај исти „Ђетић" је 1947. г[одине] рекао за њега да је најпокваренији човек!

[Године] 1947. Стеван Милованчев је опет затворен за обавезу из год[ине] 1946. Ту је Рода био главни актер!

[Стеван је даље наставио да прича.] Тражили су од мене, ни мање ни више него равно [четири] вагона. Нисам више имао новаца и нисам хтео куповати. Прока је рекао да ту обавезу од нас народ тражи. [Одговорио сам му:] „Ако то народ тражи, хајдемо на житну пијацу пред народ нека нам суди, па кога народ окриви, нека га обеси". Пореска власт је нашла да имам бруто приход 97.000 дин[ара], а платио сам порезе 300.000! Затворили су ме, а држали су ме у затвору [једанаест] дана. Били смо у истој соби затворени, но сад нас је било мање, свега 72 људи. Пустили су нас из затвора, с тим да морамо испунити обавезу. Мита Сисојевић је дао комплетну вршилицу овдашњем К[азнено] П[оправном] Дому, да му отпишу обавезу. Ја сам обавезу измирио на тај начин што је Никола Стокановић, магационер, сав вишак брашна, жита и кукуруза, који је пронађен код Митровачких грађана, а који су ови били дужни предати народним властима, књижио, као да је то предао Стеван Милованчев, а грађанима је исплаћивао предато брашно, жито и кукуруз по одређеној цени.

Како је било овом приликом у затвору? Воде су нам давали 2-3 пута дневно, за јело ништа. Пакети нису били дозвољени. Женама које су долазиле да се распитују за своје мужеве одговарано је да нису овде, отпослани су на неко острво на рад. Речено им је даље, да више не долазе и не питају за њих, јер ће и њих затворити!

[Године] 1947. октобера месеца, опет су га затворили и то за обавезу из год[ине] 1947. Дакле, сад је брже ишло. Требало је обавезу извршити брже! Позвао их је месни одбор и предао их је овдашњем суду. Истрага је трајала [шест] дана, после тога га је судија Конић осудио на [осам] год[ина] затвора, због неиспуњених 18 мет[ричких центи] кукуруза, док је осталу обавезу испунио!

Док је она прва два затварања издржао у кустодији, сад је под истрагом био у судском затвору. Одлежао је [два] м[есеца] у Пожаревачком Казненом затвору, па је пуштен. Рекли су му у затвору

[126] Очито је неко из Градског одбора пореклом Црногорац али у тексту није јасно на ког се надимак Ђетић односи. (прим. приређивача)

да су његови укућани, тих 16 метери обавезе испунили, па га зато отпуштају. Међутим, кад је дошао кући, његови укућани су га уверили да нису тих 16 м[етери] измирили.

[Године] 1948. у јесен опет је затворен, али не због обавезе коју је испунио, него због неиспуњења сетвеног плана. Требао је посејати [девет] јутара кудеље, али ја посејао само [пет] јутара! Ту га је ухапсила Удба и затворила у ново зидане бетонске ћелије. Био је затворен 14 дана. Није добио ни јести ништа, нити је добио воде, било за пиће или умивање. У ћелији је био сам. Саслушаван је сваку ноћ. Приликом саслушавања добијао је и батине уз грдњу: „Мајку Курвину, Кулачку!". Батине су делили младићи из Партијске школе. После 14 дана је пуштен, уз претњу да идући пут мора сетвени план испунити. Испитивање је вршио Рода. Али једне вечери није био присутан Рода, него неки Маринковић, Личанин, по чину поручник Удбе.

[Милованчев је наставио да ми прича.] Кад су ме тукли, ја сам га питао: „Је ли то по Уставу?", а он ми на то одговори: „Шта хоћеш тиме, да кажеш?". Ја му одговорих: „Ако је батинање по Уставу, да и ја онда тучем." Он је на то почео дозивати неког Мићу, службеника, који је брзо дошао и потегао на мене револвер, говорећи: „Зини, да пуцам", а ја му одговорих: „Кад не жалиш главу, немој жалити зубе". На то ме је Мића ударио ногом у стомак. Пао сам. Мића ми заповеди: „Стани мирно!". Одговорих: „Не могу стајати мирно док ме тучеш". Како сам лежао на земљи поред сандука за дрво, ударио ме је ногом у мошнице. Осетио сам страшан бол од кога се онесвестих. Касније сам приметио велик оток, а и данас 1956. у марту, кад Вам ово причам, десно јајце ми је натечено.

[Године] 1949. у јесен, опет је затворен.[Причао ми је.] Имао сам обавезу да посејем [десет] јутара кудеље. Посејао сам толико. Кудеља је родила добро. Тражено је по јутру 30 метери, а мени је родило 50 мет[ери] и ја сам давао познаницима, којима је родило мање од 30 м[етери] по јутру, толико, како би и они могли испунити обавезу. То су били Максим Секулић, Жика Девић, па и Тракторској Станици у Ср[емској] М[итровици]. Приликом предаје кудеље, коју је преузимао неки Никола из Н[овог] Сада, а који живи сад у Ср. Митровици, категорисао је моју кудељу као првокласну. Тај Никола је био стручњак за кудељу, а поставило га је Мин[истарство] за Кудељу и Лан. Једном приликом је дошао Рода и рекао да моја кудеља не може ићи у I класу, пошто сам ја одређен за ликвидацију. Мене је то увредило и протествовао сам: „Зашто сам ја одређен за ликвидацију?". Никола је рекао: „Милованчев Стеванова кудеља је [прво]класна, а задружна IV класе". Рода је протествовао против те Николине констатације и поновио изјаву против мене. Кудеља I класе плаћана је 250 дин[ара] [плус] 250 у боновима.

Зато што сам другима отступао кудељу, Рода ме је затворио 26. нов[ембера] 1949, а пуштен сам из затвора 17. [марта] 1950. Никакове пресуде нисам добио; саслушавање је обављано ноћу уз прописно вређање [и] батинање, које су обављали омладинци из Партијске школе. Питали су ме н.пр. и то: „Да ли ћеш гласати?". Одговорио сам: „Нећу", на што су следовале батине. Рода ми је припретио, да кад изађем из затвора не смем ником ништа причати о поступку у затвору, на што сам му је одговорио: „Причаћу". Рекао сам му да ћу ићи и у Маршалат[127] да се жалим. И био сам онде. Примио ме је Петар Стамболић[128] коме сам све издиктирао на папир шта сам пропатио. Овај ми је рекао: „Иди кући, бићеш позван на суочење", али од тог свега није било ништа.

[Милованчев је наставио.] За све време у затвору нисам видео хлеба! Јео сам [пет] дека куханог качамака и неки чорбуљак. Веш сам добијао, купао се нисам, воду за пиће сам добијао, а ако ми је од те воде нешто остало опрао сам лице. Бријали су нас у [три] недеље [један]пут. У ћелији ме нису тукли, али саслушање без батина није прошло.

Информбировце[129] су тукли и у ћелији. Њих су опасно млатили, а ови су се и дерали очајно! Бивши председник О[кружног] Суда Павковић, дерао се јако. Сви су се дерали: Мара Малетић, Сејка Кузминац, Ђока Туцић, Миле Миланковић, Прока Марковић, Коњић б[ивши] претседник Среског Суда.

Када су информбировци дошли у затвор мене су преместили у Скупни затвор из ћелије.

Хоћу још и ово да напоменем. Познавао сам Мошу Пијаде из Казнионе. После пуштања из затвора 1947. год[ине], одем са Митом Сисојевић[ем] к њему, да се жалим. Моша нас није примио, него његова

---

[127] Маршалат, надлештво под надзором Маршала Југославије, које је 30. новембра 1943. године додељено Јосипу Брозу Титу. Зграда у којој се налазе канцеларије маршала. *Мала енциклопедија Просвета*, Београд 1986, 602.

[128] Петар Стамболић, учесник НОБ-е, високи партијски и државни функционер за време СФРЈ. Био је председник Владе НР Југославије од 1948-1953. године у периоду који се помиње у докторовим мемоарима. *Vojna enciklopedija, 9, Slup – Teleskop*, Beograd 1967, 209.

[129] Информбиро (Информациони биро комунистичких и радничких партија или Коминформ - Комунистички информациони биро), формиран је крајем септембра 1947. године као Стаљинова замисао да све комунистичке партије стави под своју контролу. До јавног сукоба унутар организације дошло је 1948. када је донета Резолуција Информбироа којом је Југославија искључена из ове организације. Ово је довело до прогона, затварања и убистава хиљада југословенских политичких радника. *Историја савеза комуниста Југославије*, Београд 1985, 353-372.

секретарица. Све је записала. Али, кад смо се вратили, на жељезничкој станици у Ср[емској] Митровици нас је сачекао милицајац и одвео у затвор, где смо задржани [три] дана зато што смо ишли да се жалимо.

Мара Џајић и поручник[130] Сикирица

Мару сам познавао још пре 1941. године. Била је студент филозофије. Средњег раста, врло мршава и бледа. После „ослобођења" убрзо је постала матичар у Градском одбору. Онда сам се чешће виђао с њом. Била је предусретљива, говорљива. Звали су је „Чика Попа".

Но, и она је у време Коминформа брзо доспела у затвор Окружног Суда. Ја сам у то време био Санитарни инспектор и одлазио сам пре тог времена у затвор неколико пута, ради сузбијања вашљивости, но кад је опасност од пегавца у граду исчезла, нисам више одлазио у затвор. Мало ме је зачудило кад сам једног дана добио телефонски позив од неког непознатог лица из Судског затвора, да дођем да прегледам једну болесну „другарицу". И само телефонирање се обављало под неуобичајеним околностима. Никад није човек знао с ким говори. Нико није ни казао своје име, нити у чије име говори. Но, о том нећу сад да говорим.

Дакле, кад сам дошао у затвор, увео ме је службујући милиционер у прву собу затвора која се налази до канцеларије. На сред собе лежи велика сламарица, бео чаршав, на њој јастук и јорган такође. Кога спазих у себи? Мару Џаја, обучену, нешто мало снуждену. Она ме је очекивала. Није јој било важно да је прегледам, нити ми је одговарала на питање шта јој фали. Него је убрзано почела говорити да поручим Ђоки Туцићу, и још неким комунистима, да га терети поручник тај и тај, не сећам се тачно лица и имена. Нисам ја ни слушао честито о том што говори, него сам инсистирао да ми говори о својим тегобама. Заврших преглед, ординирах неки лек и пођох кући у Поликлинику.

У канцеларији затекнем др Бајића[131] и испричам му све како је било. Ни на крај памети ми није било да потражим и једно лице коме је Мара преко мене хтела нешто поручити.

---

[130] Доктор је поред речи поручник додао „?". Вероватно није био сигуран који је чин. (прим. приређивача)

[131] Др Илија Бајић (1870-1956) цењени митровачки лекар, писац и историчар аматер. Четрдесет година обављао је дужност градског физикуса (1901-1941). Један од најцењенијих и најобразованијих митровачких грађана прве половине XX века. Оставио је значајан траг у здравственом и културном развоју града. Душан Познановић, *Други у аутобиографији : записи о наставницима и ђацима Митровачке гимназије*, Сремска Митровица 1998, 132; Јован Максимовић, *Два миленијума медицине у Сремској*

После неколико дана добијем опет позив да идем у Судски затвор. Опет сам требао прегледати Мару Џајину. Чим сам ступио у собу, Мара пође брзим кораком према мени и пружи ми писмо. Ја подигнем обе руке, са испруженим прстима према плафону, дајући знак да не примам писмо. Она коракне корак уназад, покуњена. У том моменту био сам на пола окренут лицем према прозору, и спазим кроз слаб застор у ћошку прозора Сикирицу како вири у собу. Јасно ми је било све. Није успела клопка. Прегледам Мару поново, дам јој упут за болницу, и ако није био неки значајан разлог за упућивање у болницу и вратим се у канцеларију. И то сам испричао др Бајићу.

У то време, било је установљено дежурство ноћно, како за болничку службу тако и за хитне случајеве оболења грађана. Служба је била уједињена, будући је број болничких лекара био недовољан. Дежурало се у болници. Скоро сви лекари су отишли на год[ишњи] одмор, тако да сам дежурао скоро редовно сваки [трећи] или [пети] дан. Тамо сам на притвореничком оделењу срео и Мару. Молила ме је да је чешће обилазим и да дођем на разговор код ње у собу. Изговорио сам се на умор и још претстојећи посао – обилазак болесника у болници, тако да с њом нисам имао никакав разговор сем најобичнијих и кратких питања о болести и лечењу њеном.

После неколико година, једном приликом на Савској обали, седео сам на песку са Милицом Шијаковом, њеном рођаком Шијаковом – онда претседницом Црв[еног] Крста и Мирком Стојковићем, званим Црни и причао им о тој ствари.

Прошло је неко време од тога – Мара Џаја је била дуго времена већ на слободи. Сретнем Мару и она ми рече: „Звали су ме у Удбу и питали, да ли сам Вам нудила писмо да изнесете из затвора". „Па шта сте рекли?", запитах је. „Негирала сам и ствар је била свршена." Човек би морао бити врло наиван да за то писмо није нико од надлежних могао и морао знати. Од куд Мари у затвору, тако строго контролисаном, писаћи прибор. То што ју је Удба по тој ствари звала, сведочи да је једна од [три] наведене особе „откуцала" наш разговор.

Једна трговина са дукатима

Седе једног пролетњег дана, у овдашњем парку на клупи, четир вршњака, штампар Љуба Јанковић, трговац Јаношевић Паја, трговац Драгутин Мајсторичевић и ималац Оријенталне посластичарнице Наум Трајковић.[132] Јанковић је венчани кум Трајковићев. Причали су о свему

Митровици (II), Сунчани сат : часопис за науку, уметност и културу, број 8, Година VII, Сремска Митровица 1998, 53-56.

[132] Браћа Сиљан и Наум Трајковић били су власници радионице за израду оријенталних посластица, бомбона и сладоледа. Њихова продавница је

и свачему, док једног часа Трајковић не рече да има нешто готовог новца, те би хтео да купи дуката. Трговина са дукатима и сваком валутом била је, а и сада је, строго забрањена. Та четворица су били врло добри пријатељи па се нису устручавали о том да говоре. Трговац Јаношевић ће на то рећи: „Ја ћу те довести у везу са лицем које има да прода дукате". Подиже се и оде из парка. После кратког времена дође натраг са Ристом Перовићем, чинов[ником] Осигуравајућег друштва. Трајковић и Перовић одоше, утврдише пазар.

Јаношевића су у то време мотриле власти због прикривања робе. Гвожђарске. Последња кривица је била прикривање неких турпија. Био је притваран више пута и суђен на [две] год[ине] затвора, али није све издржао у Пожаревцу. Кад су га спроводили у Пожаревац, случајно се срео на улици са Ристом Перовићем, запретио му прстом и гласно [рекао]: „Видећеш и ти твоје!". По повратку са робије, другови су задиркивали Јаношевића, али је он вазда невесео говорио: „Пустите ме на миру, не знате ви шта је самном". Једног дана, попио је камену соду и после пар сати умро. Кад се то десило, Трајковић – који је имао нечисту савест због трговине са дукатима, рече куму Јанковићу [да] то неће бити добро. Трајковић је купио око 450 дуката, за које је дао неколико милијуна динара.

Једно вече, кад се штампар Јанковић вратио кући, затече код куће куму, жену Трајковићеву са децом, коју су његови земљаци – Македонци, допратили. Јанковић запита: „Шта је на ствари кумо?". На што ће она: „Хтела бих куме, с Вама, на само да говорим". Одоше у собу, где му она рече, да је Наум ухапшен, одведен и исприча како је било. Службеници Удбе, онда су се звали Озна, довели су у кућу везаног Перовића. Кад га Наум виде, отсекоше му се ноге. Они му рекоше да су дошли због дуката, Трајковић признаде све и показа место где су дукати били скривени – под собним прагом. Срећа њихова је била да су се дукати нашли код куће, јер су [се] до пре 14 дана од дана претреса налазили ван куће, код неког пријатеља.

Поведоше Трајковића и везаног Ристу. Након кратког времена стадоше окривљени и чувари власти, те се један поврати у кућу и стаде испитивати жену Наумову, да нема још неких дуката за које нису они знали, као да им је Трајковић још за неке дукате признао. Она је категорички одрицала. Наум је био неко време затворен, па пуштен, али су га 2-3 месеца, мало које вече, позивали у Удбу ради саслушања. Перовић је брзо пуштен. Онда су му запретили да ником ништа не

захваљујући великом броју калфи и шегрта подмиривала потребе становника Митровице за овим слаткишима, а и шире. Љиљана Радуловачки, *Алвацијски и посластичарски занат у Сремској Митровици*, Сунчани сат – часопис за науку, уметност и културу, 12, Сремска Митровица 2004, 23-24.

спомиње, јер ће се зло провести. Отпустили су га са: „Сад можеш ићи па прави даље своје бонбончики“. Ово је првих месеци била тајна, за коју су знали само њих 2-3 лица, али данас зна за њу више људи. Неки озбиљнији, сазнавши за тај случај, чудили су се да је тако окончан. Обично су људи код којих се дознало и утврдило да су трговали са валутом, хапшени од Удбе, саслушавани и предати Суду – који их је судио на дуже временске казне и конфискацију имовине. У овом случају ништа од тог није било. Дукати су одузети да се можда у другом крају државе с њима извршии исти „трик“, или су органи власти, злоупотребљавајући своју власт, задржали дукате за себе, а паре су већ пре тога примили.

Заборавих споменути да су органи власти знали за тачан број дуката. Они пак нису све пронашли, фалило је [четири] ком[ада]. Приликом саслушавања, интересовали су [се] вредно, где су та [четири] дуката. Нашло се и неколико долара. И то их је интересовало одакле их има.

У читавој ствари интересовали су се и за штампара Јанковића, како дише, и да их Наум у будуће информише. Но, то је човек миран и озбиљан, који се не би упустио ни у какове авантуре, ни пре, а ни сад. А сумњам, да је његов кум могао за њега што лоше реферисати.

Неколико година после тога, што ми је испричао Наум Трајковић, запитам га да ли би хтео да ја преко познатих, поверљиво доставим на највише место, јер ја познајем многе руководиоце садашње из Казн[еног] Завода. Молио ме је да не чиним то. А и ја сам увидео, да се не би ништа постигло! Њега би поново заплашили, и он би порекао пред судом што је мени причао, а за што је знао његов кум, као и пријатељ Мајсторичевић Драгутин. Наравно да би и Перовић одрекао све. Као што је и Мара Цајина позвана пред Удбу и запитана за писмо, које ми је наводно хтела утрапити да га прошверцујем – порекла. И наравно, на том се и свршило, али мене нико није питао!

Изграђујем социјализам

Овдашњи адвокат др Људевит Ауер шета једног јунског вечера обалом Саве, у друштву једног свог пријатеља. Изненадио се да га један човек из групе људи поздравља са: „Добро вече г[осподине] докторе“. Погледа боље и спази једну групу кажњеника који су се на обали реке прали, а подаље од њих чувар, милиционер, копкао [је] по земљи неким алатом. Један од осуђеника, који га је поздравио, био је његов бивши клијент. Доктор отпоздрави и запита: „Шта радиш овде на обали?“, а он одговори: „Изграђујем социјализам.“

Сл. 31. Послератна војна легитимација др Роглића

Батинање једног алвације у Лежимиру

Сећам се првог штрајка у Казненом Заводу у Ср[емској] Митровици. Освануло јутро, осуђеници нису хтели да крену у дворедовима из собе на т.зв. „нему шетњу", него су као стока кад крене из тора, појурили у гомили на двориште, извикивали пароле и галамили. Чувари су посматрали беспомоћно ту масу, шкрипали зубима и мислили своје. На стражари су се налазили чувари у строгој приправности, за случај да штрајк узме опасне мере. Прошао сам кроз Круг, где су се налазили осуђеници. Видео и чуваре, чуо и њихове претње, па сам у више махова рекао пред службеницима: „Идеја –комунистичка, не може [се] с успехом сузбијати „силом бајонета" и пушака, него само бољим идејама, бољом Управом и поштеним радом". При том остајем.

Данас, кад сам чуо шта се десило о[ве] г[одине] 6. [маја] 1958, у Лежимиру, сећам се свега преживелог и не мењам своје мишљење. На Ђурђевдан била је црквена слава у Лежимиру. Леп дан је био. Спустило се много света и шетали су се друмом испод цркве. Два милиционера, један омањи, други висок – наводно су били под „гасом", почеше растеривати свет. Свет се испред њих склањао, али се није удаљио са друма. У том наиђоше на неког јадног слабог алвацију, Македонца и позваше [га] да иде кући. Овај им одговори: „Ја нисам дошао на славу да славим, него ако могу што да зарадим кад сам сиромах". Потераше га пендреком, он потрчи, већи га стиже, обори батинама, ударали га пендреком [и] цокулом. Свет се згражао и викао. Престаше га бити, диже се јадник, крвав у лицу, прашњав, покупи на раме своју врећу са

робом и сандучетом за шећерлеме и пође са „Славе“, али свет се није разишао. Свет је озлојеђен коментарисао догађај, а приповедач од кога сам чуо за догађај (гђа Јеловац) рече: „Чему та обмана, аудијенције са патријархом и друга пренемагања, кад не дозвољавају оно што треба да је дозвољено. Овако се свет у инат скупља о Славама, а иначе би се то постепено слабије практиковало!“.

Кретање становништва

Кратко време по ослобођењу, формиран је у Ср[емској] М[итровици] Окружни Народни Одбор,[133] који је упутио подручним општинским одборима једну строго поверљиву окружницу – распис са [три] црвене црте означен, да се хитно, у року од [три] дана, достави Одбору извештај о кретању становништва. Тако је и Општински Одбор у Манђелосу добио тај строго поверљив распис. Претседник Општинског Народног одбора, примио је распис, на коверту потврдио пријем, вратио коверат куриру који му је поменути распис донео, акт стрпао у џеп и отишао с њим у џепу на рад, па вероватно и заборавио на акт. По истеку рока, кад је требао да прими одговор на распис, Окр[ужни] Одбор телефонира у Општину Манђелос и тражи одговор на поменути распис. Деловођа Свилокос нема појма о распису, јер будући је био строго поверљиве природе, претседник га није ни обавестио да га је примио. У Окр[ужном] одбору се љуте и прете: „Зашто није одговорено на распис?“. Пред подне, ето ти претседника у Општину. Свилокос га извештава о тражењу Окр[ужног] Одбора и да вади акт из џепа, али да не чита деловођи. Тај акт је строго поверљиве природе! Њега не сме показати деловођи. Одговорити се мора. Позове он неколико поверљивих људи из села и упозна их са актом. Онда они пођу по селу, да виде како се крећу становници. По извршеној инспекцији, врате се у Општину и саставе акт од прилике ове садржине: „На акт тога Одбора, извештавамо Одбор да смо данас обишли читаво село па том приликом затекли око 15 људи у бирцузу, где пију и разговарају, један део села је на раду код куће и у пољу, а једни су отишли у град на пијацу или другим послом. За друго кретање не знамо“.

---

[133] Први кораци након ослобођења Сремске Митровице били су да се оформе органи народне власти. Проширен је дотад илегални Месни народни одбор за град са десет одсека којима су на челу били повереници сваки са својим ресором надлежности. Одлуком Главног НО одбора Војводине прекинули су са радом окружни одбори источног и западног Срема те је основан Обласни НО одбор Срема као највиши орган власти у Срему са седиштем у Сремској Митровици. Група аутора, *Сремскомитровачка хроника, Нови Сад 1987*, 439, 443.

Грађење пута у Дечанима

То је посебно поглавље које треба да опише голготу сељака, Војвођана и Сремаца, а које ће вероватно неко и учинити. Под најтежим животним околностима изложени елементарним непогодама, слабо храњени, гоњени као најокорелији злочинци на тешком раду, вређани и злостављани од чувара, махом Арнаута, који су своју мржњу и бес испољавали на овим питомим, радиним људима. Знам да је Манђелошанин Белић оставио тамо своје кости.

Др Мони Леви – генерал мајор

12. IV
12. април

NARODNA ARMIJA

Martovska akcija

Krajem 1933-te vratilo se nas nesrećno političkih zatvorenika — komunista, iz mariborskog zatvora natrag u mitrovački kaznenionavod. Skoro u isto vrijeme došli su u Mitrovicu i politički zatvorenici iz Ivangjavske kaznione, koji su tamo razne premještani. Bila je to neka vrsta koncentracije svih političkih zatvorenika — makarasa. Mi, komunisti, bili smo uzbuđeni i radosni što ćemo opet biti zajedno i imati povelike sobe u zatvor pretvorimo u školu.

Mene su smjestili u šestu i poslije nekoliko dana preselili u desetu. To se dogodilo slučajno, ali je meni dobrodošlo. Zbog tog premještaja, robija mi nije produžena još za dvije godine.

U nekoliko riječi opisaću mlađeću zgradu.

Nije to bila tako velika zgrada. Imala je dva sprata. S njenog pročelja radnje su se zajedničke sobe, a sa stražnje samice. Od ulaza u zgradu, iz ograđnog bola odatle pelaze bodrice u prizemlje, stepenice su vodile na spratove.

Dr Branko Rogulić, kaznionoški ljekar, bio je dobričina. Pored njega mi smo imali svog ljekara, koji to po profesiji nije bio. Naime, političkog zatvorenika Jovana Beljanskog - Lalu prozvali smo ljekarom pošto je bio starješina bolesničkoga u bolničkoj sobi.

Deseti hodnik vodio je u trinaestu, a u blizini nje nalazila se kuhinja, u kojoj je neko vrijeme glavni kuhar bio zatvorenik, Andrija Gosti, poznati mostarski komunist.

Sve su sobe jedno vrijeme bile pune političkih zatvorenika.

Upravnik kaznione, Milko Bralović, bio je vrlo oštar. Poznat po grubosti. Primjenjivao je samo najoštrije kaznjavanja. Nije se ništa mnogo lišio ni kažnjavao tamnim ćelijom. To je bila vrlo strma kazna. Zatvorenik je dnevno dvadeset i tri sata boravio u tami, a sat izlaziо u šetnju po dvorištu. Bračević je obično davao po petnaest dana tamne ćelije.

Početkom 1934-te u tamnim ćelijama, pored ostalih, boravili su Stanko Paunović, sudnik iz Niša, i Petar Grubor, Ličanin robijaš poginuli u Narodnooslobodilačkom ratu.

Nisam nikako mogli gledati da se zali društvi šaciju u tamnu prozoru. Stražar to nije bio da uđini, nego mu je rekao:

— Ako hoćeš zrake, izađi pa šetaj.

Zatvorenik se naljutio i otvorio drvene kapke. Stražar je izvukao sablju i njom počeo dizatvoru kapke. Inveđu njih je nastala oštra prepirka, u koju se umiješao i Radivoje Davidović-Kepe, koji je u blizini šetao.

— Kako to postupate sa bolesnikom — dovikuje je Kepo stražaru. — Ako ne može da šeta, ima pravo da jedan sat otvori kapke prozora tamne ćelije.

— Šta se ti mješaš u to! — odgovorio mu je stražar. — Ti šetaj i ne brini šta ja radim.

Kada je stražar postao još grubiji prema Kepi i bolesnika, Zdravijevoli smo da stražar prestaje sa grubošću. To su čuli drugovi u sobama na lijevoj strani mađičke zgrade i svi se uznemirili, počeli da viču i protestuju.

Tako je 1934-te mjesto aprilske zapovjeda takozvana martovska akcija protestu protiv hrvatskih poslušnika zatvorskih vlasti.

Galama je sve više uzimala maha. Zatvorenici su lupali po ciljama i ostalim limenim predmetima o gvozdene prozorske rešetke. Udarali su po vratima i stolovima. Čule su se pjesme i razne parole, direktno vezane za naše uhititelje. Napisane parole i ponekad crvenu zastavicu isturili smo kroz prozore.

I mi smo, isto tako, bili zbog boga zaboravili. Kliknuli smo glavom i u sebi se pitali: šta da radimo?

U očekivanju da nam kaznioniški komitet izda nove direktive brzo smo se snašli. Pošto smo u sobi imali radijator za centralno grijanje, napunjen vodom, nekolicina političkih zatvorenika, kvalifikovanih majstora, dala se na posao da ga otvori. Uz veliki napor, to je ovim drugovima i pošlo za rukom, i voda je procurila.

Pošto smo na razne načine održavali vezu sa ostalim sobama, poručili smo drugovima da vodu za piće imamo, da je procurila iz radijatora za centralno grijanje i da se dobija tako i tako.

Uzrno su mnoge sobe imale vodu. Sobama u kojima drugovi nisu uspeli da otvore radijatore doturali smo vodu mi ostali. Sa gornjeg sprata spuštali smo na konopcima porcije vode kroz prozor ostalima na spratu ispod nas. Tako je propala upravnikova najefikasnija mjera za gašenje naše akcije.

Kad je on to uvidio, preduzeo je drugo. Okosnik se za sobu broj šest, u kojoj su se nalazili drugovi: Moša Pijade, Đuro Pucar, Pavle Gregorić, Jovan Trajković, Miša Aleksić, Milan Mi-

Сл. 32. Део чланка из новина Народна армија са докторовим напоменама

Г[одине] 1956, у мају, сретне ме на улици демобилисани мајор „Мицко“ и спомене, да је у „Народној армији“ прочитао неколико написа др Мони Левија, генерал мајора „старог Комунисте“, у којима пише о животу Комуниста у затвору. Ја не читам лист „Нар[одна] армија“ и ти чланци би промакли мојој пажњи. Пошто ми је на њих скренута пажња, заинтересовао сам се, те сам набавио бројеве [у којима се налазе чланци]:

I од 13. априла, у ком се налази чланак: „Мартовска акција“;

II од 14. априла 1956, у ком се налази чланак: „Кад влада мир“;

III од 26. априла 1956, у ком се налази чланак: „Кад нема мира“;

IV од 17. маја 1956, у ком се налази чланак: „У Митровачкој казниони курсеви, дежурство, опроштај“.

Можда је др Леви писао још који чланак пре 13. априла, али ја нисам нашао ни један више од споменутих, па ћу се за сад задржати

само на оном чиме располажем, остављајући случају, ако ми дође под руку још који чланак, да се и на њих касније осврнем.

Мартовска акција: из чланка се види да су крајем 1933. г[одине], неки осуђени комунисти враћени из Мариборског Казненог затвора у Ср[емско] Митровачки Казнени Завод; враћени су и из Лепоглаве у Ср. М[итровицу], те је извршена нека концентрација „политичких" осуђеника у Ср. М[итровици]. Кад човек прочита написе Левијеве, видеће да Казнени Завод у Ср. М[итровици] није ни мало личио на „Кућу оплакану", како је описује Родољуб Чолаковић. Он дословно пише: „Ми Комунисти, били смо узбуђени и радосни што ћемо опет бити заједно и имати повољне услове да затвор претворимо у школу". Каква иронија – Казнени Завод претворен у Комунистички „Универзитет".

У два става летимично описује саму „Младићку зграду", у којој су били смештени политички осуђеници, Комунисти и Усташе.

„Др Бранко Рогулић, казнионски лекар био је добричина. Поред њега, ми смо имали свог лекара који то по професији није био. Наиме политичког затвореника Јована Бељанског – Лалу, прозвали смо лекаром, пошто је био старешина болесницима у болесничкој соби". Тај Бељански, родом из Крушедола, суђен због Комунизма, био је радник, а у Заводу је неко време био болничар. Болничари су се смењивали, међу првима је био Михајло Сењи, па Јован Бељански, па после њега Миланче Маринковић – метало стругар из Ниша. Миланче је био од њих најинтелигентнији. У Заводу су били и квалификовани лекари и медицинари, али они се нису бавили лечењем својих другова. Но, сећам се једног Руса, лекара који је ординирао. После мог одласка из [Младићке] зграде, у току дана Рус је имао довољно времена да ординира. Једног дана, дошао је к мени са једним рецептом, да им се изда лек из Заводске апотеке „ако треба и уз наплату, да би давао инјекције друговима". Радило се о прескрипцији *Ichthyola*[134] у дестилираној води 2%. Ту стерилизовану течност убризгавао је Рус од реда, ко му се јавио, интрамускуларис. Лек је требао да лечи реуматизам. Кад сам их питао како делује лек, сви су се хвалили да им је боље. „Само кад вам је боље", говорио сам им ја. То лечење би ишло и дуже времена, да се једног дана није десила озбиљна компликација. Један „пацијент" коме је Рус дао *injekciju*, добио је у пределу дебелог меса врло велику флегмону,[135] која је досезала чак испод фасције[136] до карличне кости, праћена високом температуром и

[134] Мрка, житка маса катранског мириса, коришћена као лек против кожних болести. *Речник српскохрватскоīа књижевноī језика*, Књига друга ..., 543.

[135] Гнојна упала мишићног или везивног ткива. Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник* ..., 1333.

[136] Везивна овојница појединих мишића и органа. Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник* ..., 1308.

боловима. Пацијент је упућен у овдашњу Градску болницу, где је оперисан. Лечење ране се протегло. Рус је престао са својим лечењем, вероватно што су сви оздравили и није било потребе да их даље лечи, или је њихово руководство наредило да прекине са лечењем.

Спомиње „познатог Мостарског Комунисту Анђелка Гоатија", као кувара.[137] Не знам шта је Гоати значио међу Комунистима, али се није ничим истицао да би га човек запазио у гомили осуђеника.

За Управника Браловића, погрешно спомиње име. Браловић се звао Радослав, а не Милан како га Леви погрешно помиње. По њему је Браловић био груб и врло оштар. Браловић је био строг и тражио да се држи ред у Заводу. „Мрачна ћелија" била је једна од дисциплинских казни, па није чудо, ако је који заслужио да се та казна примене. Зависи о каковој дисциплинској кривици се радило. Да ли је Левију познато какове су казне употребљаване у Удби, па и Заводу кад су његови истомишљеници дошли у положај да је примењују? „Није се либио ни чега", да ли др Леви схвата значај тих речи? Вероватно не, јер не би тако писао. А ако схвата, онда је скроз злонамерно написао за човека који је као Управник према Комунистима у свему по закону и кућном реду поступао. Он можда мисли да је Управнику требао да наређује „Какић"[138] – како назива своје руководство, по чијим директивама су се они равнали, као телићи. Питам ја тога др Левија Монија, како је то могуће да се Браловић Радослав, који се по речима Левијевим „није либио ничега", слободно кретао по Београду, кад је познато да су Комунисти за најмање кривице скидали људима главе. Не знам да је Браловић „обично давао по 15 дана тамне ћелије", али знам да је било случајева који су према тежини преступа добили 15 дана тамне ћелије, али су то били врло ретки и изузетни случајеви.

Припремање акције коју Леви спомиње, био је једини борбени план Комуниста у Заводу и они су њу стално планирали. За ову акцију наводи случај изненадног оболења једног друга у „тамној ћелији", који је замолио стражара да му отвори капке на ћелији у место шетње за један сат. То овај осуђеник није имао потребу да чини, јер чувар је имао наређење да овако оболење одмах пријави лекару који је сваки дан

[137] Анђелко Гоати (1893-1943). Члан комунистичке партије од 1919, родом из Мостара. У међуратном периоду одслужио осам година робије. Ухваћен и стрељан током рата. Enver Ćemalović, *Mostarski bataljon*, Mostar 1986, 104-107, 368.

[138] Прву робијашку партијску организацију оформио је Моша Пијаде у Митровачкој казниони 1927. године након успелог штрајка глађу. У Сремској Митровици је организован Казнионски комитет који је Партијско руководство називало „Какић". Бавио се текућим и животним питањима политичких осуђеника у Митровачкој казниони. Paško Romac, *Borbe iza rešetaka*, Novi Sad 1976, 137-142.

долазио у Завод. Он је у случају и најбезначајнијег оболења, примао оболелог у болницу и тиме је привремено настао прекид у издржавању казне било које природе – да [би] је осуђени по оздрављењу и кад лекар пронађе да је способан, поново наставио издржавати.

По себи се разуме да чувар није удовољио жељи осуђениковој, него му је према др Левију рекао: „Ако хоћеш зрака изаћи па шетај". Осуђеник се наљутио – како каже др Леви – и отворио дрвене капке, а стражар је извукао сабљу и није пошао на осуђеника, него је њом затворио капке! Између њих је настала „оштра препирка", али др Леви не наводи речи које су при том пале, јер можда је осуђеник био у речима оштрији од чувара, а да је чувар био оштрији и употребио коју непристојну и увредљиву реч или грдњу, то др. Леви у свом чланку на сваки начин не би изоставио у приказу те „оштре препирке". Умешао се Радивој Давидовић – Кепо,[139] онда врло млад, чини ми се ученик неке средње школе, касније по „Ослобођењу" управник Више партијске школе, а сада свакако важан партијски руководиоц. Пада у очи која лица др Леви спомиње, а на која прећуткује. У главном људе који су сада на положају, по оној немачкој „*Lobto euch Brüder*" – „Ја тебе, а ти мене".

„Када је стражар постао још грубљи према Кепи и болеснику, умешали смо се и ми из „десетке" (соба бр. 10). Захтевали смо да стражар престане са грубошћу, а на то су се умешали и остали." Дакле, ова грубост чувара реда је била [та] што је одговорио Кепи: „Шта се ти мешаш у то?" и вероватно сличан разговор. Тако су онда затвореници, који су припремали акцију у априлу (кад мало отопли!!), започели са т.зв. мартовском акцијом протеста против бруталних поступака затворских власти. Бедног ли разлога!!

Сад чланкописац наводи шта су све чинили током те т.зв. мартовске акције: галама је узимала све више маха, лупа порцијама и осталим лименим предметима о гвоздене прозорске шипке, ударање по вратима и столовима; певали [су] комунистичке песме, викали са паролама у вези њихових захтева, истуране су црвене заставе кроз прозор као и заставе са написаним захтевима.

Др Леви између осталог спомиње да никако нису могли гледати да се „наши другови бацају у тамну ћелију". Али су могли гледати да су болнички кревети били стално заузети и да их је 10-20 добијало средњу храну, а да нису под Богом ама ништа радили!!

Осуђеници су се забарикадирали – не признају власт. Шта је Управа урадила? Затворила им је воду. Али ваља напоменути да је

[139] Радивој Давидовић Кепо (1909-1991), предратни револуционар, осуђен 1929. године пред Државним судом за заштиту државе, на робију од четири године у Сремској Митровици. (прим. приређивача)

Управник Браловић претходно обишао све њихове собе и позвао да буду мирни. [Др Леви пише]: „Управа казнионе настојала је да наш протест, по сваку цену, окарактерише као побуну. Зато се, не бирајући сретства, бацила на то да га угуши. Одједанпут нам је обустављена вода за пиће".

Па шта је то него побуна? Опет ишчекивање шта ће мудри „Какић" решити. Нашли су воду у радијаторима.

Дакле „акција" у марту није уследила само због „тамне ћелије", она је била већ у току зиме планирана, она је изазвана, односно убрзана сукобом који је „Кепо" инсценирао без икаковог повода за то. У Младићкој згради Комунисти нису дисциплински кажњавани, није било потребе за то. На рад нису ишли, собе су им отваране у јутро, затваране у подне преко ручка до 14 сата, да би их опет имали до 18 сати отворене. Могли су се кретати у читавој згради слободно, ићи на двориште итд. Премештали су се из собе у собу по вољи. То је био режим што се може либералнији дозволити људима у затвору!!!

Дакле кад су дошли до воде у радиаторима, а кад је Управник увидео, [пише Леви]: „Предузео је друго – окомио се на собу број [шест] у којој су се налазили другови: Моша Пијаде, Ђуро Пуцар, Павле Грегорић, Јован Трајковић, Мита Алексић, Милан Михајловић – Стојиљко, Мома Ђорђевић, Мустафа Пашић, Грга Јанкез и други." У чему је било то „предузео је друго – окомио се на собу број [шест]"? Ту чланкописац спомиње: „Каз[ниоског] чувара Хусњака, познатог по грубости и зликовачком карактеру. Он се за време наше акције шуњао по ходницима. Прислушкивао и беснио од љутине". Шта је службујући чувар требао да се шуња по ходницима, кад је његова служба захтевала да буде тамо и хода по ходницима? А шта је требао прислушкивати, кад сам др Мони Леви, напред у чланку верно описује шта су радили и како су радили. Они нису шапутали да их је неко морао уходити и прислушкивати, они су врло гласно и бучно испољавали оно што су хтели, да чују и други.

Кад је наводно Хусњак залупао на врата са захтевом: „Отварајте, ућутите. Какве то револуционарне, комунистичке песме пјевате... Нетко му је из шестице одговорио – Пјевамо, јер нам се пјева. Ко то пјева? Нетко му је одговорио – Сви смо пјевали, пјевамо и пјеваћемо и у будуће".

Шта је даље било? Хусњак је по службеној дужности известио и морао поднети Управи реферат о том што се у Згради младића догађало, који је Управа доставила Држ[авном] тужиоштву. „Инсцениран је необичан процес", вели др Леви. „Управа је покушала да оптужи неке другове из других соба, али је казнионски комитет дао директиву да се ништа не смије признати, да треба одрицати пјевање и пароле. Тако је оптужба пала само на шестицу." Процес је одржан у Заводу у једној пространој просторији. Држ[авног] тужиоца погрешно

именује др Леви [као] Добровић, а то је био др Рада Добричић, а претседник Суда [је био] др Стеван Рогуља, претседник Окр[ужног] Суда. Писац суђење назива одмаздом и осветом Управе Казненог Завода због акције. Смешно! Кепо је добио [три] год[ине], а остали по [две] год[ине].

Али нешто је интересантно у читавој овој ствари. Јер док је по др Левију, „Какић" дао директиву да другови из других соба (које је наводно Управа Казненог Завода хтела такође да оптужи) ништа не признају, дотле су сви осуђени, који су се налазили у шестици не само признали све за што их је теретила оптужница, него и више исказали; и ако су иза затворених врата говорили, викали и певали, па би било пробитачније да нису сви признавали кривице, па би неки прошао без казне. Не, они су се сви оптуживали на чуђење самог Суда! Изгледа да им се остајало дуже у затвору. Где је рђаво, тамо се не остаје. Од доброг се не бежи!!

Други чланак др Мони Левија од 19. [априла] 1956. „Кад влада мир", третира прилике у Казненом Заводу у Лепоглави, па пошто сам у њих врло мало, боље рећи никако упућен, не могу о њима много ни писати.

У том чланку писац спомиње и лепоглавског лекара у вези са Мошом Пијаде. О тој ствари сам ја већ на другом месту мојих успомена писао, кад сам говорио о штрајковима. Но, осврнућу се на тај предмет једино из тог разлога јер је писац тог чланка лекар, др Леви Мони. Увлачење гумене цеви у стомак, па било то и кроз нос (особито код деце) у циљу вештачког храњења, поступак је против ког не може приговорити ни лаик а тим мање лекар.

А да је тај лекар сипао скроз цев у желудац неку течност која је изазивала грчеве, болове и крварење у желудцу, мало је вероватна. „Тако нас је тај лекар после [петнаесто]дневног гладовања заиста присилио да се одрекнемо штрајка", [пише др Леви]. Једино сам чуо да је Моша Пијаде добио неки крвав пролив после клистирања, а пошто је то чињено масовно, да је то било неко опасно сретство, ти прољеви – крвави би се јавили и код осталих, код којих је тај поступак примењиван. Да није Моша Пијаде, мало и од исцрпљености и страха, па и гладовања добио поремећај органа за варење?

Из тога чланка видимо, да су Комунисти и у Лепоглави несметано студирали Марксов Капитал и Моша им га је „толковао",[140] јер они нису схватали Марксову дијалектику.

Кад је реч о лекару у Лепоглави, причало се у Ср[емској] М[итровици] да је Моша радио портрет лекару и неке друге слике, а кад су се побркали онда је дошло до тужбе. Ако је то истина, онда је то за сваку осуду, да лекар директно „тргује" са осуђеником. Слично је било

[140] Толковати - Тумачити, преводити. Radomir Jovanović, *Veliki leksikon* ..., 1322.

и у Пожаревцу, где је лекар са појединим осуђеницима имао разне трговачке везе да би им делио протекцију.

Трећи чланак др Леви Монија од 26. априла 1956. „Кад нема мира“, говори исто о приликама у Заводу у Лепоглави. Углавном описује штрајк који је Управа скршила. „Предвече се пронијела вест, да је у Казнени Завод Лепоглаве стигло оделење жандармерије. Говорило се, како то у опште нису прави жандари, него српски Четници, шубараши, преобучени у жандарско одијело.“ Куд би стигао др Леви да у свој чланак не уплете Четнике? Шта је властима у Загорју требало да довлачи у Лепоглаву Четнике, да умири шаку јада 200-300 штрајкача у Казненом Заводу, поред редовне Заводске страже и помоћне жандармерије? Добро што не спомиње да је Управа довукла и топове против њих!!

Није доста што је споменуо Четнике, сад треба приказати у лошем светлу и Србе. [Др Леви пише]: „Чуле су се разне претње – Даћемо ми њима Мачека и Лењина. – Чуће Хрвати, како Срби говоре“.

У чланку спомиње рањавање „друга“ Стеве Бољевића обућарског радника, Црногорца. Како се после чуло, именовани је рањен лакше у раме. Вика по ходницима и наводна пуцњава, те ударање у врата, распршила је брзо борбеност оних који су били решени да изврше одлуку Комитета – у исправност те одлуке су неки одмах сумњали, те су брзо решили да склоне барикаде и предмете ставе у соби на своја места.

У чланку даље прича, како су истерани из соба и одве[дени] на станицу, да их све транспортују у Ср[ем]. Митровицу. Опет није изостало оно где је један жандар редом питао свакога: „Јеси ли Хрват или Србин?“, и наравно ко је рекао да је Хрват, добијао је чизмом по бутини или стомаку. Кад је жандар стигао до њега и запитао га шта је, Леви вели да је одговорио: „Као и моји другови“ и добио два груба шамара. Спомиње да је Моша Пијаде имао рану на кожи главе, а Левију су сломљена два ребра на левој страни грудног коша. Али др Леви нигде не спомиње Мому Ђорђевића, који је заиста најболеснији дошао из Лепоглаве у Ср[емску] Митровицу. Код њега је наступило врло тешко оболење бубрега.

У последњем чланку од 17. [маја] 1956. „У Митровачкој Казниони, курсеви, дежурство, опроштај“, [др Леви] описује своје последње бављење у Казниони. Време су користили за похађање разних политичких курсева, које су делили према трајању на дугорочне, средно и краткорочне! Известан број осуђеника је одржавао ред у згради: чистио и прао ходнике и прозоре, а кухари спремали храну. Ето такав живот су имали људи у Чолаковићевој „Кући оплаканој“, таку робију им је дало друштво и влада, коју су они крстили најреакционарнијом и најгором на свету!! При растанку, са оним који је одлазио, певали су

„Интернационалу“, „На барикаде“ [и] „Набрусимо косе“, [као] и још неке, како вели чланкописац.

Комунисти у Казненом Заводу присвајали су себи право на штрајк, а које право они не дозвољавају раднику – слободном!!

[Кратки приказ коресподенције др Рогулића са црвеним властима поводом сукоба са локалним протом Јованом Латинкићем]

Поглавље које је др Рогулић „посветио“ пароху Српске православне цркве Јовану Латинкићу, састоји се од шест писама (и четири копије) у којима је доктор кореспондирао са црквеним лицима, од проте Латинкића, преко епископа сремског, а затим и са Његовом Светости Господином Германом, патријархом Српске православне цркве у Београду. Писма датирају од 15. октобра 1962. године, до последњег које је доктор послао 8. априла 1963. године Господину Макарију Ђорђевићу, епископу сремском. Неколико писама у рукопису никоме нису упућена, она су служила доктору као нацрт и подсетник. Из њих су извучени само скраћени изводи које је упутио Његовој Светости патријарху „да види како се озбиљне ствари неспретно и несрећно решавају.“

Српски комедиографи су често изазивали велико одушевљење и смех код публике причама о међусобним сукобима црквених лица (Сремчев *Поп Ћира и Поп Спира)* или парохијана са протама, посебно као извор друштвене критике (Стеријина *Покондирена тиква* и Нушићев *Народни посланик* и *Сумњиво лице*). Приче које су из тих сукоба настале, углавном су имале истиниту основу, као што је корумпираност, лицемерје и остале слабости којима понекад буду изложени и људи испод мантије. Неслагања свештенства са парохијанима била су уобичајена, посебно уколико су дотични више живели профаним животом и на тај начин нису служили као узор парохији својим добрим примером у породичном, односно личном животу. Архетип помало световног попе, долази из прича Митровчана шездесетих година 20. века, а написана је пером др Бранка Рогулића, који је са овим дошао у отворени сукоб.

Рукавица је бачена иницијалним писмом упућеним Јовану Латинкићу протојерeју-ставрофору и пароху Српско Православне црквене општине Сремска Митровица и господину епископу Макарију 15. новембра 1962. године. У њему је изложено како је настао сукоб и шта је све парох замерио др Рогулићу.

Наиме, крсна слава породице Рогулић слављена је након смрти докторовог оца сваке године наизменично код сва три сина и парох је редовно извештаван код којег брата ће доктор Бранко са породицом славити, а када ће славље бити уприличено у његовом дому у Митровици. Према докторовим речима, неколико дана пре обзнањивања сукоба са протом, доктор је дошао у протин уред како би га обавестио да неће бити код куће на дан своје крсне славе, него код ћерке у Новом Саду. Обзиром на чињеницу да доктор ни претходну славу није славио због болести брата, Господин Латинкић му је указао

на поверљив распис црквених власти, на основу којег ће њему и другим парохијанима који не славе Крсну славу бити укинуте црквено свештене услуге, па чак и чинодејствовање на сахрани.

Доктор је летимично навео сву помоћ коју је пружио Црквеном уреду за време владавине НДХ, изнео свој хришћански став, али због анимозитета и субјективности коју је осетио код проте Латинкића одлучио је да напише ово писмо којим га умољава да му убудуће не указује црквено свештене радње, а тиме уједно обавештава и епископа сремског о тој одлуци. Писмо се завршава реченицом: „Нека се баци каменом на њега само онај ко је без греха. Моја је савест чиста."

Почетком децембра доктору је стигао одговор Епископа сремског Макарија, у рукопису и прекуцано. У писму је епископ оправдао црквени распис као опомену пастви да и даље одржава дубоко традицију и све вредности које су уткане у православље, а затим указује на вечиту љубазност коју је Латинкић указивао доктору Рогулићу и његовом дому. По добијању докторовог писма, Макарије се консултовао са протом Латинкићем који је изјавио да је са зида породичне куће Рогулић скинута икона.

Желећи да се оправда, већ 12. децембра, шест дана од добијања епископовог дописа, доктор упућује одговор на Латинкићеву изјаву. У почетку писма износи свој став о црквеном распису, сматрајући да црква треба да учи милосрђу, вечној љубави, опросту, а сад црква упућује на кажњавање тамо где треба да прашта. Пише и о својој дубокој разочараности што му је као искреном вернику ускраћено поверење у свему ономе што је изнео против проте Латинкића, а посебно лаж везана за изношење иконе.

Даље у писму излаже да је породица поседовала икону Светог Кирјака до 1941. године, када је страдала у пожару у Засавици током „казнене експедиције". Докторова супруга је поклонила икону светог архангела Михајла проти Јовану Латинкићу са жељом да је обеси у старој цркви, што он никад није учинио. Нова икона Светог Кирјака купљена четири године раније, постављена у стан и никад из ње није изношена. Доктор износи своју повређеност јер му епископ Макарије није поверовао, а није ни проверио наводе „клеветника", како га Рогулић назива.

Разлози докторовог следећег писма које је упућено 16. новембра 1963. године Његовој Светости Господину Герману, патријарху Српске православне цркве су покушаји да се оправда због учињене му клевете, и да замоли Његову Светост да чинодејствовање на сахрани доктора Рогулића учини било које свештено лице сем проте Латинкића.

Дана 24. марта 1963. године, стигао је допис епископа сремског Макарија, у којем се наводи да му је патријарх као надлежном

Архијерају проследио докторову тужбу против проте Латинкића и одлуку о даљем непримању проте у свој дом, као и коришћење било каквих црквено свештених услуга од истог. Патријарх је у писму упућеном Макарију акцентовао напомену: „Познавајући добро проту Латинкића, као врло доброг и исправног свештеника и ценећи њега и његов рад, мислимо да би требало наћи начин да међу њима дође до измирења и нормалног општења и личног и службеног." И сам Макарије инсистира да доктор повуче своју одлуку о непримању проте у свој дом, и да схвати да је протина опомена на црквени распис, односно „Саборску одлуку" била добронамерна и није имала претећи тон.

Разочаран, али одлучан у намери да покаже исправност своје одлуке, шаље 8. априла 1963. године писмо епископу Макарију Ђорђевићу у којем децидно наводи да неће повући своју оптужбу против Латинкића. Нетрпељивост коју је доктор осећао према проти Латинкићу трајала је до краја његовог живота, што се види и у упутствима које је оставио својој породици о корацима које треба да предузму у вези припремања његове сахране. У последњем упутству јасно се чита да је захтевао кремацију и сахрану без присуства црквеног лица. (Поглавље: Упутство о сахрани)

[Премда је доктор у својим сећањима изнео негативан и пристрасан став према проти, поделивши и неке деликатне детаље из његовог живота, одлучили смо да их објавимо зато што доносе нове податке везане за истакнуте Митровчане тог доба]

Неколико речи о проти Јовану Латинкићу

Септ[ембар] 1962.

Мирне душе може се за њега рећи да је фарисеј.[141] Мој сукоб с њим сам у детаље изнео. Он је данас око 65 г[одина стар]. Рођен у Јаску, где му је отац био свештеник. Деда му је живео у Јарку, ћурчија. Врло незгодан. Наводно су му [троје] слуга нестали без трага и гласа. Не истодобно. (Податак Емил Томић, пенз[ионисани] бележник 27. IV 1963)

Док је службовао у Руми, по речима др Лазара Рашовића (обоје су били чланови бивше Народне Радикалне партије!), није се слагао са месним свештеником, па је партија решила да ту несносну ситуацију реши, да Латинкића преместе у Ср[емску] Митровицу на упражњено место, јер је прота Влада Милутиновић отишао за Земун.

Ни у Ср. М[итровици] није се слагао са пок[ојним] Радошевић Драгомиром, који се врло често жалио на Латинкића – мени лично се жалио!

Латинкић је изазвао сукоб и са пук[овником] Војом Марковићем – Фикусом. (Ни овај није лепу успомену однео из Ср[ем]. Митровице. Укаљао је ону слику, како га је описао проф. Јаковљевић) То је било приликом прославе битке на Легету. Ко је од њих двојице главнији!

Кад је дошао у Ср. М[итровицу] поручио је његов Румски брат у Христу проти Живку Јанковићу, пореклом Митровчанину, а онда вероучитељу у Иригу, видећете каквог сте врага добили.

Пуков[ник] Воја га је назвао ноћником (вероватно не без разлога) – тако прича Лела Рашовић, супр[уга] адвоката *D*^{r} Лазара Рашовића.

Кад се створила кампања после II свет[ског] рата, да се у Ср. М[итровицу] доведе други свештеник, на место пензионисаног Иришког вероучитеља Живка Јанковића,[142] чија пенз[ија] је била мала, јер није била правилно регулисана. Створиле су се [две] групе парохијана, једна за Живка – да се он за сад не креће, а друга за Латинкића – који је читаву ствар покренуо. Требао је доћи један свештеник из Бачке, који "лепо пева" али наводно је и весељак, а кога Бачки владика није пустио. Мене се читава та ствар није тицала. У групи који су држали страну проти Живку Јанковићу, као Митровчанину, био је и судија Округ[ног] Суда, г. Васа Богдановић. Судија је отишао до Латинкића да га замоли да успоре уклањање проте Живка, јер му пенз[ија] није регулисана.

---

[141] Неискрен, лицемеран човек. Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник ...*, 1306.

[142] Прота Живко Јанковић је хонорарно радио у Срп[ској] Црквеној општини. (докторова напомена, прим. приређивача)

Прота Латинкић му је мрско одговорио: „Нека притегне каиш“. Даљег коментара није потребно на ово чинити. Он није ни друг, ни Хришћанин, рекао ми је судија. Латинкић сад окреће главу од судије.

Пре пар година дошао је нови прота негде са службе у Србији, г[осподин] Ранко Тркуља, необично ваљан човек, који је освојио симпатије свих Митровчана, тим више, кад га људи упореде са понашањем Латинкића. Врло музикалан, који је и хоровођа Црквеног Кора.

Митровчани су приређивали помен пок[ојном] Кранчевићу.[143] Дошло је доста грађана. Помен заказан за 11^{h}. Сви су на окупу, само нема Латинкића. Публика нестрпљива јер је време кад треба помен да почне, пришао г. Тркуља, коме Латинкић није рекао да ли ће закаснити или да неће доћи, а незнајући шта је разлог не доласку Латинкићевом, почне помен. У то, ево Латинкића и у место што је требало да се са пар речи извини публици, он осорно ослови Тркуљу: „Па што сам ја овде, зар ме нисте могли причекати?“. На нетактични поступак одговорио је Тркуља тактично: „Молим Вас пустите то сад, објаснићемо се у канцеларији“. Где је тај „*Pünktlichkeit ist höfflichkeit der Herzogin*“ (тачност значи учтивост Кнегиње). Некултурни човек!

Бије га глас да је „говорник“. Јесте, пар шаблонских говора зна. Али врло много полаже на говорне ефекте, миму – говори плачевним гласом, а што рекао г. Пауновић, овд[ашњи] угледни бравар: „А зар нисте видели да суза у очима нема, а грленим гласом говори?“. Добар позер.

Очи мале, играју му као на зејтину.

Врло у врло дебелом пријатељству је са Кајом Биљчевић, удовом професора. Говори се да ка њој одлази чешће него у цркву. („Њој носи(о) рибу, а својој жени не“, рече Рајић Славко)

Врло уредан је и чист. Храм држи у реду и црквене власти – при оцени, имају само то у виду. Све остало, а тога, има доста – не виде и не чују.

Врло осоран и без компромиса! Осиони Прота! Такав га глас бије. Свадљив, без компромиса.

Ево још једног примера. Он је ожењен из Руме, из породице трговца Косанић. А Косанић има за жену овдашњу Вујашковићеву.

---

[143] Петар Кранчевић (1869-1919) цењени митровачки хоровођа и композитор. Предано радио на развоју градског музичког живота. Рођени Панчевац, овај школовани певач наступао је широм Војводине. У Митровици се као хоровођа запослио код Српског црквеног певачког друштва. На овој функцији је од 1904. до смрти 1919. године. Средња музичка школа у Митровици носи његово име. *Знамените личности Срема – од I до XXI века*, Сремска Митровица 2003, 230-231.

Трговца Славка Рајића,[144] супруга је исто Вујашковићева. Кад је Латинкић дошао У Ср. М[итровицу] те две породице су се само 1-2 месеца посећивале, јер су се брзо разишли. Латинкић, перовођа Срп[ске] Православне црквене скупштине, изн[ео] [је] на седници, да нови претседник Срп[ске] Прав[ославне] црквене општине – Миличић, бивши богослов и нар[одни] послан[ик] ([једна] фракција Радикала – трг[овац] Рајић [је] друга фракција), не би желео да у црквени одбор буду бирани исти чланови старог одбора. Рајић револтиран, постави питање: „Да ли би онда једног дана Миличић хтео да забрани да они и у цркву сме[ју] ићи?“. То је онда довело до жучног објашњења између Латинкића и Рајића, и наравно и ако пријатељи по женској линији, нису се више посећивали

[144] Славко Рајић, председник градске општине изабран 9. јуна 1939. године на Првој редовној седници Градског већа у Сремској Митровици. На том положају остао је, уз кратак прекид, до успостављања власти НДХ у априлу 1941. године. (ИА „Срем“ Ф. 51) Градско поглаварство Сремска Митровица (1918-1941), (1918-1941), књ. 5, Записник седница Градског заступства 1937-1939.

- ПРЕДАВАЊЕ -

Предавање одржано у Срп[ском] Лек[арском] Друштву у мају 1963. године[145]

Прилике између I и II св[етског] рата под којима је практ[ични] лекар[146] радио

Пре сваког увода хоћу да Вас потсетим на нашег великог философа и кулурног радника Доситеја, који са пијететом указује своју благодарност и хвалу учитељима који нам отварају очи и уводе у домен науке и знања. Додајмо к томе да ми ту благодарност треба да укажемо не само учитељима, који су нас учили у школским клупама, него и свима онима који су нам у школи живота своје знање предавали.

[Ово није никакова сентименталност старог човека, него човека који има за собом дугачко искуство – докторова напомена са маргине]

Између два светска рата услови рада практичног лекара нису били ни мало ружичасти, нарочито у првом периоду после I светског рата.

Болница у Ср[емској] М[итровици] ни близу није претстављала оно што данас претставља. До год[ине] 1916. Управник болнице био је др Никола Вујић.[147] По причању, био је за оно доба напредан лекар – практичар. Радио је и хирургију, наравно у мањем опсегу (херније, апендиксе, хемороиде по потреби, ретко лапаратомије), радио је *Wassermana*,[148] а служио се и својим рентген – апаратом, а умро је од последица *R[entgenskog]* зрачења. Његов наследник био је опет практ[ични] лекар. Број болесника у болници био је у просеку испод 80 болесника. Асистент *Dr* Вујићу није био лекар него болничар: ..пл.[149] У

---

[145] Ово предавање је делимично обрађено и објављено у сепарату: Бранко Салатић, *Живот и рад др Бранка Рогулића* из Зборника радова читаних на VII састанку секције САПВ Научног друштва за историју здравствене културе Југославије одржаног 22-23. маја 1976. године у Сремској Митровици. Примерак сепарата се налази у оквиру фонда Историјског архива „Срем", Ф1448, Лични фонд др Бранка Рогулића (1889-1970), 1893-2013.

[146] У земљама немачког говорног подручја назив за лекара опште праксе, породичног лекара. (прим. приређивача)

[147] Др Никола Вуић (1865-1916). Види: Ристо Јеремић, *Прилози за биографски речник Срба лекара*..., 29-30.

[148] Васерманова реакција је метода за утврђивање зараженості сифилисом (луесом). *Medicinska enciklopedija*, 6, Šol-Ž, Zagreb 1970, 446.

[149] Нечитко. (прим. приређивача)

болници није било сем Управника ниједног више лекара. Није било мед[ицинских] сестара ни квалификованих болничара. Спремачице су обављале и дужност болничарки. Неколико часних сестара биле су једина боља испомоћ. Болница је мање више личила на неко боље убожиште. Каква је то примитивност била у односу на данашње стање у болници, у којој данас раде интерно, хируршко, гинеколошко, дечје, инфективно, рентгенолошко и лабораторијско одељење, а која воде квалификовани стручњаци са довољним бројем помоћних лекара, од којих неки већ имају потпуну квалификацију да могу самостално водити одељење. Ту имамо и довољан број стажера, који се оспособљавају у својој специјалности. Помоћно санит[етско] особље има потребну спрему за посао који обавља.

Сл. 33. Зїрада болнице у Сремској Миїровици

Лекарска служба у болници је непрекидна дању-ноћна. Наравно, док се дошло до садашњег стања прошло је доста времена, али овде морам нарочито нагласити и истаћи да је тај брзи успон уследио после II светског рата. Дакле, садашња болница са својим уређајем, лекарима, помоћним медиц[инским] особљем, налази се на нивоу наших врло добро уређених и добро вођених болница. Број болесника у болници креће се око 200 и нешто више. Практични лекар данас у свако доба налази помоћ лекара специјалиста, што му у огромној мери олакшава рад. Ми то у првим данима, а и много времена

после I светског рата нисмо имали, него смо били упућени на себе саме. Медицински центри су били удаљени, сарадња са њима отежана, а то ми стари знали смо врло добро, а да не одуговлачим. Наше радно време није било фиксирано, радило се дању-ноћно, по потреби. Доћи до болесника изван града није увек било тако једноставно. Ишло се се запрежним коњским возилима. У Мачви који пут на воловским колима, а као изнимку наводим да сам у Раденковић морао ићи на коњу, јер пут је био проваљен! Данас је подвоз аутом. На територији среза Срем. Митровица има око 100 лекара(?). Дакле, бар првих година после I светског рата, практичан лекар је био, као што рекох, препуштен сам себи, морао се ослонити на своје знање, служити се књигама и стручним медицинским часописима: Бечким, Минхенским, Берлин[ским], Прашким, а ради свог усавршавања је посећивао иностране клинике.

Фармацеутска индустрија налазила се у повоју. Наши апотекари су нам припремали најпотребније инјекције, они су их стерилизовали у флашицама, а које су при отварању лако губиле стерилност свог садржаја (М...[150] – *inj*, кофеин *inj*, *Ol. camph.* и сл). Немојте се чудити кад вам кажем, да сам ја 1919. г[одине], видео код неких лекара у место рекорд шприца, мале шприце са клипом од коже, а стерилизација истих вршена је помоћу алкохола. Уз шприцу су ишле [две] платиниридијумске игле, стерилизација истих је вршена помоћу испаљивања на пламену.

Апотеке су нам завојни материјал достављале у стерилним пакетима од ¼ - ½ - 1 m.

За време Балканског рата група избеглица из Санџака стигла је у Грац (1912. г). Једног дана, скоро сви градски листови донели су на својим првим странама алармантне вести под насловом: „Колера у Грацу". Разумљиво је да је грађанство било узнемирено. Али већ сутра дан је изишло умирујуће саопштење мера градске здравствене службе, а провера хигијене *D^r* Праузница: „Једно лице које је оболело од колере смештено је на заразно одељење у болници. Кућа у којој су остали смештени, налази се под строгим карантеном. Градски водовод, који је под сталном бактериолошком контролом, налази се под кључем. Загађивање воде искључено. Гарантујем да се ни један нов случај оболења од колере неће појавити!". Грађанство је умирено.

Колера на фронту; колера у Срему; колерница у Ср[емској] М[итровици]: Год[ине] 1934. или 1935. установио сам [у] Казненом Заводу [један] случај *Typhus abd[ominalis]*. То је, како је мени познато, био први и последњи случај тифусног оболења у Заводу. Оболели од *Typh[usa]* налазио се већ дуже време на издржавању казне у Заводу. Јасно је било да је инфекција наступила у самом Заводу. Шта сам ја урадио и како поступио? I. Под стерилним условима сам извадио воду

[150] Нечитко. (прим. приређивача)

из субартеског Заводског бунара посебно, а посебно из резервоара (на пипу – славину). Воду хитно по куриру послао у Нови Сад у Хиг[ијенски] Завод на преглед. Резултат: вода исправна. II. Извршио сам вакцинацију свих осуђеника налазећих се у згради; као и чуварско особље запослено у истој згради. III. Послао од свих тих лица фецес на преглед. Резултат прегледа гласио је: да је од око 120 особа преглед столице открио [тројицу] клицоноша. Двоје су били запослени у кухињи на спремању хране. Они су уклоњени из кухиње. Одељени од осталих на спавању. Одржао сам предавање о *Typhus*-у и предохрани. С обзиром на лица којима сам говорио, све мере су стриктно спроведене. То су били осуђеници по Закону о заштити државе, Комунисти и Хрв[атски] нац[ионалисти] – како су се ови називали (Усташе). Ни један нов случај *Typhus*-а се није јавио.

У старим књигама се спомињало да се *Typhus* јавља и у затворима и сиротиштима. А то сам чуо и од пок[ојног] проф. Ђорђа Јоановића – патолога, кад сам се једаред с њим у разговору нашао и кад је чуо да сам запослен у Заводу, питао ме је: „Како је с тифусом?“. Ја сам му рекао да нисам имао ни један случај, чисто ми није веровао. Разговор сам имао пре поменутог случаја.

Међу клицоношама налазио се и један стран држављанин – Аустријанац, који је поред казне затвора, осуђен и на изгон из државе по издржаној казни. Актом упућеном нашем Мин[истарству] Правде, молио сам да преко нашег Мин[истарства] Спољних Послова обавесте Аустријско посланство о случају, да се предузму потребне здравствене мере кад поменути стигне у Аустрију.

Тифусних болесника имао сам и у приватној пракси. Лечени су симптоматично. Сећам се једне одрасле особе код које је у III^{ћој} недељи настало смртоносно крварење те је умрла (ни родбина није пристала, а и хирург је одбио да се нешто покуша).

Erysipelas:[151] Првих год[ина] (1919-1922) у Казн[еном] Заводу сам имао врло много оболелих од *Erys*. Несташице сапуна и рубља с једне стране, а рад с кудељом [с друге], много су допринели честом оболењу.

Лечење: изолација у посебну собу. Болест је обично трајала врло дуго, јављао се *Erysipelas mygrans*: од лица до стопала се ширио. Од интерних лекова симптоматично, препоручано – P.....ција,[152] гвожђе, *Urotropin*, кинин, *antipyrin*, салицилна киселина, фосфорна киселина у сирупу, алкохол па и дигиталис, против главобоље хладни облози на главу.

---

[151] Обољење Црвени ветар (еризипел). Aleksandar Đ. Kostić, *Višejezički medicinski rečnik*, Beograd – Zagreb 1981, 145.

[152] Нечитко. (прим. приређивача)

Локално [су] се примењивала разна уља и масти. Облози од алкохола, *Burow*. Но, од свих лекова се препоручивао *Ichtyiol* и јод. И ја сам преписивао прескрипцију: T. jodi 25, *Ol. camphor*, *Ichtiyol* па 12. d.[153] Као што видите, то све припада прошлости поред модерних лекова које ви данас употребљавате.

Сл. 34. Кућа на почетку улице Краља Петра Првог у којој је доктор живео и држао ординацију у међуратном периоду

Маларија:[154] Од раног пролећа до јесени у Ср[емској] М[итровици] смо имали многа маларична оболења. Обично *tertianu*, а 1920. г[одине] сам имао [један] случај *tropicae*,[155] коју је пац[ијент] донео са Солун[ског] фронта. Дијагнозе сам потврђивао микроскопски у ординацији. Лечио сам је кинином по *Nox*-товој методи, а код тропика сам дао и *Neosalv*. Кинин је добро поднашан, само једном сам имао тежак анафилактични шок који је добро прошао.

Антракс:[156] Првих година после I светског рата имали смо у пракси у Ср. М[итровици] доста случајева оболења антракса код људи.

---

[153] Ово је приближна транскрипција прескрибованог лечења пошто је овај део текста врло нечитак. (прим. приређивача)

[154] Заразно обољење крви праћено грозницом, изазвано убодом маларичног комарца, карактеристично за мочварне крајеве. Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник ...*, 727.

[155] *Malaria tertiana* и *Malaria tropica*. (прим. приређивача)

[156] Опасна заразна болест коју изазива тзв. Давенов бацил, Radomir Jovanović, *Veliki leksikon...*, 99.

Нарочито заражени терени су били Легет[157] и предео око Мартинаца. Болест се најчешће манифестовала као пустула[158] и карбункел[159] на кожи. Болесници – махом сељаци. Два случаја су били месари, од којих се један инфицирао тако што је на овдашњем вашару замољен да прекоље једно оболело марвинче. Постављену диагнозу потврђивао сам увек помоћу микроскопа. Сем тога сећам се два случаја. У једном се радило о детету једног интелектуалца који је становао у Ср[емској] М[итровици], а у дворишту је неки ћурчија сушио овчије коже. И у другом се радило о супрузи интелектуалца. Дете је излечено, а жена је нажалост умрла за кратко време и ако је добила *Neosalv*. Болест се јавила са повишеном Т[емпературом] и у виду отока на левој подлактици, без икаквих других видних промена на телу. То је био разлог да пункција па и дијагноза, а с тим и давање *Neosalv*-а није на време учињено, него тек [трећи] – [четврти] дан уследило, а уз то особа је имала и слабо срце (трошила је и дроге).

Споменућу, да док сам само ја регистровао десетак случајева и примењеног лечења са *Neosal*[-вом], Загребачка клиника објављује свега [пет] случајева антракса. Он се јавља у сточарским крајевима где има паше и пашњака и ако је терен заражен. У градовима он је ретка појава. Цревни или плућни антракс нисам имао у пракси, сумњам да бих га правилно установио.

До почетка овог века за лечење антракса била је топло препоручивана хируршка терапија, јер се локално лечење сматрало као лако приступачно. Какво лупање! Тежило се оток ограничити, а затим га отстранити. Свежи случајеви су испаљивани (*Kal. caustic. acid. nitr. fumans. Acid. carbol. liquef*), касније су ексцидирани[160] са здравим ткивом, а рану су термокаутером испаљивали. Или се чинио укрштен рез кроз пустулу или карбункел, са претходном изолацијом истог помоћу паљења термокаутером око пустуле. Тим начином нисам лечио никад и никог, јер нисам дошао у прилику.

Прва публикација о лечењу антракса за коју сам сазнао и по којој сам ја лечио антракс изашла је у *Specielle Pathologie* и *Therapie innerer Krankheiten*, од *Friedricha Krausa* und (и) *Theodor Brugsch*-а у издању *Urban & Schwarzenberga* у Бечу. Као што је *Neosalvarsun* начинио

[157] Шумски појас уз Саву између Сремске Митровице и Шашинаца. (прим. приређивача)

[158] Мехурић на кожи испуњен гнојем, гнојница, чирић. Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник ...*, 1016.

[159] Карбункул – болни, разгранат поткожни чир. Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник ...*, 584.

[160] У медицини (из)вршити ексцизију, (и)сећи, (из)вадити сечењем. Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник ...*, 418.

праву револуцију у лечењу *Luesa*, исто тако је начинио револуцију *Neosalv* у лечењу антракса. Већ после I[ве] *Inj*. *Neos*-а, у крви у којој се пре *Inj*. налазили *A-bac*, после инјекције их више није било.

[Шарлах и морбили:][161] Према саопштењу аутора, а тако је и пракса показала, шарлах и морбили су нам многе главобоље задали. Сретали смо их од најлакших амбулантних случајева, до најтежих компликација који прате болест и узрокују велики % смртности. Кад бих установио шарлах – па често и другу коју болест – са болом сам констатовао и своју немоћ, да упливишах[162] на ток и исход болести. Ера антибиотика имала је тек да дође и да донесе олакшање лекару и спас болеснику од болести, од које су пре те ере многи болесници катастрофално завршавали живот. Њој је још претходила ера витамина! И овде поред симтоматика у лечењу, облози, дијета и фамозни ихтиол – да само убрља рубље.

Хирургија: Први интересантан случај имао сам кратко време по демобилизацији, 1919. г[одине] у Вуковару. Убод перорезом добио је један [десето]год[ишњи] дечак, убоден је од свог друга у леву потколеницу, спреда на средини исте, између *Os. tibiae* и *Os. cibulae*. Рана је била око 1 цм дуга, глатких рубова, оштрих углова на кожи; канал се није видео, у дубини иза разреза видео се неозлеђен мишић. Не крвари! Дете је бледо у лицу, узнемирено. Родитељи спомињу обилно крварење, крв је прскала. Пошто нисам нашао пулса на дорзалној страни повређене ноге, а на противној се јасно пипао, диагностицирао сам повреду *Art. libial. anterior*. Замолио сам једног колегу (др Свет. Лукића) за помоћ и подвезао *Aert. poplite*-у. Болесник је оздравио.

Повреда кичме: Сећам се једног случаја који се догодио у Казнен[еном] Заводу 1920. г[одине], где сам са прекидом служио скоро 15 година. Радило се о повреди кичме длетом (*Sternum-eisen*-ом). На јутарњи преглед доведен је један млађи, висок и јачи кажњеник, кога је његов „колега" ударио у леђа, док се овај нагнут над коритом за умивање умивао. Повређени је нагло скочио, исправио се, а длето се при том поломило, држак са једним делом метала и дршком остао [је] у руци нападача, док је дистални део длета у телу повређеног.

Пацијент је био врло блед, узнемирена изгледа у лицу, са убрзаним пулсом. У лумбалном делу кичме, нешто латерално од средине, више на леву страну, у висини II [до] III кичмено-лумбалног краљешка, разрез коже и поткожног ткива око ½ цм дуг, глатких рубова

---

[161] Шарлах (*Scharlach* нем.), опасна заразна, углавном дечја болест праћена осипом и високом температуром. Морбиле – Мале богиње (*morbilli* лат.), заразна дечја болест праћена осипом и високом температуром. Иван Клајн, Шипка, *Велики речник* ...,793 и 1469.

[162] Упливисати – утицати, (из)вршити уплив. *Речник срӣскохрваӣскоīа књижевноī језика*, Књига шеста, ..., 546.

и оштрих углова. Изглед болесника, његова укоченост и чињеница да се на оном делу длета који је остао на дршку видео свеж прелом метала, затим да дистални део није у праоници нађен, говорио је за то да је комад метала остао у кичми, те сам сондирао канал. Том приликом чуо се металан звук при додиру сонде са металом. Ставио сам завој и болесника сместио у кревет. У то доба није нико могао бити упућен изван Завода на лечење – то је постигнуто тек каснијих година. Посаветовао сам се са старијим колегом др Душаном Гајићем, Среским лекаром, са којим сам и каснијих година све до његове смрти сарађивао, па смо решили да покушамо заостали део длета да отстранимо. У општој наркози учинио сам вертикалан рез. Између пршљенова видео сам метални део длета, сломљен на рубу кости, да сам морао трепанирати[163] рубове оба пршљења, како бих могао ухватити кљештама метални део, заглављен међу пршљенове. Челик је извађен. Шав и завој учињени. Сутра сам приметио да је завој намочен, не крвљу него спиналном течношћу. Промена завоја. Пацијент положен да лежи на трбуху, са нешто уздигнутим креветом у пределу ногу. Ништа се више [није] излило. Рана зарасла. Пацијент оздравио али је остало трага.

То је био судски случај, морао сам доставити суду налаз и мишљење. Повреда је оставила *Brown – Seguardov* синдром: лака пареза леве потколенице, услед чега је мало вукао леву ногу, *Hyperaesthesia* коже, као и поремећен осећај на топло и хладно. (Савић је након пар година отишао кући у Долњи Срем, али је код куће погинуо. Имао је зао језик)

Комплетна фрактура обе кости леве потколенице: Ради се о кажњенику, бившем питомцу подофицирске школе, Немцу из Марибора. При истовару угља, ограда вагона пала му на ногу и поломила је. Снимак *R*-ентгеном показује хоризонталан прелом обе кости, без ивера. (Овде ћу напоменути да је моја заслуга, што је Казн[ени] Завод имао *R*-апарат пре овдашње Грађанске болнице) Начинио сам екстензију. По мом упутству у Заводској столарији начињено је потребно помагало које је учвршћено за гвозден кревет – монтиран [је] котур преко кога је стављена узица за тегове. Након [три] недеље контрола. Положај костију добар (снимак), али стварање калуса врло слабо. Продужена екстензија уз давање *Calc. Inj*. По том купке и масаже. Излечење 100 %.

Хир[уршка] туберкулоза: Девојчица, око 13-14 г[одина], добро развијена. Жали се на болове при ходању у стопалу. Болови трају већ дуже времена. Није се радило о „дуз-табану“[164]. На дорзалној страни

[163] Трепанација – хируршка интервенција отварања неке шупљине која је затворена коштаним зидом. Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник ...*, 1263.

[164] Равни табан, спуштено стопало (дустабан). Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник...*, 383 и 385.

болесне ноге, лак оток и осетљивост на притисак. Снимак оба стопала. Упоређењем снимка види се разређеност кости, светлији снимак на метатарзалној кости, на дисталном делу исте почетна *Tbc* кости. Начињен т.зв. *Geh*-гипсани (*Geh-gips-Nerband*) завој са причвршћеном узенгијом. Завој ношен неколико месеци (4-5). Добро.

Сл. 35. Лекарска табла др Бранка Роīулића. Данас изложена на сталној īоставци Медицина у Србији кроз векове у зīради Срīскоī лекарскоī друштва, као īоклон унука Предраīа

Subphreničan апсцес: Војин Маховац, колар из Моровића око 45-50 г[одина] стар. Дошао у ординацију око 1924, жалећи се да га је пре [три] недеље заболело у десној страни у трбуху, као да га је неко ножем убо! Вероватно је и пре тога мало болело! Призвани лекар му је дао [две] *Inj.* за умирење болова. Болови су се додуше утишали али се не осећа добро. Нема апетита и видно је ослабио.

R-скопски – јетра потиснута на доле. Под десном пречагом велик ваздушни мехур, испод кога је око 2 цм широк, таман слој течности који се при покрету пацијента таласасто покреће. Упућен у Загреб др Тоблибу и др Николићу и онде довршен. Пре пар год[ина] је умро у Моровићу. Ово износим и ако га ја нисам довршио, он је правилно схваћен и упућен на право место. Износим и као што рекох и због једног случаја који је, истина много година касније, овде довршен, но ја га нисам тачно дијагностифицирао. Ради се о једном младом човеку из Ноћаја. Није гледан на *R.* јер он није фунционирао. Младић се тужио на повиш[ену] темпер[атуру] и болове у десном лумбалном пределу. Типичан бол на тупу перкусију у лумбалном пределу, у мокраћи хиалини цилиндери. Упутио сам га др Панишићу под дијагнозом *Perinephritican abscens*. Приликом операције показало се да се не ради о *Perinephr. abs.* него [о] субфрен[ичном] апсцесу. Излечен. Приказао га др Панишић у нашој подружници.

Tracheotomija:[165] Око [осам] год[ина] стара девојчица трг[овца] и бифеџије Бибића. Хитно позван ноћу, установио тешку дифтерију са

[165] Расецање душника пацијенту који се гуши да би се увела цевчица кроз коју ће моћи да дише. Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник* ..., 1261.

крупом.[166] Дете се гушило, имало ливидну боју усана и лица. Позвао сам колегу (др Жику Поповића) и замолио да донесе једну мању трахсалну канилу. Начинио сам рез на трахеји – без икакове наркозе, за трен ока ставио канилу у трахеју. Дао дифтери серум. Дете оздравило и данас после 40 г[одина] живи, а запослена је на Митрошперу. Али сам ја добио тешку дифтерију!

Гинекологија: Указивање помоћи породиљама обављало се по приватним кућама. Проф. *D*^{r} Кнауеру имам много да захвалим на стеченом знању. Био је врло строг. Често је говорио [да] ако неког заболи ухо, зуб или око и т.д, тај може отићи до лекара, [а] то није случај са породиљом, њу не можете никуд послати, њој морате ви помоћи. Касније се показало да то баш није сасвим тачно и породиља се могла послати даље, али је остало тачно да практ[ични] лекар треба да буде добро упућен у породништво.

Опет наводим случајеве: Лиза Николић из Лаћарка, млада прворотkиња, попречан положај. Пошто су били остварени услови, извршио сам унутрашњи окрет а по том екстракцију мушкарчића који је и данас жив у Лаћарку, има око 42-43 г[одине], отац је четверо одрасле деце. Но још пре тога, за време I свет[ског] рата, био сам на отсуству и имао сам истоветан случај у Вуковару. *Multipara*[167] – операција је извршена у болници под наркозом, после плода извадио и постељицу. Дете живо. Жена – пуерпериј[168] нормалног тока.

Жена југосл[овенског] капетана Минића – прворотkиња. Порођај застао приликом експулзије главе, на излазу из карлице. Срчани тонови плода променљиви. Учинио сам форцепс уз обавезну епизиотомију. Мушко дете. Усташе су га убиле у Земуну као факултетлију – студента.

Близанци: Жена Павла Јеросимовића из Засавице [дру]горотkиња. Порођај протрахиран, те сам такођер учинио окрет са екстракцијом оба плода и постељице. Обоје и данас живе.

Абортус: Криминалан. Митровчанка, бледа и слабачка – *Abortus incompl*. Сонда сиже дубоко у трбушну дупљу. Позвао сам на конзилијум колегу др Душана Гајића, Среског лекара. Пацијенткиња не пристаје да иде у болницу. Ординација, лед, мировање дуго, око [шест] недеља и чекали. Спонтано излечена!

Екстраутерина: У пракси, имао сам неколико екстраутериног зачећа. Обично сам их упућивао у болницу, од њих једну Шашинчанку

---

[166] Запаљење грла и душника. Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник* ..., 674.

[167] Жена која је рађала више пута, многоротка. Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник*..., 800.

[168] Време након порођаја које породиља проводи у кревету, бабиње. Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник*..., 1012.

у Београд. Једног се случаја посебно сећам, *Nullipara*[169] М. Р. (Марика Реинпрехт, кројачица, жена тесара Ловре) Она ми се обратила са знацима дужег унутрашњег крварења са повременим етапама. Спољашње крварење мало, само у два маха. Анамнестички изостанак менструације око [шест] недеља. Болови у малом трбуху. Палпаторно мањи аднекс тумор, мекан. Све је говорило за ванматеричну трудноћу. Пошто је болесница, а и њена ужа породица (у главном муж), одбила хоспитализацију[170] лечена [је] конзервативно – лед, строго мировање кроз врло дуго време. Оздравила, живи и данас.

Шавови мећице: Обично по позиву бабице да треба шити мећицу. Радило се о расцепима 2-3^{her} степена. Зарашћења пер секундам интенционем.[171]

Еклампсије:[172] Било их је у току моје праксе неколико. Завршиле су се летално и поред препоручиване терапије: *Neue punctio* и *Inj. Magnes. sulfur.*

Страна тела: Нећу посебно спомињати да сам сва страна тела из носа, ока, спољашњег уха одстрањивао: коштице од воћа, пасуља, зрна житарица и т.д. Интересантна су два случаја одстрањивања осије од влати жита. Један случај – осија скривена под дупликатуру коњуктиве свода горњег очног капка, покривене са слузи. Требало је капак добро изврнути и пронаћи осију, што претходник није учинио. Други случај се односи на једног Салашана коме се део осије забо у доњи капак. Чудновато, пациент тој околности није придавао већу важност и ако га је капак „жуљао" и око сузило дуже времена. Створило се гранулозно ткиво, величине мањег пасуља, са врло малим капиларним отвором на њему, у ком се назирала осија жућкасте боје. Пинцетом отстрањена након кокаинизирања коњуктиве, гранулозно ткиво отстрањено.

Исхрана дојенчади: И ако је време одмакло, а ја ето ваше стрпљење искоришћујем, морам вам у кратко споменути са неколико речи и овај проблем. Храњењу мале деце – дојенчади, није у то време поклањано довољно пажње. Штетне последице нису изостале. Заступао сам, а и данас заступам гледиште да је дужност сваке матере да своје

---

169 Жена која се још није порађала. Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник...*, 833.

170 „На што је имало утицај што болнички лекар није имао исту дијагнозу" (Докторова напомена. Прим. приређивача)

171 Исцељење после гнојења (уз други пут). Aleksandar Đ. Kostić, *Višejezički medicinski rečnik*, Beograd – Zagreb 1981, 343.

172 Грчевито трзање тела, које је слично падавици, а јавља се код трудница које пате од албуминурије (излучивање беланчевине мокраћом, као знак шећерне болести, болести бубрега и др). Radomir Jovanović, *Veliki leksikon...*, 332.

чедо дојн. То је најприродније и најкорисније. Већина жена може да дојн, а само врло мали број није у могућности (у случају постојања објективних разлога који говоре да мати не може да дојн). Ту је лекар обавезан да преузме дужност шта и како треба преступити. Нестручна лица нису овлашћена да ту уређују. Ја сам у тим случајевима, наравно уз стриктно придржавање како да се ради, имао добар успех. Преписивао сам по *Czerny-Kleinschmidt*-у и давао 7% мешавину брашна и путера и 5% шећер[а] као чорбу која се мешала са млеком, опет у прописаном односу; односно код млађе деце 5% путер и брашно и 3% шећер. Говорим пред лекарима и сматрам да ту не треба да трошим речи око даљег објашњења.

Све ово представља далеку прошлост, јер данас располажемо одличним препаратима, које нам спрема наша прехрамбена индустрија и лако се и брзо припремају оброци, без опасности да ће се укварити при стојању. (Пре се нису појединачни оброци припремали, ипак су доста времена трајале припреме исто за [пола] или читав дан ако су они могли да се држе на хладном) Опет наглашавам прво долази у обзир мајчино млеко – па тек све остало.

Сл. 36. Печат ординације др Бранка Роїулића који се налази у фонду (Ф. 1448)

На том фронту на ком смо ми стари радили, а на ком и ви данас радите, а то је борба против болести, борба против патњи наших људи, а све у тежњи да му олакшамо те патње, ми стари смо дали свој допринос по свом најбољем знању и умењу, на вама остаје да ту борбу наставите још успешније, јер вам стоје на расположењу много моћнија средства и радите под много повољнијим приликама.

Хтео бих још само као старији колега да вам кажем, ту мислим на практичног лекара, да се морате залагати и не дозволити да данас

исти њи, у другој организацији службе, буде упућено примедаба на ваш рад.

14.V 1963 *D^r* Рогулић
Ср[емска] М[итровица]

[Сачуван је и додатни папир са делом предавања, али не може се утврдити у који сегмент оригиналног предавања га је доктор хтео уметнути, пошто се чини да додатак није у потпуности сачуван; на папиру је описано лечење дечије ангине и шарлаха]

И овде поред давања симптоматичних лекова, антипиретика, давани су призниц-облози,[173] примењивали смо масти са фамозним ихтиолом који није ничим служио, а прљао је само рубље и постељину, преписивала се посебна дијета, а по том је у изнимно ретким случајевима требало наћи начина да се преписана храна и унесе у желудац. Јер код тешких ангина, код некротичних ангина – које су изазивале бол код деце при гутању и нисте могли намолити дете да узме храну. Ту сам катетером, који сам кроз нос увлачио у једњак, а помоћу точира уносио храну у желудац. Онда нисам мислио да ћу на исти начин уносити храну и одраслима. Један партизан, рањен на Срем[ском] фронту 1945. г[одине], неколико дана није ништа прогутао, јер му је разнета доња вилица и здробљен језик. И ту сам користио катетер и у носио течну храну (бујон супу са јајетом, млеко у ком је исто тако умућено јаје) – док није упућен у спец[ијалну] болницу у Б[еоград].

Што се тиче става лекара према компоновању дијеталне хране код шарлаха, било нас је две врсте: један апсолут за само млеко, док су други, а међу њих сам и ја спадао, били за нешто либералнију храну, избегавајући со, зачине, тешка меса, али за лакт.....таб.[174] храну уз млеко и т.д. Једном ми је дошао један Мачванин и питао шта да ради, будући, да му је неки лекар рекао: „Ако не будеш детету давао само млеко, изгубићеш га". Морао сам га упознати са писањем једне клинике која је начинила експеримената и око 2300 шарлахних болесника хранила само млеком, а другим 2300 болесницима давала либералнију дијету. Проценат појаве *Nephrit*-а[175] био исти у обе групе, јер нефрит је само једна фаза развитка болести, која има свој календар. Грубе грешке

[173] Посебна врста облога која се користи у физикалној терапији. Примењује се код упала, едема, болова у зглобовима и сличних стања. Medicinski leksikon (1992), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025. (https://medicinski.lzmk.hr/clanak/priessnitzov-oblog; Приступљено 10.08.2025)

[174] Нечитко. (прим. приређивача)

[175] Нефритис – запаљење бубрежног ткива. Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник*..., 822.

наравно не смеју се чинити! Ето зашто треба да смо захвални својим учитељима. Често је било потребно да се позивамо на капацитете у нашем раду!!

- ДОДАТНА ДОКУМЕНТАЦИЈА -

Наш драги супруг, отац, брат, деда итд. др Лазар Рогулић, адвокат у пенз. из Тителa, преминуо је у Тителу 15. ов. мес. после дуге и тешке болести. Према жељи покојника кремирање ће се обавити у среду 16. ов. мес. у 15 ч из капеле на Новом гробљу у Београду. Ожалошћене породице: Рогулић, Сувајџић и Добросављевић.[176]

Dr Лаза Рогулић

Мој брат Лаза родио се 1887. г[одине] у октобру(?) у Шатринцима, од оца Виктора и матере Катарине Цветковић из Сомбора. Отац Виктор Рогулић, поседник – земљопоседник у селу Шатринцима.

Лаза је био од мене [две] г[одине] старији. Ишао је у основну школу у Шатринцима, гимназију у Новом Саду где је матурирао 1905. Право је свршио у Загребу. Од 1922. год[ине] [у] Тителу је адвокат и Кр[аљевски] јавни бележник.

Ожењен је био Милицом (Мицом) Добросављевић из Београда. Њен отац је био професор гимназије, струка му је била математика.

Из Тителa су га Мађари протерали 1941. г[одине]. Вратио се у Тител 1944. и живео онде све до своје смрти 15. [марта] 1966. г[одине].

Од мене је био скоро пуне [две] год[ине] старији. Ја сам рођен 10. II 1889, а по школи је увек био [два] разреда старији.

Мој отац је свршио реалку, а по том пољопривредни факултет у Мађар-о-вару[177], све је то видљиво из његових сведоџаба.

[176] Прекуцан текст из новинског исечка који је доктор залепио изнад биографије свог брата Лазара. (прим. приређивача)

[177] Пољопривредни факултет у Мошонмађаровару, најстарија институција високог образовања за пољопривреду у свету. (прим, приређивача)

[У документацији налазимо и врло детаљна упутства о својој сахрани које је доктор Рогулић оставио својој породици. Одлучили смо се и њих да објавимо зато што употпуњују схватање докторове личности и односа према животу и смрти.]

Одредбе о сахрани:

У случају моје смрти, немојте пренаглити, известите одмах Мирјану, без ње немојте ништа предузимати.

Желим да у случају моје смрти овако поступате. Мртво тело обући у пиџаму (наглашавам да ће бити свакојаких критика, позовите се на мене, који сву одговорност примам на себе). Одело које у оваким приликама облаче на мртваца увек можете поклонити неком сиромаху.

Пошто сам посебном изјаво одредио да се моје тело кремира у Београдском Крематорију, предузећете све да дођете са Крематоријумом у везу. Мора се лично ићи!

У пиџаму обучено тело, положити на отоман, покрити чаршавом, руке слободне. Чаршав иде до ½ грудног коша. Тако чекати док не дођу кола од погребног предузећа. Чекати законски рок за одлазак. Тело се ставља у „радну собу".

Не треба цвеће, венци као ни говори!
Ову жељу, молим да поштујете. У зими, т.ј. при хладном времену, не загревати просторију, а штитити од сунца при топлом времену.

Да не би уста зјапила, марамом подвежите доњу вилицу и подвуците је према горњој. Тако држати док не наступи укоченост мртвачка и вилица буде као код затворених уста.

У собу не дозволити приступ ником, осим званичним лицима, једино могу улазити чланови породице!

Немам ништа против тога, а можда да дате у „Политици" под читуљом: „Наш драги Др Бранко Рогулић, лекар у пенз. у Ср. Митровици преминуо је у Ср. Митровици дана .../... 196.. Према жељи покојниковој, кремирање ће се обавити дана ... у сати ... из Капеле на Новом гробљу у Београду. Ожалошћена породица: ...".

Ако штампате потребан број, но мислим да не треба, посмртних листа („парте") истоветног текста са читуљом у Политици, што држим да је просто – једноставно и довољно.

Али на мрамор[ном] споменику, који сам подигао покојној првој жени Јованки, нека се уклеше моје име, очево име, презиме, занимање, дан, месец и год[ина] рођења, исто дан, месец и год[ина] смрти: Рогулић Бранко, син Виктора, лекар и т.д.

По обављеној кремацији, урну ћете ставити у пород[ичну] гробницу, никакав даљи помен, никакав парастос, сем што ће ме моји

најмилији повремено посетити! При полагању урне са пепелом не треба свештеника звати! Не треба оглашавати звоњењем.

Никог не деранжирати у дневном послу и занимању.

Ближој и даљој родбини, познаницима и пријатељима, срдачан поздрав са остајте с Богом!!

Дакле: тихо, мирно без узбуђења и скромно. Не оглашавати звона.

Др Бранко Рогулић

P.S. Треба одмах Драгутина Мајсторичевића обавестити да изда смртовни лист. Са тим листом се иде у Б[еоград] у Управу Крематоријума, плати[ти] за транспорт леша, канда око 100 д[инара] по км (15.000). Мирјана иде у јутро аутобусом, обави све и врати се исто аутобусом у 13^{20h}. Они ће по договору доћи и унети леш и ставити у „хладњачу", до сата кад ће се опело у Б[еограду] обавити. Платите свакако!!

Кад наступи смрт и Драгутин изда посмртну листу, отидите у отсек гробља на пијаци и платите отварање гробнице. Са том листом, после кад треба, отидите до гробара и утврдите који дан и час треба да гробница буде отворена; у њу ћете онда у присуству најуже породице, без икакове церемоније и говора ставити пепео. Онда ћеш располагати свим подацима да у „читуљи" буде све назначено. Или можда и на „парти"?

Мислим, да је све јасно изложено и нема места ни журби ни забуни икаковој.

БР

- ШАТРИНЦИ -

Из Споменице за нижу пучку школу у Шатринци, коју је почео водити пок[ојни] Стеван Личинић – учитељ, а која је оштећена и налази се при Просвет[ном] Оделењу Среза (1. [новембар] 1958) вадим податке.

Повест школе

Стари Шатринци су били насељени по брежуљцима, око садашњег села. Куће су биле мале, од плетера и земунице. Становници старих Шатринаца били су Срби, православне вероисповести. Имали су своју цркву и свога свештеника. Црква је била мала и такође од плетера. а свештеник је био без спреме за своје звање, а плата му се састојала у том што су му сељаци давали бесплатно храну, те се хранио редом у свакој кући.

При крају осамнајстог века почели су се из Бачке досељавати Мађари и зидати куће у овој долини, где су сада Шатринци. У исто доба почели су и Срби силазити са брежуљака у долину и зидати куће лепше него у старим Шатринцима, те у почетку деветнајстог столећа већ су били садањи Шатринци насељени са половином Срба и половином Мађара.

Срби су ишли на молитву још увек у стару цркву, а становници Мађарске народности нису имали никакове цркве до године 1850. Те године, поделили власт једно вакантно земљиште на две половине и становници Мађарске народности почну на једној половини зидати своју цркву.

Сл. 37.Православна црква у Шатринцима

Сл. 38. Католичка црква у Шатринцима

Пошто је зграда православне цркве била већ трошна, то су и становници Српске народности почели мислити на градњу нове зграде. Год[ине] 1854. поклони Ј. Паја Петровић из Ст[аре] Пазове готово сав материјал за нову зграду, а парох Иришки Моловић, који је администрирао Шатриначку парохију, почео [је] купити прилоге. Добију и велику новчану припомоћ од тадањег Српског патријарха Јосифа Рајачића, који је новац био припослан из Русије. Те године почне се градити православна црква на другој половини подељеног земљишта, а госпођа Катарина пл. Рогулић из Шатринаца поклони два звона; касније изради г[осподин] Јован пл. Рогулић. Спахија[178] придели Срп[ској] православној цркви парохијалну сесију,[179] а пошто село Крушедол није имало парохијалну сесију то Срп[ски] Нар[одни] Одбор у Карловцима 1868 г[одине] реши да се село Крушедол и Шатринци споје у једну парохију, а село Крушедол има у име сесије давати Шатринцима сваке године 120 форинти. Од то доба имала је Срп[ска] прав[ославна] црква свој фонд, који је из године у годину толико нарастао да се године 1886. из тог фонда могла саградити школска зграда, за коју политичка општина сваке године Срп[ској] прав[ославној] цркви у име курије[180]

[178] Власник великог поседа у феудализму, велепоседник, властелин (некад коњаник у турској феудалној војсци). Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник...*, 1161. Термин који је у овом периоду коришћен за велепоседника у Срему. Основно значење речи је још из турског периода и мењало се кроз векове. (прим. приређивача)

[179] Сесија – имање, земљишни посед. Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник...*, 1123-1124.

[180] Курија тј. Римска курија је назив који се користио за највиши административни орган Католичке цркве. У овом контексту вероватно значи да су

даје 72 форинти. Од тог новца направљен је школски фонд којим рукује Срп[ска] правосл[авна] Опћина Шатриначка.

Школе никакове нису имали нити становници Српске нити Мађарске народности до год[ине] 1850. Те године, подижу становници Мађарске народности школу и узму за учитеља неког занатлију, који је уједно обављао и црквењакову службу. После тога, мењали су се врло често учитељи, те је више пута био учитељем за време и који становник Шатриначки који је знао читати и писати. Од свију најдуже је обављао учитељску службу Андрија Хорват из Петрова села, који је имао 73 фор[инти] годишње плате и по 60 нов. и 20 ока жита од сваког пара.

Становници пак Српске народности су подигли школу 1868. г[одине]. Учитељи су се такођер често мењали и нису били квалификовани. Такав је био Захарије Ћирић, који је имао годишњу плату 120 фор[инти] и 400 ока жита. Обе ове школе су имале вероисповедни карактер.

Нити становници Српске нити Мађарске народности нису имали месног школског одбора, него су Мађари бирали учитеља који би се усмено или лично пријавио (ово је тачно преписано!), а Србима би послао учитеља др Ђорђе Натошевић[181] главни школ[ски] референт свих српских вероисповедних школа.

Пошто ова општина није имала сретстава да може два испитана учитеља одржавати – него су увек били неиспитани учитељи, који нису могли школу држати на оној висини као што дух времена и закон захтева, то се Кр[аљевска] поджупанија обрати на ову општину, да се школа мора другчије устројити, те иште сходан предлог.

Опћинари увиђајући те разлоге изјаве Кр[аљевској] поджупанији у Руми, да су вољни обе школе спојити у једну – опћу пучку школу. Кр[аљевска] поджупанија у Руми одмах пошље ту изјаву Вис[окој] Кр[аљевској] Зем[аљској] Влади и иста својим дописом од 7/8, бр. 3991 *ex*[182] 1876, изјављује да прима на угодно знање приспојење обе школе Шатриначке у једну опћу пучку школу, те наређује да се Шатринци уврсте у IV плаћевни разред с нормалном платом од 360 форинти, и да се обе школе фактично споје још почетком идуће школске године, ако нема запрека какових.

Кр[аљевска] поджупанија у Руми дописом од 5/7, бр. 5507 *ex* 1876, именује Виктора Рогулића, велепоседника Шатриначког, месним

нека средства давана Православној цркви на име администрације. (прим. приређивача)

[181] Ђорђе Натошевић (1821-1887) реформатор школства, лекар и писац. Оставио неизбрисив траг на развој школског система и културе Срба у Аустроугарској монархији. (прим. приређивача)

[182] *Ex* - Из, од (те године). Mirko Divković, *Latinsko-hrvatski rječnik* ..., 338-339.

школским надзорником и председником школског одбора, а као чланови школског одбора буду изабрани: Андрија Димитријевић, Ђорђе Куршимовић и Јован О. Прица.

Сл. 39. Зграда школе у Шатринцима

Прва седница месног школског одбора држана је 27. [јула] 1876. г[одине], а под бр[ој] [један] једногласно се решава да се умоли Кр[аљевско] школско надзорништво да изволи расписати стечај за опћег пучког учитеља, са наставним језиком српским и мађарским. Обука да се одржава у мађарској школи, а стан учитељев да буде у згради Срп[ске] прав[ославне] опћине. Учитељ има 350 фор[инти] годишње плате и [два] хвата сламе. Ако се не би учитељ пријавио, биће припуштена избору и учитељица.

Пошто се ниједан испитани учитељ није пријавио, то Кр[аљевско] надзорништво именује за римокатоличког учитеља као намесног Ивана Мормера из Бајмока, а за православног Софронија Лазића.

Кр[аљевска] поджупанија у Руми дописом од 4/1, бр. 8278 *ex* 1879, наређује да се и деца са пустаре Банковци имају школовати у Шатринци.

27. [октобра] 1879. буду именовани – за претседника школ[ског] одбора поново г[осподин] Виктор Рогулић, а чланови школ[ског] одбора: Андрија Димитријевић, Стеван Вуковић, Лајтер Миша и Јошка Вен Грин.

Кр[аљевски] жуп[анијски] школски надзорник г[осподин] Вурдеља, дописом од 21. српња, бр. 470 *ex* 1880, позива овај школски одбор

да одмах извести учитеље Софронија Лазића и Ивана Мормера, да се побрину до краја месеца коловоза за које друго место, јер је под бр. 779, од 17. листопада *ex* 1880, расписан стечај за учитеља грчко-источне вероисповести који зна мађарски, а могу компетовати и учитељице.

На расписани стечај буде изабрана учитељица ђица Катарина Јанковић, [на] седници од 21/11, бр. 36, с молбом за потврду, пошто је од компетената она једина потпуно квалификована.

Висока Кр[аљевска] Земаљска Влада, отписом од 10. просинца, бр. 6838, према § 22 Школског Закона није сасвим уважила молбу Школског одбора Шатриначког, да се Катарина Јанковић дефинитивно именује, што ју је именовало намјесном учитељицом уз уживање потпуних берива.

[То је једним рукописом писано, онда је један лист другим рукописом настављен али са год[ином] 1899, па онда после наставља на новом листу са].[183]

Љетопис
Година 1880.

Вељача 2. број 8-1880, од Кр[аљевске] поджупаније у Руми, да се виосоковладна наредба од 16. студена 1879, бр. 6607, о спајању школе спроведе, те да се и зграда за дјецу и учитељски стан преустрои.

Травња 20. број 4335-1880, од Кр[аљевске] поджупаније у Руми, да оним намјестним учитељ[има] који само нузгред обављају учитељску службу, припада учитељска награда од 60% или 80% дотичне нормалне плате учитељске и постојећи можда доходак од црквене службе ако ову обавља.

Српња 21. бр. 470-1880, Кр[аљевско] жуп[анијско] надзорништво у Вуковару извештава, да оба намјестна учитеља Софроније Лазић и Јован Мормер друга себи места потраже, јер пошто је ова школа спојена у једну то ће се и стечај на учитељско место расписати. Важнијих закључака местног школског одбора није било, осим што је 21. студена 1880. био избор учитеља, те је једногласно изабрата Катарина Јанковића.

Српањ 6. број 5556/883, Кр[аљевска] поджупанија у Руми ставља до знања, да је у седници поджупанијског школског одбора од 14. јуна 1883. [године], Виктор Рогулић изабрат за председника мјесног школског одбора за Шатринце. Виктор Рогулић је стално био надзорник мјесни и председник школског одбора до год[ине] 1913, кад се спомиње први пут Сима Марковић, да је 29. јуна 1913. год[ине] испит одржан под његовим претседништвом.

[183] Доктор ставио у угласту заграду. (прим. приређивача)

Српањ 13. број 6125, окружнице Преузвишенога Бана од 23. липња т[екуће] г[одине] бр. 2525, поради ради порода Њезине Висости Пријасне Надвојвоткиње и Престолонаследнице Стефаније,[184]да се у свима црквама богослуж[ење] одржи и то два месеца прије, а кад стигне обавијест о порођају сретном, онда да се са прангијама обзнани и свечаност одржи.

Год[ина] 1884.

Сијечња 8. број 10965, Кр[аљевска] поджупанија у Руми наређује, да се школски обвезници не смију код учитеља као послужитељи узимати. Липња 10. број 6470. Кр[аљевска] поджупанија у Руми, наређује да се ноћни састанци код младежи и особито код школске деце забрани, те да учитељи, свештеници, опћинска поглаварства, строго над тим бдију. Коловоз 25. бр 9444, Кр[аљевска] поджупанија у Руми наређује, да се још у колико је могуће прилога за Будимпештанску изложбу прикупи.

Год[ина] 1885.

Просинац 26. бр. 6701, Кр[аљевска] поджупанија у Руми поднаша наредбу, која је још 6. коловоза 1877. изашла како да се чланови опћинскога школског одбора имају у седнице одазвати, те ако пропусте у исту не долазити има ји претседник од 2-6 фор[инти] глобом казнити.

.....справа за гомбалиште[185] није било.....

Год[ина] 1886.

На почетку тих год[ина] извештаја изнети су општи подаци о школи, а после следују наредбе виших власти.

Српња 7. број 7325/1886, Кр[аљевска] поджупанија у Руми, управитељ поджупаније поглавити господин Георгијевић поново поставља В. Рогулића за мјесног школског председника.

Год[ина] 1887.

Год[ина] 1888.

Год[ина] 1889.

---

[184] Стефани од Белгије, ћерка белгијског краља Леополда II (1864-1945). Била је жена Рудолфа од Аустрије, сина хабзбуршког цара Франца Јозефа. (прим. приређивача)

[185] Место за гомбање, за гимнастичке вежбе, вежбалиште. (Гомбати се – радити гимнастичке вежбе). *Речник српскохрватскога књижевнога језика*, Књига прва, А-Е, Нови Сад – Згреб 1967, 528.

Председник школског одбора је исти, а као перовођа се наводи Стеван Личинић. Одбор 23. феб[руара] закључује да би одбор сутрадан, ради смрти Његове Висости Престолонаследника Рудолфа,[186] у манастиру Гргетегу на парастосу присуствовао.

Год[ине] 1890, 1891, 1892, 1893.

Стеван Личинић је рођен у Гргетегу, имао [је] плату 400 фор[инти], [три] фата дрва, слободан стан.

Год[ина] 1894.

Коловоз 1. Сједнице месног школског одбора ове године држане су [шест] пута. Важнијих закључака било је, да се у сједници 26. марта исте године закључило шумске грахорице набавити (алал и вера!).

Промјена је та што је ове школске године дошао за учитеља Младен Новковић, родом из Старог Бечеја у Угарској, рођен 4 фебруара 1859. Плаћа му је била 400 фор[инти], стан и [три] фата дрва. Домова српских има до 20, а мађарских до 60.

Год[ине] 1895, 1896, 1897, 1898.

Рујан 11. бр 7006/1898, Кр[аљевска] кот[арска] област у Иригу обавештује, да је Председништво високе кр[аљевске] земаљ[ске] владе у Загребу брзојавило по службених вијести, преминуло је јуче после подне у Женеви у Швајцарској њезино Цесарско и Краљевско Апостолско Величанство Царица и Краљица Јелисавета.[187] Услед тога, наређује се Земаљска корота,[188] на свих јавних зградах имаду се извесити црне заставе, све забаве и представе имаду се обуставити до даље одредбе. Службени списи имају се печатити црним воском.

. . . .

...Промјена је та, што је учитељ Младен Новковић овди умро, те је до идуће школске године учитељица Добрила Глибоњски била.

Год[ина] 1899.

Српањ 26. број 14117, велеславна Кр[аљевска] Жупанијска област у Вуковару, наређује да пошто се на расписани натечај

[186] Престолонаследник Рудолф од Аустрије, син јединац хабзбуршког цара Франца Јозефа. Пронађен је мртав 1889. године, у замку Мајерлинг заједно са љубавницом Маријом Вечером. (прим. приређивача)

[187] Елизабета војвоткиња од Баварске, позната и по надимку Сиси (1837-1898), хабзбуршка царица, жена Франца Јозефа. (прим. приређивача)

[188] Туга, жалост за умрлим. Црна одећа као знак жалости за неким, црнина. Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник*..., 663.

учитељског испражњеног места у Шатринци нитко пријавио није, то да се суплентица Софија Максимовићева, у својству намјестне учитељице остаје [до] просинца ...

Промјена је та: што је намјестна учитељица захвалила на службовању због удаје, а 15. окт[обра] дошла је намјестна учитељица Меланија Беланотића, те је на 1. новембар премештајем дошао Петар Марић, дефинитиван учитељ из Манђелоса, а иста на његово место у Манђелос. Као што је на почетку напоменуто, овај Љетопис од 1880-1900. саставио је Петар Марић родом из Шимановаца, како је могло у школском орману [у] списима пронаћи.

Парох је Глигорије Јовић..

Обичаји су код Мађара да у почетку Ускршњег поста држе и светкују [три] дана покладе, те праве неке мале балове у крчми. Иначе, младеж у мрсно вријеме, недељом и свијецем долазе у вече у Крчму на игранку. Мјесто је нездраво, јер је у јакој котлини, те понајвише код дјеце и одраслих влада болест шуга, а богиње највише, те је од таквих ове године и двоје ђака умрло. Спомиње да је 7. [децембра] и. г. пао велик снег, јака зима и хладан ветар, да нико није смео из куће изаћи, а камо ли путовати!

[Године] 1900, 1901, 1902. и 1903.

Ове год[ине] је Кр[аљевски] поджупан Петар Ћурковић пратио вел[иког] жупан[а], дана 3. (16) фебр[уара] 1901. донешено је мртво тело Њег[овог] Величанства Српског Краља Милана Обреновића из Беча у Манастир Крушедол и сахранио уз сјајну пратњу.

Дана 20. марта 1901. п[о] срп[ском], а 2. априла по р[имокатоличком] [календару], био је мали земљотрес који се осјетио у 6 сати по подне од сјеверо истока на југо запад, тако да су ипак овдашњи становници истрчали из својих кућа преплашени.

. . . .

Ове године је службовао на овој школи Петар Марић. Учитељ је при крају школ[ске] године због болести добио 6 мес[еци] допуста, а на његово место је постављена г. Олга Чордашићева, учитељица у намјестном својству. Исти г[осподин] учитељ је био све слабији, па је умолио Кр[аљевску] зем[аљску] владу за мировину. Као што се из споменице види, било је у овој школи уписано увек деце Мађар[ске] народности и Мађарима Шатриначким није ни на ум падало да себи траже школу и учитеља Мађара. Но, г[осподин] Марић је увек у омрази живео са председником школ[ског] одбора и у опште са свима Србима, те је из омразе почео наговарати Мађаре да себи траже свога учитеља. Од тога времена су Мађари почели тражити оним путем којим их је

дотични учитељ напуњивао. Кад су први пут затражили од Кр[аљевске] зем[аљске] владе у Загребу, враћено им је натраг, с тим да ће се у будуће у постављању учитељске особе у Шатринци узимати у обзир да дође учитељска сила која зна и Мађарски. Та је наредба, од Кр[аљевске] жуп[анијске] области у Вуковару од 3. листопада бр 23. 279-903, да се има и Мађарски језик у школи предавати као обавезни предмет у [три] сата на недељу.

Марић је добио мировину, и свршена приправница гђица Јелена Протићева у својству намјесте учитељице на његово место постављена. Иста је примила ову школу дана 9. нов[ембра] 1903. г[одине], у присуству школ[ског] претседника г. Виктора Рогулића и изасланика опћинског поглаварства г. Саве Јовановића, опћ[инског] начелника.

Г[одина] 1904.

Јули 8. Наименовање намјестне учитељице Јелене Протићеве привременом.

Септембра 14. Молба ђаковачког духовног стога да се у Шатринци место учитеља Срп[ске] Прав[ославне] вере (вјере), постави учитељ Католичке вјере, бр. 1374/904.

[Година] 1905.

Август [4. или 9. нечитко] бр. 5990, Кр[аљевске] кот[арске] области – Кр[аљевска] зем[аљска] влада, издаје извешће да се у Шатринци не може поставити учитељ католик пошто Шатринцима припада и пустара Банковци.

Новембар 29. бр. 8597, Висока зем[аљска] влада, приопћила је Кр[аљевској] жуп[анијској] области у Вуковару својим одписом да се у школама, где је већина Срп[ске] Прав[ославне] деце, могу употребљавати тисканице штампане ћирилицом.

[Година] 1906.

Октобар .... Шк[олски] одбор је исти. Важно је споменути да Мађари траже од В[ише] з[емаљске] владе у Загребу, да се овде постави учитељ Католичке вјероисповести. Зем[аљска] влада их је одбила, пошто је доказано да су Срби у већини.

[Година] 1907.

Месеца марта поднесено је очитовање гђице Јелене Протићеве, учитељице у Шатринцима, да је вољна примити се обучавати децу Мађарске народности у њиховом матерњем језику и то [пет] сати недељно. Као што се напред споменуло, да су Мађари тражили учитеља Католика, а Зем[аљска] влада је послала као привремену учитељицу

г[ђицу] Ј. Протићеву, која је свршила Учит[ељску] Школу у Сомбору и оспособљена у Мађ[арском] језику; која има обучавати децу у Мађ[арском] језику 5^{h} недељно, уз награду 30 к[руна] месечно.

Септембар 29. бр. 1715, дозвола Кр[аљевске] зем[аљске] владе да се оснује приватна школа у Шатринци, с Мађар[ским] наставним језиком по друштву „Јулијан" из Б[удим] Пеште.

Октобар [седми] 1907, по наредби В[ећа] Кр[аљевске] зем[аљске] владе, отворена је прив[атна] Мађ[арска] школа по друштву „Јулијан" из Б[удим] Пеште, те је истога дана записнички исписао овај школ[ски] одбор децу Мађ[арске] народности из ове ниже, пучке школе.

Учитељица је Јелена Протићева која је рођена у Даљу.

Г[одине] 1908-1909.

Јануар: Кр[аљевска] зем[аљевска] влада доставља овије решење: 1.) Тисканице[189] ћирилицом и латиницом овештава[190] и учењу и стоје више средстава за штампу, то Одео за Богошт[овље] и наставу обуставља штампање ћирилицом 2.) Уредовања школе и школ[ског] одбора да се воде латиницом, као и тисканице латиницом су за употребљавање. На седници школ[ског] одбора – примање Јована Коцкара, учит[еља].

Школски председник је као и лане Виктор Рогулић. Учитељ је Јован Коцкар у мјестном својству, рођен у Угарској у Болману, 13. ожујка 1882. Вишу пучку школу је свршио у Мохачу, учит[ељску] школу у Сомбору, а испит зрелости у Пакрацу.

[Година] 1910.

Рујна: Кр[аљевска] жуп[анијска] област у Вуковару подноси допис – Грчко источни вјероучитељи ускраћују класификацију због вођења писма (у оцјенама) латиницом, те Кр[аљевска] зем[аљска] влада оне ученике Грчко источне вјере, на основу издане за то наредбе, пропушта у више разреде, с тим ако су исти и другим предметима поновно оцењени и да се за вјеронаук назначи латиницом *N. N.* класификацију из вјеронауке није хтио обавити.

---

[189] Образац, формулар, бланкет. Оно што је тискано, штампано. *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Књига шеста ..., 215.

[190] Овештао – остарео, излизан, похабан. Фигуративно: отрцан, баналан. Овешталост – стање онога који је овештао. *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Књига трећа ..., 895.

[Година] 1927.

Месеца јула 1928. г[одине] нашао учитељ Тома Драгојловић у месном Св[етом] Храму протокол крштених, венчаних, умрлих причешћених [и] исповедених старих Шатринчана, који је вођен од 1753. до 1766. [године]. Исти протокол је писао тадањи Шатриначки парох Сава Димитријевић. Из тога се протокола види да је ондашњи Св. Храм славио црквену Славу Св. Петку Параскеву, а не као ми данас Преображеније Господње. Надаље ондашње српске породице биле су по презименима: Димитријевић (има и данас), Василијевић (нема), Срећин (нема), Недељковић (нема), Суботин (нема), Мирковић (н), Попинчанин (н), Николајевић (н), Арсенијевић (н), Богдановић (има), Нешковић (нема), Бунчић (н), Марић (нема), Маричић (нема), Стојковић (нема), Илијић (н), Јовановић (има), Бабин (н), Пантин (н), Савковић (н), Јефримовић (н), Миловановић (н), Куршиновић (отселили, до скора их је било), Станковић (има данас), Петровић (н), Малешевић (има), Николић (има), Јаковљевић (нема), Крстић (н), Свињарев (н), Новаковић (н), Веселиновић (н), Гавриловић (н), Бошковић (н), Буквић (н), Игњатовић (н), Илић (н), Петковић (н), Коларовић (н), [нечитко, Шевић или Шетић] (н), Полић (н), Јовичић (н), Бугарин (н), Перић (н), Савин (н), Вујин (н), Георгијевић (н), Петровић (н), Дамјановић (н), Пантелијевић (н), Павловић (н), Мишковић (н), Ристин (н), Грујин (н), Тодоровић (н), Ивановић (н) и Михајловић (н).

Разне елемент[арне] непогоде су спомињане, али изгледа да је 31. [маја] 1935. г[одине] у 1^h после ручка, страшни лед потукао село.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Необјављени извори:

Историјски архив „Срем“ (ИАС), Ф. 1448 *Лични фонд др Бранка Рогулића (1889-1970), 1893-2013*.

ИАС, Ф. 350, *Збирка планови старих пројеката и зграда 1889-1937*, кут. 1.

ИАС Ф. 51, *Градско поглаварство Сремска Митровица (1918-1941), (1918-1941)*, књ. 3 и 5, Записник седница Градског заступства 1931-1933 и 1937-1939.

ИАС Ф. 163, *Народни одбор среза Сремска Митровица (1942-1965), (1944-1965)*, кут. 184, Записници Извршног одбора.

Извори за фотографије:

Сл. 1, Сл. 2, Сл. 3, Сл. 17, Сл. 21, Сл. 28 и Сл. 30 – Из приватне архиве др Предрага Рогулића.

Сл. 4, Сл. 5, Сл. 19, Сл. 23, Сл. 24, Сл. 25, Сл. 26, Сл. 33, Сл. 34, Сл. 37, Сл. 38 и Сл. 39 –Документација Завода за заштиту споменика културе Сремска Митровица.

Сл. 6, Сл. 7, Сл. 13, Сл. 15, Сл. 20 – Н. Драгановић, Ђ. Цвијановић, *Трагом Митровачке казнионе, Књ. 2*, Сремска Митровица 2022, 85, 103, 151, 103, 78.

Сл. 8, Сл. 9, Сл. 10, Сл. 11, Сл. 12, Сл. 14, Сл. 18, Сл. 22 - Н. Драгановић, Ђ. Цвијановић, *Трагом Митровачке казнионе, Књ. 3*, Сремска Митровица 2022, 80, 108, 116, 111, 113, 214, 114, 6.

Сл. 16, Сл. 27, Сл. 29, Сл. 31, Сл. 32, Сл. 36 – Историјски архив „Срем“, Ф. 1448 *Лични фонд др Бранка Рогулића (1889-1970), 1893-2013*.

Сл. 35 - Музеј науке и технике, Збирка Музеја Српског лекарског друштва, инв. бр. Т.11.7.59.

Часописи:

Kolar-Dimitrijević Mira, *Zemaljska kaznionica u Sremskoj Mitrovici do 1918. godine*, Сунчани сат, бр. 8, година VII, Сремска Митровица 1998.

Лемајић Горана, *Племићка повеља породице Рогулић и неколико цртица из њихове породичне историје*, Споменица Историјског архива „Срем“ 22, Сремска Митровица 2023.

Максимовић Јован, *Два миленијума медицине у Сремској Митровици (II)*, Сунчани сат, бр. 8, година VII, Сремска Митровица 1998.

Радуловачки Љиљана, *Алваџијски и ūосласшичарски занаш у Сремској Мишировици*, Сунчани сат – часопис за науку, уметност и културу, 12, Сремска Митровица 2004.
Радуловачки Љиљана, *Чијање ūерја као врсша некадашњих узајмица у Срему*, Сунчани сат – часопис за науку, уметност и културу, 14, Сремска Митровица 2006.

Зборници:

Голчевски Јулијана, *Краљевска земаљска казниона у Мишировици у ūериоду 1885-1994, īодине (сшручни ūрилоī)*, Завичајни музеј Рума, Зборник VII , Рума 2015.
Леви Мони, *У казамашима краљевине Јуīославије*, Прилози, Институт за историју радничког покрета, Сарајево 1971.
Fluksi Josip, *Stari obućarski alati* iz Muzejske zbirke u "Slogi", Podravski zbornik, broj 9, Koprivnica 1983.

Литература:

Вукајловић Марија, *Грађанске куће Сремске Мишировице*, Сремска Митровица 2019.
Група аутора, *Историја Савеза комуниста Јуīославије*, Београд 1985.
Група аутора, *Сремскомишировачка хроника*, Нови Сад 1987.
Драгановић Небојша, Цвијановић Ђорђе, *Траīом Мишировачке казнионе, Књ. 2-3*, Сремска Митровица 2022.
Đilas Milovan, *Ideal i profesija: Uspomene revolucionara*, priredio i predgovor napisao Aleksa Đilas, Beograd 2024.
Знамените личности Срема – од I до XXI века, Сремска Митровица 2003.
Јаковљевић Стеван, *Сūиска ūрилоīија*, Београд 1961.
Јеремић Ристо , *Прилози за биоīрафски речник Срба лекара Вовођана 1756-1940*, Нови Сад 1952.
Лапчевић Стево М, Орао међу соколима: Политичка и лирска заоставштина др Лазара Рашовића, Нови Сад 2022.
Momčilović Đorđe, *Jovan Veselinov*, Gornji Milanovac 1982.
Нешовић Слободан, *Моша Пијаде и њеīово доба*, Београд 1968.
Николић Коста, Мач револуције – ОЗНА у Југославији 1944-1946, Београд 2014.
Петрановић Бранко, *Историја Јуīославије 1918-1988*, Београд 1988.
Познановић Душан, Други у аутобиографији : записи о наставницима и ђацима Митровачке гимназије, Сремска Митровица 1998.
Romac Paško, *Borbe iza rešetaka*, Novi Sad 1976.
Seferović Nusret, Ognjen Prica – Životni put i revolucionarno djelo, Gornji Milanovac 1983.
Сремска Мишировица, [одговорни уредник Радомир Прица], Сремска Митровица 1969.

Stevanović Zoran, *Zatvorski sistemi u svetu*, Beograd 2012.
Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941.-1945, Zagreb 1997.
Ćemalović Enver, *Mostarski bataljon*, Mostar 1986.
Чолаковић Родољуб, *Сусрети и сећања*, Загреб 1959.
Чолаковић Родољуб, *Кућа оплакана*, Београд 1971.

Енциклопедије и речници:

Vojna enciklopedija, 9, Sparta-Tirana, Beograd 1975.
Divković Mirko, Latinsko-hrvatski rječnik za škole, Izdanje drugo, Zagreb 1900.
Jovanović Radomir, Veliki leksikon stranih reči i izraza, Beograd 2006.
Клајн Иван, Шипка Милан , *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад 2006.
Kostić Aleksandar Đ, Višejezički medicinski rečnik, Beograd – Zagreb 1981.
Мала енциклопедија Просвета, Београд 1986.
Medicinska enciklopedija, 5, Hipos-Koma, Zagreb 1961.
Medicinska enciklopedija, 6, Šol-Ž, Zagreb 1970.
Речник српског језика, Матица српска, Нови Сад 2011.
Речник српскохрватскога књижевног језика, Књига прва, А-Е, Нови Сад – Згреб 1967.
Речник српскохрватскога књижевног језика, Књига друга, Ж-К, Нови Сад – Загреб 1967.
Речник српскохрватскога књижевног језика, Књига трећа, К-О, Нови Сад – Загреб 1969.
Речник српскохрватскога књижевног језика, Књига пета, П-С, Нови Сад 1973.
Речник српскохрватскога књижевног језика, Књига шеста, С-Ш, Нови Сад.
Ristić Svetomir, Kangrga Jovan, *Enciklopedijski Nemačko-Srpskohrvatski rečnik*, I-II, Beograd 1963.

Web извори:

- Zakon o zaštiti države. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. (https://enciklopedija.hr/clanak/zakon-o-zastiti-drzave; приступљено 20.8.2025.).
- Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025. *(*https://medicinski.lzmk.hr/clanak/priessnitzov-oblog*;* приступљено 10.08.2025).
- Martin I. Matijašević, Zakon o zaštiti javne bezbednosti i poretka iz 1929. godine u Kraljevini Jugoslaviji – pravni, politički I bezbednosni

aspekti – , doktorska disertacija, Niš, 2020. (https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/18423/Doctoral_thesis_29068.pdf?sequence=1&isAllowed=y; приступљено: 20.08.2025.)
- Jantsch, Marlene, "Hacker, Viktor Ritter von" in: Neue Deutsche Biographie 7 (1966), s. 409,(URL:https://www.deutsche-biographie.de/gnd118699954.html#ndbcontent; приступљено 26. 07.2025)
- URL: https://www.chirurgie-innsbruck.at/en/viktor-hacker; (приступљено 26. 07.2025)
- JAVOR, Stipe. Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025. (https://hbl.lzmk.hr/clanak/javor-stipe; приступљено: 20.08.2025)
- HEBRANG, Andrija. Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025. (https://hbl.lzmk.hr/clanak/55; приступљено 15.08.2025)
- https://www.dwds.de/wb/Reibschale; приступљено 20.08.2025.
- https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=fFpkXhI%3D&keyword=feldkurat; приступљено: 20.08.2025.
- https://www.dwds.de/wb/Passierschein; приступљено 20.08.2025.